

Лекція 1

Тема: Вступ. Підприємництво в системі ринкових відносин

План

1. Зміст і характерні риси підприємництва
2. Суб'єкти та об'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці
3. Витрати виробництва та їх види
4. Дохід підприємства. Прибуток, його призначення, розподіл і перерозподіл

1. Зміст і характерні риси підприємництва

Термін «підприємець» вперше був введений французьким економістом Р. Кантільоном на початку XVIII ст. З тих пір це слово визначає людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства або з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, які пропонуються суспільству.

В Академічному словнику української мови відзначається: «Підприємець – той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом. Організатор вигідних справ, прибуткових операцій». «Підприємливий (заповзятливий, заповзятий) – такий, що має практичну кмітливість, здатність активно діяти; ініціативний. Дуже діяльний, енергійний, який наполегливо переборює труднощі, невідступно домагається здійснення поставленої мети».

Існує багато визначень та поглядів на сутність підприємництва.

Підприємництво (згідно з Господарським кодексом України) – це самостійна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Підприємництво – особлива форма економічної активності: орієнтується на досягнення комерційного успіху; інноваційний характер підприємницької діяльності; постійний характер господарювання; перспективність, спрямування на подальший розвиток; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень та здійсненні бізнесу; наявність фактору ризику; майнова відповідальність підприємця за результати господарювання.

Підприємництво – це організаційно-господарська творчість, яка докорінним чином відрізняється від звичайної ділової активності, що ґрунтується на використанні готових перевічених схем господарювання.

Філософією підприємництва є вільний індивідуалізм, провідною рисою якого є забезпечення особистого процвітання за рахунок власних зусиль, але це не суперечить інтересам суспільства.

Підприємництво формує навколо себе певне середовище, в якому стверджується повага до особистості як такої, повністю реалізується природне честолюбство людини, її прагнення до самореалізації. Воно дозволяє вивільнити творчий потенціал людей, забезпечує їм сферу діяльності, сферу прикладення своїх сил, і в цьому плані виступає як тип господарювання.

Будучи наслідком демократизації суспільства, підприємництво саме в міру проникнення до економічних структур та психології людей розвиває та підтримує процес звільнення суспільства та особистості від рутини, формує тип мислення, спосіб життя.

Розвиток підприємництва означає раціоналізацію економіки, підвищення конкурентоспроможності, звільнення від баласту невикористаних або погано використаних ресурсів, найповнішу реалізацію головного потенціалу суспільства – людини. З цієї причини підприємництво не може бути соціалістичним або капіталістичним. Воно – невід’ємна частина бізнесу, ринкової економіки й розвивається тільки там, де стверджується вільне ринкове середовище і демократизація суспільства.

Підприємництво не можна ідеалізувати – це складна, важка праця, яка не кожному під силу, до того ж за певних умов воно не виключає й експлуатацію, але разом з тим внесок підприємництва у прогрес цивілізації величезний.

Очевидно, й у нас настав час публічно розвіяти міфи про підприємництво, про безтурботне життя підприємців, про їхню зажерливість, даремність та непотрібність бізнесу.

Сутність підприємництва можна розглядати з декількох боків:

1. Форма економічної активності.

Це: свобода вибору напрямків і методів діяльності, самостійність у прийнятті рішень, орієнтація на досягнення успіху, отримання прибутку, відповідальність за прийняті рішення, їх наслідки та пов’язаний з ними ризик.

2. Відповідний стиль і тип поведінки.

Це: ініціатива, пошук нетрадиційних рішень, масштабність та ризик, ділова хватка.

3. Відповідна економічна функція.

Це: вдосконалення державного механізму; постійне оновлення економіки; створення інноваційної сфери.

Основна мета підприємницької активності – виробництво та пропозиція ринку такого товару, який би викликав зацікавленість та приніс підприємцю прибуток.

Підприємницький прибуток – це різниця між доходами та витратами, яку отримано внаслідок реалізації прийнятого підприємцем рішення щодо виробництва та постачання на ринок товару.

Для країн з ринковою економікою існують загальні умови розвитку підприємництва:

- стабільність економічної та соціальної політики держави, яка є джерелом упевненості підприємців у тому, що вони не стануть жертвами кон’юнктурних політичних рішень;
- позитивна громадська думка – ставлення до підприємництва як до одного з престижних видів діяльності;
- існування розвинутої інфраструктури підприємництва;
- ефективна система захисту інтелектуальної власності;

- дебіюрократизація процедур регулювання підприємницької діяльності з боку державних органів.

Таким чином, підприємництво виступає як зовнішньоекономічна категорія, елемент бізнесу, тип господарювання й спосіб життя.

уб'єкти та об'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці

В Україні бізнесом можуть займатися практично всі громадяни за винятком категорії людей, законодавчо яким цю діяльність заборонено. Маються на увазі працівники органів міліції, суду, прокуратури, державної безпеки, арбітражу, нотаріату, державної влади та управління, котрі повинні здійснювати контроль за роботою підприємців, наприклад, працівники фінансових органів, податкової інспекції.

Отже, суб'єктами бізнесу можуть виступати громадяни, права яких не обмежені законом, юридичні особи, що володіють різними формами власності, а також громадяни іноземних держав, а саме:

- власне підприємці, тобто особи, які здійснюють ініціативну діяльність на свій ризик та під свою економічну й юридичну відповідальність;

- колективи підприємців та підприємницькі асоціації;

- працівники, які здійснюють трудову діяльність за наймом на контрактній або іншій засадах;

- державні структури у тих випадках, коли вони виступають безпосередніми учасниками операцій (надання урядових замовлень підприємцям).

Державні структури можуть мати й непрямий вплив на суб'єктів ділових стосунків, будучи гарантами здійснення законного бізнесу.

Залежно від юридичного статусу підприємницька діяльність може здійснюватись:

- зі створенням юридичної особи;

- без створення юридичної особи.

Підприємницька ідея тісно пов'язана з об'єктом підприємницької діяльності. *Об'єкт підприємницької діяльності* – це товар, продукт, послуга, власне те, що може задовольнити чиюсь потребу й що пропонується на ринку для придбання, використання та споживання.

3. Витрати виробництва та їх види

Кожного виробника цікавить питання, скільки товару виробляти і скільки продавати залежно від ціни і витрат на його виробництво. Для виробництва продукції підприємець повинен зробити певні витрати. До таких витрат належать елементи факторів виробництва, які використовуються у виробництві. Це витрати на оплату живої праці (заробітну плату); на будівлі та обладнання (інвестиції); оплату природних ресурсів (води, корисних копалин, що використовуються як сировина та матеріали) та палива; оплату інших енергоносіїв.

Виробничі витрати - це фактичні витрати виробника (фірми) на придбання й використання всіх необхідних умов виробництва, які забезпечують досягнення кінцевого результату господарської діяльності.

Відсоткове співвідношення елементів витрат характеризує їх структуру. Так, наприклад, матеріаломісткими вважають галузі, у структурі витрат яких велика питома вага матеріальних витрат (харчова, легка промисловість), трудомісткими - галузі добувної промисловості, де витрати на зарплату становлять 50%.

Фондомісткими вважають галузі, в структурі яких велику питому вагу мають амортизаційні відрахування (електроенергетика). Витрати виробництва поділяються на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні витрати (їх ще називають явні, прямі, грошові) - це витрати підприємця на придбання ресурсів, які не належать даній фірмі. Наприклад, заробітна плата найманих працівників, витрати на придбання сировини, устаткування, сплата податків тощо.

Внутрішні витрати (або неявні, непрямі, неоплачувані) пов'язані з використанням факторів виробника, які перебувають у власності самої фірми (грошовий капітал, обладнання). Для розрахунку внутрішніх витрат підраховують ту вигоду, яку підприємство могло б мати, передавши власні ресурси на сторону.

Сучасна економічна наука відносить до внутрішніх витрат нормальний прибуток - мінімальну плату, необхідну для утримання підприємця в певній сфері бізнесу. Вирізнення зовнішніх і внутрішніх витрат необхідно для правильного визначення розміру прибутку, одержуваного підприємцем, отже, для оцінки реального стану справ у фірми.

Із виділенням зовнішніх та внутрішніх витрат розглядають два підходи до розуміння природи затрат фірми: бухгалтерський і економічний.

Бухгалтерський підхід передбачає врахування зовнішніх (явних) витрат, які оплачуються безпосередньо після отримання рахунка чи накладної. Ці витрати відображаються у бухгалтерському балансі фірми і є бухгалтерськими витратами. Економічний підхід до витрат виробництва передбачає врахування не тільки зовнішніх, а й внутрішніх витрат, пов'язаних з можливістю альтернативного використання ресурсів. Економічні витрати відрізняються від бухгалтерських на величину альтернативної вартості власних ресурсів.

Таким чином, **економічні витрати** - справжні витрати виробництва на даний товар, що визначаються як найвища корисність тих благ, які суспільство може отримати за оптимального використання ресурсів.

Для фірми (виробника) дуже важливо також аналізувати витрати виробництва з огляду на чинник часу. Для фірми існують два періоди функціонування:

1. **Довгостроковий період функціонування фірми** - це інтервал часу,

впродовж якого фірма має можливість змінити всі зайняті ресурси, зокрема й виробничі потужності.

2. Короткостроковий період - це період часу, впродовж якого фірма не може змінити обсяг (кількість) принаймні одного з наявних у неї видів виробничих ресурсів, скажімо, капітального.

Таким чином, у короткостроковому періоді одна частина ресурсів є перемінною (природні й трудові ресурси), а друга частина - постійною. Тому короткостроковий період нерідко називають періодом фіксованих виробничих потужностей. Відповідно, одна частина витрат фірми становить постійні витрати, а друга - змінні.

Постійними витратами (Fixed Cost - FC) називають такі, величина яких не залежить від зміни обсягу виробництва. До постійних витрат належать витрати, на сплату оренди (якщо орендуються приміщення, основні фонди тощо), витрати на рентні та страхові платежі, сплату відсотків за кредит та ін. Постійні витрати є обов'язковими і зберігаються навіть тоді, коли фірма нічого не виробляє, але мусить підтримувати готовність до виробництва.

Змінними витратами (Variable Cost - VC) називають витрати, величина яких знаходиться в залежності від зміни обсягу виробництва. До змінних належать витрати на заробітну плату, сировину, матеріали, паливо, електроенергію. Сума постійних і змінних витрат при кожному даному обсязі виробництва утворює загальні (валові) витрати виробництва (TC).

Суму постійних і змінних витрат виробництва називають **загальними витратами фірми (Total Cost - TC)**. Тому формулою загальних витрат є:

$$TC=FC+VC$$

де FC - постійні витрати,

VC - змінні витрати.

Велике значення в економічному аналізі роботи підприємств мають граничні витрати.

Граничні витрати (Marginal Cost - MC) - це витрати, котрі додатково потрібні для виробництва кожної одиниці продукту понад визначений обсяг:

$$MC = \Delta TC : \Delta Q;$$

де ΔTC - зміна загальних витрат,

ΔQ - зміна кількості продукції, що виробляється.

Зростання граничних витрат призводить до зменшення виробництва продукції, а отже - і до підвищення їх ціни.

Зміну витрат на створення додаткової одиниці продукції зумовлено дією закону спадної продуктивності факторів виробництва. Суть його полягає в тому, що коли один із факторів виробництва є змінним, а інші постійними, то, починаючи з певного моменту, гранична продуктивність кожної наступної одиниці змінного фактора зменшуватиметься.

Витрати виробництва у грошовій формі на одиницю продукції становлять собівартість продукції. Визначається вона, як сукупні витрати, поділені на кількість виробленої продукції, тобто як середні витрати:

$$AC = TC : Q,$$

де AC - середні витрати,

TC - загальні витрати,

Q - кількість виробленої продукції.

Собівартість продукції є мірилом витрат і доходів підприємства. Зменшення витрат на виробництво продукції збільшує доходи, і навпаки. Отже, собівартість відображає реальні витрати підприємства на виробництво продукції, дає можливість визначити ефективність його роботи.

Товаровиробники в умовах конкуренції повинні прагнути до скорочення витрат виробництва або собівартості продукції. Так, для зниження витрат, пов'язаних з використанням основних фондів, необхідно поліпшувати якість машин, устаткування, споруд, зменшувати частку пасивної частини основних фондів (кількість складських приміщень, інших споруд, тари тощо).

Слід особливу увагу звернути на зниження непродуктивних витрат - штрафів, відшкодування збитків тощо, пов'язаних із невиконанням підприємством своїх договірних зобов'язань. До таких витрат належать також прогули працівників на підприємстві. В Україні надзвичайно важливу роль у зниженні собівартості на підприємствах відіграє економія сировини, електроенергії, палива.

4. Дохід підприємства. Прибуток, його призначення, розподіл і перерозподіл

Дохід є спонукальним мотивом і джерелом діяльності підприємства. Підприємство приводить у рух усі виробничі фактори - капітал, працю, природні ресурси - для створення продукту, його наступної реалізації та утворення доходу.

Загальний дохід підприємства - це сума доходу, отриманого фірмою від продажу певної кількості продукції. (Кількість проданого товару залежить від попиту на нього).

Таким чином, $TR = P \times Q$, де TR (*Total Revenue*) - загальний дохід підприємства або виручка підприємства, P (*Price*) - ціна, Q (*Quanting*) - кількість проданої продукції.

Розрізняють такі види доходу: валовий і чистий.

Валовий дохід підприємства становить грошову виручку від реалізації продукту (виконання робіт чи послуг), інших матеріальних цінностей і майна підприємства (включаючи основні фонди) тощо, зменшену на суму постійних витрат підприємства. Якщо від валового доходу підприємства відняти ще й змінні витрати, то одержують суму чистого доходу підприємства.

Чистий дохід підприємства - це прибуток підприємства. Поняття "дохід" ширше поняття "прибуток". Прибуток підприємства є складовою частиною доходу підприємства.

Прибуток - це частина виручки, що залишається після відшкодування всіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства.

Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного вдосконалення його матеріальної бази і продукції всіх форм інвестування. Він є джерелом оплати податків і з урахуванням значення прибутку вся діяльність підприємства спрямована на його зростання. Суть прибутку як економічної категорії проявляється у його функціях. Прибуток виконує такі три функції:

- * оцінка підсумків діяльності підприємства;
- * розподіл чистого доходу в економіці;
- * економічне стимулювання підприємства.

Щоб очистити загальний прибуток підприємства, потрібно від загального доходу відняти загальні витрати підприємства, тобто:

$$TP = TR - TC,$$

де TP (*Total Profit*) - загальний прибуток,

TR (*Total Revenue*) - загальний дохід,

TC (*Total Cost*) - загальні витрати.

Такий прибуток називається балансовим. Із балансового прибутку сплачується податок на прибуток. Величина, що залишилась, називається **чистим прибутком**.

Розглянемо фактори, які впливають на утворення, розподіл та використання прибутку. До факторів, які діють на утворення прибутку, належать:

- * виручка від реалізації товарів, робіт та послуг;
- * виручка від реалізації інших активів, враховуючи матеріальні запаси та нематеріальні активи;
- * виручка від основних засобів;
- * доходи від пайової участі в інших підприємствах;
- * доходи за акціями, облігаціями та іншими цінними паперами;
- * перевищення отриманих штрафів, пені над сплаченими.

Слід відзначити взаємозалежні фактори прибутку: швидкість обороту оборотних фондів; ціни, тарифи; відсоткові ставки за позики; податки та податкові ставки; собівартість; продуктивність праці; фондівіддача; фондоозброєність. Розглядаючи розподіл прибутку, слід виділити такі основні напрямки:

- * направляється в бюджет і позабюджетні фонди;
- * направляється в банк на погашення позик і сплату відсотків;
- * залишається на підприємстві;
- * інші фактори розподілу.

У кінцевому рахунку прибуток підприємства використовується на:

- * нагромадження (виробничий і науковий розвиток);
- * соціальні потреби;
- * покриття збитків та інших потреб;
- * капітальні фінансові вкладення;
- * споживання (виплата дивідендів, відсотків, матеріальна допомога і т.п.)

Існування двох підходів до виміру витрат підприємства (бухгалтерського і економічного) зумовлює застосування двох підходів до аналізу прибутку.

Бухгалтерський прибуток - це різниця між загальним доходом і бухгалтерськими (зовнішніми) витратами. У даному розрахунку ми оцінюємо лише поточні результати діяльності фірми. Але якщо необхідно проаналізувати стан фірми з огляду її перспективи, а, отже, найкращої з альтернатив використання її ресурсів, тоді слід обчислювати економічний прибуток підприємства.

Економічний прибуток (чистий прибуток) - це різниця між загальним доходом і економічними витратами, які містять бухгалтерські (зовнішні) та внутрішні витрати, зокрема, й нормальний прибуток (рис. 1). Наявність економічного прибутку є показником ступеня вигідності відлучення ресурсів від альтернативного використання їх в іншому виробництві.

Рисунок 1 – Економічний і бухгалтерський прибуток

Лекція 2

Тема: Основні форми підприємництва

План

1. Форми організації підприємництва
2. Види підприємницької діяльності
3. Інфраструктура виробничого підприємства
4. Особливості малого підприємства

1. Форми організації підприємництва

Підприємництво здійснюється у визначених організаційно-правових формах. Вибір підприємцем тієї або іншої форми залежить від багатьох чинників: середовища діяльності, фінансових можливостей суб'єктів господарювання, порівняльних переваг тієї або іншої форми. У кожній країні діє своє законодавство з організації підприємництва. Разом з тим існують і деякі типові для світової практики організаційно-правові форми підприємницької діяльності.

До них належать різні види господарських товариств, а також типи державних підприємств. В окремих країнах ці основні форми мають свою модифікацію.

За статтею 45 Господарського кодексу України, підприємництво в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Виходячи з сутності підприємницької діяльності найбільш прийнятними організаційними формами для її ведення є:

1. Господарські товариства:
  - акціонерне товариство;
  - товариство з обмеженою відповідальністю;
  - товариство з додатковою відповідальністю;
  - повне товариство;
  - командитне товариство.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх внесків.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми обов'язками власним майном, а у випадку його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеної між ними угоди здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, у якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність всім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

2. Державні унітарні підприємства.

Державне унітарне підприємство створюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без розподілу її на частки і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника та виконує його функції в межах, визначених законодавством. Державні унітарні підприємства, займаючись підприємницькою діяльністю, діють як державні комерційні підприємства.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту на принципах підприємництва і несе відповідальність за результати своєї діяльності всім майном, що належить йому на правах господарського ведення, відповідно до діючого законодавства.

3. Виробничі кооперативи.

Виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на основах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством і розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їхньої участі в його діяльності.

Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну та будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

4. Селянське (фермерське) господарство.

Селянське (фермерське) господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Членами селянського (фермерського) господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовою

угодою (контрактом, згодою). Відносини, пов'язані зі створенням і діяльністю селянських (фермерських) господарств, регулюються законодавством.

5. Орендне підприємство. Орендним підприємством визнається підприємство, створене орендаром на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

6. Підприємство з іноземними інвестиціями. Підприємство, створене відповідно до вимог Господарського кодексу, у статутному фонді якого не менше десяти відсотків складає іноземна інвестиція, визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство отримує статус підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземних інвестицій на його баланс. Здійснюючи підприємницьку діяльність, підприємства можуть створювати господарські об'єднання. Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією.

Асоціація не має права втручатися в господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і

виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

2. Види підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність — різноманітна, як різноманітні людські потреби. За сферою діяльності підприємницька діяльність поділяється на виробничу, комерційну, фінансово-кредитну та інформаційну.

Виробниче підприємництво є найважливішим, визначальним, провідним видом підприємницької діяльності, спрямованим на виробництво продукції, послуг, інформації тощо, які підлягають реалізації споживачам. Ця діяльність здійснюється підприємствами, що виготовляють різноманітну продукцію, виконують будівельні, ремонтні та інші роботи, надають побутові, консультативні, інформаційні та інші послуги, створюють духовні блага тощо.

Виробниче підприємництво належить до найбільш складних, серйозних, суспільно необхідних і водночас важких видів бізнесу. З цим частково пов'язаний і той факт, що до виробничого підприємництва спостерігається значно менше тяжіння, ніж до інших видів підприємницької діяльності, які значно швидше й простіше приносять прибутки. Так, із загальної кількості діючих малих підприємств лише кожне шосте функціонує в промисловості (16,4 % загальної кількості діючих малих підприємств), кожне дванадцятье — у будівництві (8,6 %), лише 4,4 % — на транспорті.

Однак в оптовій і роздрібній торгівлі, включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту, діють 3/5 малих підприємств (40,6 %). У центрі виробничого підприємництва — виготовлення споживчих благ. Таким чином, до виробничого підприємництва належать і заводи, і фабрики, і перукарні, і кав'ярні, і школи, і ліцеї, і агрофірми. Ці підприємства можуть і самі реалізувати свою продукцію, але головна їх функція — виробництво.

Виробниче підприємництво тісно пов'язане з бізнесом у сфері обігу, сприяє йому. Товари, що виробляються, необхідно продавати, обмінювати на гроші або на інші товари. З історії розвитку підприємництва видно, що бізнес у сфері ремесел породжував купецький бізнес (комерційне підприємництво). Цей зв'язок простежується протягом багатьох століть. При цьому виробництво не завжди займало активну позицію.

Комерційний бізнес, зокрема торгівля, яка мала попит і товари, значно активізував виробниче підприємництво.

Комерційне підприємництво — це діяльність, пов'язана з обміном, розподілом і споживанням товарів і послуг. Змістом комерційного підприємництва є товарно-грошові та торговельно-обмінні операції. Комерція у вузькому розумінні слова — це торгівля, а комерсант — це працівник торгівлі. Торговельно-обмінні операції здійснюються у вигляді угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг. Представниками комерційного підприємництва є різні торговельні організації, що реалізують (продають) предмети споживання і засоби виробництва.

Принципова схема комерційного підприємництва є істотно простішою за схему виробничого підприємництва у зв'язку з незначною кількістю основних чинників, які впливають на комерційний бізнес. Суб'єктами комерційного підприємництва є магазини, речові та продовольчі ринки, біржі, виставки-продажі, аукціони, торговельні доми, ярмарки, торговельні бази, інші заклади торгівлі, у тому числі комерційні (торговельні) кіоски та намети.

В умовах численних господарських зв'язків комерційні організації не в змозі вирішити всі питання обігу власними зусиллями, тому надійними партнерами тут виступають посередники.

Представниками посередницьких структур є установи та окремі особи, які знаходяться між підприємцем і споживачем. Посередницькі фірми здійснюють не лише брокерські (посередницькі) операції, а можуть також здійснювати торгівлю на власний розсуд.

Посередницький бізнес, як різновид комерційного підприємництва, дедалі більше поширюється в ринковій економіці.

Фінансово-кредитне підприємництво – це діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – гроші, іноземна валюта, цінні папери.

Сутність фінансово-кредитного підприємництва полягає в тому, що підприємець придбаває головний товар підприємництва у вигляді різних грошових коштів (грошей, валюти, цінних паперів) за грошову суму у володарів грошових коштів. Придбані грошові кошти потім продаються покупцям за плату, що перевищує попередню грошову суму, у результаті чого утворюється підприємницький прибуток.

Особливою формою фінансово-кредитного підприємництва є страхове підприємництво. Кожен підприємець діє на свій страх і ризик і не може обійтися без надійного страхування на випадок небезпеки.

Страхування — це формування грошових фондів і їх використання на відшкодування збитків у разі непередбачуваних випадків і на допомогу громадянам у певні періоди життя.

Найбільш відомі три види страхування: страхування життя і здоров'я, майна, відповідальності.

Інформаційне підприємництво є досить новим видом підприємницької діяльності, що стали виділяти окремим видом останнім часом. Воно включає інжинірингову, консалтингову діяльність, проведення маркетингових досліджень, послуги з використання комп'ютерних технологій.

У якості суб'єкта інформаційного підприємництва можуть виступати інформаційно-аналітичні служби (ІАС). Необхідними комплектуючими матеріалами для роботи інформаційної установи є інформаційні ресурси (документні, електронні, локальні та віддалені). У якості власників оборотних ресурсів виступають постачальники інформаційних ресурсів, які надаються інформаційно-аналітичній службі за визначену плату.

Основні засоби надаються ІАС засновниками, спонсорами, інвесторами, орендаторами. У цьому напрямку можуть бути реалізовані програми фандрайзингу, лізингу, виконання замовлень на виконання інтелектуальних робіт.

Важливим блоком підприємницької діяльності ІАС є і залучення кваліфікованого кадрового складу та забезпечення гідної оплати праці. Результатом підприємницької діяльності ІАС виступає інформаційно-аналітична продукція та послуги, які є товаром для реалізації на інформаційному ринку. Результатом цієї реалізації має стати отримання прибутку ІАС.

Таким чином, інформаційне підприємництво – частина інноваційної діяльності інформаційної установи, ініціативне господарювання, спрямоване на реалізацію інтелектуальної продукції та інформаційного сервісу з метою отримання економічної вигоди.

3. Інфраструктура виробничого підприємства

Ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства залежить від раціональної організації основних, допоміжних та обслуговуючих процесів. Якщо розвитку перших надавалося значення постійно, то раціональне використання обслуговуючого виробництва набуло значення нещодавно. Сукупність допоміжного й обслуговуючого виробництва, яке забезпечує умови для нормального функціонування підприємства має назву інфраструктура.

Інфраструктура (від лат. *infra*– нижче; *structura*– побудова, розміщення).

Інфраструктура підприємства– це комплекс цехів і підрозділів підприємства, що виконують допоміжні й обслуговуючі функції та забезпечують умови для ефективного функціонування основного виробництва і підприємства в цілому.

Виділяють виробничу та соціальну інфраструктури.

Виробнича інфраструктура включає в свій склад підрозділи, які безпосередньо не беруть участі у створенні продукції, але створюють для її виробництва необхідні умови. Елементами виробничої інфраструктури є: допоміжні та обслуговуючі цехи, дільниці та господарства; комунікаційні мережі; засоби збирання та обробки інформації; природоохоронні споруди.

Виробнича інфраструктура суттєво впливає на ефективність функціонування підприємства. Зростання її значення пояснюється фактами: підвищення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів збільшує обсяги і складність робіт із ремонту й налагоджування устаткування, потребує розширення номенклатури інструменту, оснащення та пристосувань; перехід до нових технологій та інтенсифікація технологічних режимів роботи устаткування підвищують вимоги до якості та збільшують потребу в різних видах енергії; ускладнення виробничих процесів і поглиблення внутрішньовиробничих зв'язків між підрозділами збільшують обсяги робіт із транспортування вантажів; навантаження на комунікаційні мережі та природоохоронні споруди постійно зростає.

Соціальна інфраструктура забезпечує задоволення побутових і соціально-культурних вимог співробітників підприємства. До елементів соціальної інфраструктури належать: заклади громадського харчування; заклади охорони здоров'я; житлово-комунальне господарство; заклади культури та відпочинку; спортивні споруди; заклади освіти; дошкільні заклади.

Оскільки в процесі організації виробництва більше значення відіграє виробнича інфраструктура, розглянемо її складові більш детально.

Виробнича інфраструктура підприємства включає до свого складу систему технічного обслуговування виробництва, яка **забезпечує**:

- ремонт устаткування, догляд за ним і налагоджування;
- забезпечення робочих місць інструментом;
- переміщення вантажів, виконання вантажно-розвантажувальних робіт;
- забезпечення електричною і тепловою енергією, паром, газом, стиснутим повітрям і ін.;
- своєчасне забезпечення сировиною, матеріалами, паливом;
- складування та зберігання завезених (придбаних) матеріальних ресурсів, готових виробів.

До складу виробничої інфраструктури входять ремонтне, інструментальне, транспортне, енергетичне, складське господарства.

Ремонтне господарство. Його необхідність на підприємстві зумовлена закономірністю відновлення та заміни частин діючого устаткування, які у процесі експлуатації зазнають різних навантажень і зношуються. Основне завдання ремонтного господарства – це підтримка обладнання в дієздатному стані і попередження його передчасного зносу.

Ремонт – це процес відновлення первісних характеристик устаткування, що були втрачені в результаті виробничого користування.

Виділяють три форми організації ремонтних робіт:

централізована– весь ремонтний персонал підпорядкований головному механіку і входить до складу ремонтно-механічного цеху;

децентралізована– ремонтний персонал підпорядкований начальникам цехів і виконується персоналом цехових ремонтних баз;

змішана– поточний ремонт та технічне обслуговування здійснюють робітники виробничих цехів, а капітальний ремонт і модернізацію – робітники ремонтно-механічного цеху.

Інструментальне господарство – це сукупність внутрішньовиробничих підрозділів підприємства, що зайняті придбанням, проектуванням, виготовленням, відновленням і ремонтом технологічного оснащення, її обліком, зберіганням і видачею на робочі місця.

Підрозділи, які входять до складу інструментального господарства підприємства, виконують відповідні конкретні функції.

Інструментальний відділ займається постачанням інструментів і пристроїв, що виготовляються на спеціалізованих інструментальних заводах, а також проектуванням технологічного оснащення для власних потреб.

Інструментальне господарство вирішує завдання: безперебійне постачання інструментами всіх підрозділів підприємства; організація раціональної експлуатації інструментів і приладів; скорочення запасів інструменту без збитку для нормального перебігу виробничого процесу; зниження витрат на утримання інструментального господарства.

Інструментальний цех здійснює виготовлення, ремонт і відновлення спеціального оснащення (інструменту) загального користування. Увесь придбаний, виготовлений і відремонтований (відновлений) інструмент надходить до центрального інструментального складу. Тут здійснюється його приймання, облік, зберігання та видача цехам (дільницям, виробництвам) – споживачам.

Транспортне господарство– це комплекс підрозділів, що займається переміщенням вантажів та вантажно-розвантажувальними роботами.

На підприємствах із великим обсягом перевезень організуються окремі цехи залізничного, автомобільного та інших видів транспорту. На підприємствах із невеликим обсягом перевезень утворюється єдиний транспортний цех, який очолює начальник транспортно-технологічного відділу.

Весь транспорт на підприємстві поділяється на три взаємозв'язані види:

зовнішній– забезпечує зв'язок підприємства із приймальними пунктами транспорту загального користування (вокзалами, аеропортами й ін.) і зі складами контрагентів;

міжцеховий– використовується для перевезення вантажів на території підприємства (між цехами, складами й ін.);

внутрішньоцеховий– виконує транспортні операції в межах одного цеху, який поділяється на загальноцеховий (перевезення вантажів між цеховими складами, дільницями) і міжопераційний (зв'язок між окремими робочими місцями); він підпорядковується керівникам цехів.

Енергетичне господарство– це комплекс підрозділів із виробництва і (або) постачання всіх видів енергії для забезпечення безперервності виробничого процесу на підприємстві.

Складське господарство– це комплекс підрозділів зі зберігання сировини, палива, готової продукції, що забезпечує безперебійну і ритмічну роботу підприємства, кількісне і якісне збереження матеріалів.

На підприємствах створюються склади трьох видів:

матеріальні(підпорядковані відділу матеріально-технічного постачання) – для зберігання запасів сировини, матеріалів, палива, комплектуючих виробів та інших матеріальних цінностей, що надходять на підприємство ззовні;

виробничі– для зберігання напівфабрикатів власного виготовлення; до них включають також центральний інструментальний склад, цехові інструментально-роздавальні комори, склади запасних частин та устаткування;

збутові– для зберігання готової продукції та відходів виробництва, що підлягають реалізації; їх підпорядковано відділу збуту підприємства.

Організація складського господарства передбачає приймання, розміщення, зберігання, підготовку до виробничого використання, видачу та облік руху матеріальних ресурсів.

4. Особливості малого підприємства

Мале підприємництво має свою давню історію, але особливого розвитку воно досягло в останні десятиліття минулого тисячоліття. Про це свідчить досвід промислово розвинутих країн, таких, як США, Велика Британія, Німеччина, Японія, Франція, Італія, в економіці яких йому належить значне, а за низкою показників і провідне місце. Тут на долю малого бізнесу припадає лівова частка підприємств, майже половина виробництва валового національного продукту, він виступає роботодавцем для понад 50 % працездатного населення.

На початку 90-х Україна, обравши ринковий шлях розвитку, показала «зелене світло» розвитку підприємницької ініціативи. Дослідження процесів розвитку малого бізнесу є особливо актуальним для країн перехідної економіки і сьогодні, коли економічні і соціальні проблеми далі загострюються. Досліджуючи його, важливо розглянути всі процеси, що відбувалися в історичній послідовності та порівняно зі станом справ в інших країнах світу. Саме це дає змогу дослідити проблему всебічно і системно.

Суть малого підприємства завжди була предметом суперечок у розвинутих країнах. Використовуються наступні визначення малого підприємства (фірми):

Мала фірма - це фірма, якою керує власник і яка не має складної організації управління.

Мала фірма - це та фірма, у якої доступ до ринку капіталу обмежений і яка має незначну частку свого товару на ринку.

Мале підприємство - це фірма, якою керує незалежний власник, яка не посідає у своїй галузі домінуючого становища і відповідає певним критеріям за кількістю зайнятих і щорічним критеріям продажів.

Мале підприємство - це невелике виробництво.

Мале підприємство - це підприємство з невеликою кількістю штатних працівників.

Отже, при визначенні малого підприємства можуть використовуватись кількісні та якісні критерії. До якісних критеріїв відносять: висока організаційно-функціональна гнучкість, високий рівень конкуренції, простота організації на основі безцехової структури, поєднання в одній особі кількох виробничо-управлінських функцій, переважна орієнтація на місцеві джерела сировини і ринки збуту продукції, обмеженість грошових і матеріальних ресурсів, потреба у розумній підтримці державою і великим бізнесом.

До кількісних критеріїв відносять: кількість працівників, оборот (обсяг) продаж, величину активів, кількість філій або підрозділів, частку фірми на ринку, сукупний капітал фірми.

Роль і місце малих підприємств в національній економіці найкраще виявляється в виконуваних ними функціях:

- Вагомий внесок у формування конкурентного середовища. Малий бізнес сприяє становленню конкурентних відносин, оскільки є антимонопольним за своєю природою. Здатність малого бізнесу швидко реагувати на тенденції ринку й розробляти нові товари для задоволення потреб споживачів визнана великими компаніями.

- Надає ринковій економіці гнучкості, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, особливо, в умовах швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, зростання номенклатури товарів та послуг. Невеликий обсяг виробництва і обмежені ресурси змушують МП швидко пристосовуватись до нових умов, а великі компанії є менш повороткими в плані пристосування власної стратегії до нових тенденцій в економіці.

- Прискорення реалізації новітніх технічних та комерційних ідей, наукоємкої продукції. Понад 60% новизни ХХ ст. створено незалежними винахідниками й невеликими компаніями. Основою таких досягнень є більш вільні організаційні умови на малих підприємствах, більше індивідуального підходу в розробках.

- Створення нових робочих місць і поглинання надлишкової робочої сили під час циклічних спадів та циклічних зрушень економіки (вирішення проблеми зайнятості).

- Пом'якшення соціальної напруги, демократизація ринкових відносин, передумова створення середнього класу. Малий бізнес виконує функцію послаблення притаманній ринковій економіці тенденції до соціальної диференціації та розширення соціальної бази реформ.

Вітчизняні та міжнародні структури, які працювали у сфері малого бізнесу або займалися його підтримкою, змушені були і здебільшого використовували на практиці власні критерії, відмінні від прийнятих законодавчо. У зв'язку з цим Указом Президента України «Про державну підтримку малого підприємництва» було введено нові критерії, які передбачали виділення мікропідприємств – з працюючим персоналом до 10 чоловік та обсягом річної реалізації продукції (послуг) на суму – до 250 тис. грн, а також малих підприємств (до 50 осіб працюючих та річний виторг – до 1 млн грн).

На відміну від великих підприємств, малі підприємства, крім малих розмірів, відрізняються обмеженими фінансовими ресурсами, широким асортиментом продукції та послуг, ціновою політикою, зорієнтованою, як правило, лише на собівартісні показники, відсутністю контролю над ринком, залежністю від конкуренції та станом ринку і т. ін. Проте ці структури мають можливість дуже гнучко реагувати на зміни попиту, змінювати організаційну структуру, використовувати переваги командної праці, оперативно приймати рішення. Безумовно, ситуація на малих підприємствах дуже багато залежить від особистих якостей власника (керівника).

Малий бізнес виступає важливим чинником реформування і демократизації у перехідних економіках. Дослідники відзначають його провідну роль у побудові ринкового господарства та підвищенні життєвого рівня населення. Водночас, малий бізнес виступає вагомим чинником структурної перебудови господарства, розвитку нових його галузей, школою підприємництва, яка дає навички ефективного менеджменту, формує творців нового бізнесу і нових ідей, служить запорукою успіху в процесі демократизації суспільства у цілому. Розвиваючи цивілізовану конкуренцію і, загалом, сприяючи якісному зростанню технологічного рівня в ході трансформації суспільно-економічних систем, малий бізнес засвідчив про свою важливу соціальну роль, виступивши джерелом зайнятості для вивільненої під час реструктуризації неефективних національних економік.

Незважаючи на певні недоліки, мале підприємництво дедалі більше стає домінуючим у світі. Однак умови становлення малого бізнесу в Україні характеризуються досить несприятливими моментами. Україна за кількістю малих господарських суб'єктів катастрофічно відстає не лише від економічно розвинутих країн, але й від більшості країн з перехідною економікою. Вивчення зарубіжного досвіду показує, що успіх у розвитку малого підприємництва безпосередньо залежить від всесторонньої і стабільної державної підтримки.

Лекція 3

Тема: Стан виробництва продукції аквакультури у світі та в Україні.

План

1. Світові та національні тенденції зростання та розвитку аквакультури
2. Аналіз еволюції національної системи державного регулювання розвитку виробництва продукції аквакультури
3. 3.Регулювання розвитку рибовідтворювальних комплексів

1. Світові та національні тенденції зростання та розвитку аквакультури

У світовому рибному господарстві крім водних біоресурсів відтворюваних природним шляхом і добутих в природному середовищі, все більшого значення набувають гідробіонти, вирощені за допомогою людини.

Нині можна припустити, що в найближчій перспективі валові показники світового рибальства повністю будуть залежними від тенденцій, які формуються в розвиткові товарної аквакультури. Раніше аквакультуру розглядали як складову рибальства, а продукцію, що виробляли при безпосередній участі людини, вважали одним із елементів сировинної бази рибного господарства. Стан цього підрозділу рибогосподарської діяльності на світовій арені доцільно подати як самостійний напрям, оскільки в умовах продовольчих викликів багато світових риболовецьких держав, почали стрімко розвивати аквакультуру та завдяки їй забезпечили 1/3 загальносвітових обсягів харчової рибної продукції. Продукція аквакультури майже повністю призначена для споживання людьми. На глобальному рівні, в 2008 році на аквакультуру припадало 45,7 % всього світового виробництва харчової рибної продукції для споживання людиною, що на 3,1 % більше у порівнянні з 2006 роком. Не дивлячись на багатотисячолітні традиції розведення риби в деяких країнах, в глобальних масштабах аквакультура є молодого галуззю, яка переживає період зростання протягом останніх 50 років.

Світовий обсяг виробництва аквакультури значно виріс з менш ніж 1 млн т в 1950 р. до 55,1 млн т у 2009 р. та 58,3 млн т у 2010 р., і втричі перевищив темпи росту світового виробництва м'яса (2,7 % для птахівництва разом з тваринництвом) за цей же період. При збереженні існуючих темпів розвитку до 2030 р., половина добутих водних біоресурсів будуть штучного походження. Вилов гідробіонтів, які живуть вільно залишається майже незмінним, а ріст практично зупинився, починаючи приблизно з середини 80-х початку 90-х років ХХ століття. Сектор аквакультури в період 1970–2008 рр. зберігав середньорічні темпи росту. За період 2006–2008 рр. середньорічні темпи росту продукції аквакультури у світі склали 5,3 %. Вартість світової продукції аквакультури у 2008 р., без водних рослин, оцінювалась у 98,4 млрд дол США. Якщо додати вартість водних рослин, світовий обсяг продукції аквакультури склав у 2008 р. 68,3 млн т,

загальною вартістю у 106 млрд дол США. За останні 15–20 років щорічний приріст штучно вирощених гідробіонтів в середньому складає 7–10 %. У 2010 р. рибальство і аквакультура поставили на світовий ринок 147,9 млн т риби (виключаючи водні рослини). З них 120,7 млн т припадає на харчову продукцію та поставляє 17 кг риби (в еквіваленті живої маси) на одну особу або найвищий за весь час показник.

Частка аквакультури у загальному обсязі продукції рибальства і аквакультури продовжує зростати, збільшившись з 34,5 % у 2006 р. до 36,9 % у 2008 р. У 2010 р. пропозиція продукції аквакультури становила 58,3 млн т. За період з 1970 до 2008 рр. обсяг виробництва харчової риби у секторі аквакультури щорічно приростав на 8,3 % (або 6,5 % без урахування Китаю), у той час, як чисельність населення світу збільшувалась в середньому на 1,6 % в рік. Підсумковим результатом такого розвитку аквакультури на фоні світових демографічних тенденцій стало десятикратне збільшення середньорічного обсягу поставок харчової риби з сектору аквакультури в перерахунку на одну особу: з 0,7 кг на людину у 1970 р. до 7,8 кг на людину у 2008 р. Найбільших успіхів в світовій аквакультурі досяг Китай і значно випередив усі інші країни з обсягом виробництва в 32,7 млн т у 2008 р. (рис. 3.1). В аквакультурі у 2008 р. було вироблено 80,2 % загального світового виробництва штучно вирощених водних організмів, спожитих у цьому ж році проти 23,6 % у 1970 р. Для всього іншого світу аквакультура Китаю поставила 26,7 % всієї харчової рибної продукції, проти 4,8 % у 1970 р. Китай – єдина країна в першій десятці найбільш розвинутих рибних держав, де частка аквакультури вище, ніж вилов гідробіонтів природного походження (відповідно 32,7 і 14,8 млн т у 2008 р.). Без урахування Китаю, середньодушові поставки продукції в останні роки залишались статичними, оскільки невелике зменшення обсягів промислового вилову і збільшення чисельності населення компенсувалось зростанням поставок із сектору аквакультури. Якщо виключити Китай, обсяг поставок рибної продукції на душу населення у 2008 р. склав 13,7 кг (див. додаток Б, рис. Б. 2). За період з 1970 до 2008 рр. продукція аквакультури Китаю збільшувалась в середньому на 10,4 % у рік.

Проте в XXI столітті темпи росту китайського виробництва становили 5,4 %, що значно нижче, ніж у 1980-х (17,3 %) і 1990-х (12,7 %) роках. З 2000 р. середньорічний приріст виробництва в Європі та Північній Америці знизився – відповідно до 1,7 % і 1,2 %. Спад виробництва спостерігається у Франції, Японії, Іспанії. У 2008 р. 15 провідних виробників, забезпечили 92,4 % всієї світової пропозиції харчової риби в секторі аквакультури. Очевидним є те, що тенденції росту виробництва продукції аквакультури в різних регіонах різні. Найвищі середньорічні показники росту в Латинській Америці і Карибському басейні склали 21,1 %, на Близькому Сході (14,1 %), Африці (12,6 %). Норвегія за останні 15 років збільшила виробництво продукції аквакультури у 10 разів.

Продукція прісноводної аквакультури складає 59,9 % від усієї світової пропозиції на глобальному ринку за кількістю і 56 % за вартістю. На

марикультуру припадає 32,3 % від усього світового обсягу виробництва продукції аквакультури за кількістю і 30,7 % за вартістю. У секторі марикультури вирощують багато цінних порід морських риб, ракоподібних, молюсків, але також і велику кількість устриць, мідій, кламів, гребінців. Хоч продукція, яка культивується в солонуватій воді, складала лише 7,7 % від загальної світової пропозиції продукції в 2008 р., у вартісному виразі її частка склала 13,3 %, що вказує на переважання в ній цінних порід риб і ракоподібних (додаток В). В асортименті продукції у 2008 р. лідирували прісноводні риби, обсяг видобутку яких склав 28,8 млн т (54,7 %), а вартість – 40,5 млрд дол США, молюски (13,1 млн т), ракоподібні (5 млн т), діадромні види риб (3,3 млн т), морські риби (1,8 млн т) та інші водні тварини (0,6 млн т). Виробництво аквакультури всіх основних видових груп зростало протягом 2000–2008 рр., але при цьому видобуток риби і молюсків приростав повільніше, ніж у період з 1990–2000 р.

Розвинені країни виробили лише 3,92 млн т, або 7,5 % світової продукції аквакультури, проте у вартісному виразі їх частка в світовій пропозиції склала 14,6 %. Внаслідок стагнації внутрішнього виробництва рибопродуктів розвинуті країни покладаються на імпорт або аквакультуру, щоб задовольнити зростаючий внутрішній попит на рибу і рибопродукти. Це є однією з причин низького імпортного мита на ввезення риби в розвинуті країни, хоч і з деякими винятками, наприклад, для продукції з високою добавленою вартістю. Як наслідок, останні десятиліття країни, що розвиваються збільшили поставки рибопродуктів на ринки розвинутих країн, не зіштовхуючись з забороняючими митами.

Загальновизнаною у всіх країнах регіону є дотримання вимог якості та безпеки продукції, яку експортують. Використання системи НААСР стає загальноприйнятою практикою навіть в країнах із низькими обсягами експорту. Кількість підприємств, які мають сертифікат ISO, також зростає. У країнах Центральної та Східної Європи, які не входять до ЄС, збільшується кількість рибопереробних заводів, що дотримуються європейських правил. Наприклад, в Естонії 100 рибопереробних підприємств отримали сертифікати ЄС. Це є однією з важливих умов для експорту їх продукції в країни ЄС. У Боснії та Герцеговині п'ять великих рибних господарств перейшли на стандарти ЄС, проте вони все ще очікують схвалення FVO (Продовольчо-ветеринарної служби Європейської комісії). Комісія ЄС підкреслює важливість забезпечення розвитку екологічно прийняттого сектору аквакультури.

У світі риба і рибна продукція відноситься до ринку несільськогосподарських товарів. Доступ України до ринку несільськогосподарських товарів є одним із наріжних каменів багатосторонніх торгових переговорів у рамках Раунду “Доха-Розвиток”. Переговори раунду “Доха-Розвиток” відбуваються у рамках Комітету із торговельних переговорів, який координує роботу спеціальних сесій рад і комітетів СОТ, а також створених переговорних груп.

Скорочення обсягів вилову водних біоресурсів природного походження відмічено за останні 10–15 років у багатьох країнах світу. Що ж стосується аквакультури, то тут ситуація у світі змінилась в напрямку збільшення, а в Україні – ще більшого зменшення обсягів вилову у рибогосподарських водних об'єктах.

У 1998 та 2008 рр. зростання показника відбулося лише за позицією виключна морська економічна зона України. За рахунок цього показника відбувалася деяка стабілізація загального вилову риби у 2001 р. Отримані результати свідчать, що за останні 10 років знизився вилов рибопродукції у внутрішніх водоймах, у винятково економічній зоні України та у відкритій частині Світового океану. Відставання України у товарному вирощуванні гідробіонтів обумовлено поєднанням комплексу несприятливих чинників. Крім того, у радянський період часу основним пріоритетом керівництво країни та галузі вважали розвиток океанічного рибальства. Саме під виконання цього завдання була побудована вся система регулювання та розвитку рибогосподарської галузі. На розвиток рибпромислового флоту кошти виділяли за потребою. Крім того, надавали щорічні дотації на покриття різниці між фактичними витратами на видобуток, переробку, транспортування і реалізацію рибної продукції і встановленими на неї низькими роздрібними цінами.

Прогнозні співвідношення перспективних обсягів вилову водних ресурсів природного походження й тих, які вирощуються штучно, не дозволили звернути належної уваги на вітчизняну аквакультуру саме в той період часу, коли почали чітко проявлятися загальносвітові тенденції прискореного розвитку даного напрямку. Імовірно, що однією з причин, які обумовили очевидні, з сучасних позицій, прорахунки, було інерційне мислення керівництва галузі, які звикли до втілення дорогих екстенсивних проектів.

2. Аналіз еволюції національної системи державного регулювання розвитку виробництва продукції аквакультури

У ХХІ століття Україна ввійшла в пошуку нових підходів до економічної та соціальної політики, усвідомлення свого місця в історії людської цивілізації. Питання про поєднання ринкового саморегулювання та контролюючої ролі держави, оздоровлення фінансової системи, укріплення довіри до гривни, створення сучасних корпоративних структур і функцій природних монополій знаходяться у процесі вирішення. Водночас, ринкове саморегулювання не завжди спроможне гармонізувати диспропорції на ринку і має доповнюватись державним регулюванням. Для оцінки якості державного впливу на соціально-економічний розвиток країни, принципове значення має єдність основної соціально-економічної функції держави та ринку: підтримання балансу між витратами та доходами як у кожному окремому суб'єкті господарювання, так і в суспільстві у цілому. В українському суспільстві присутня ідеологія про протилежність держави та

ринку, яка є помилковою та завдає величезної шкоди аграрній політиці. Державний і ринковий механізми є за своїм призначенням економічно рівнозначними і соціально необхідними. Державній та ринковій сферам притаманні єдині об'єктивні організаційно-управлінські механізми, які підтримують і коригують внутрішні пропорції економічної системи держави. Нині всі розвинуті країни характеризуються спільністю основних правил державної політики, що є не меншим імперативом, ніж єдність законів ринкової економіки. Важлива особливість сучасного виробництва полягає у глибокій внутрішній єдності між соціальною й економічною ефективністю. Дослідження досвіду демократичної державності у США, Великобританії, Норвегії, Японії, Кореї та інших країнах показує, що для розвитку економіки національні уряди успішно використовують можливості змішаного капіталу: приватного та державного. В Україні на початку 90 – х років була запроваджена модель ринкового господарювання, що передбачала лібералізацію економічних відносин і майже повну відмову держави від регулюючої ролі в економіці, різке скорочення державної інвестиційної та фінансової підтримки економіки, соціальних гарантій.

Оснoву ефективності виробництва в умовах ринку визначають не лише інституційні зміни, але й рівень і масштаби використання досягнень науковотехнічного прогресу, якість виробничого потенціалу, кваліфікація працюючих, їх зацікавленість у досягненні високих кінцевих результатів. Недооцінка вказаних положень в рибогосподарському виробництві призвела до того, що практично були знівельовані інвестиційна діяльність і оновлення виробничих потужностей, знизилась продуктивність праці, рибопродуктивність водних об'єктів та рибогосподарських технологічних водойм. У результаті макроекономічні чинники почали негативно впливати на розвиток аквакультури.

Ринковий механізм як регулятор пропорцій суспільного виробництва не може регулювати соціальні, міжнаціональні, міждержавні відносини. Цю функцію повинна виконувати держава, як і забезпечення потреб оборони, підтримання правопорядку, захисту економічних інтересів на міжнародній арені, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних галузей і виробників. Державне регулювання рибного господарства сформоване на подібних засадах чинного законодавства України, що і в інших галузях. Проте рибне господарство має свої технологічні особливості, які визначають специфіку та виробничо-організаційну структуру галузі, що представлена підприємствами, які спеціалізуються на добуванні, вирощуванні, обробці риби.

Нині реалізація державної політики у сфері рибного господарства, регулювання рибальства здійснюється Держрибагентством України. Голова представляє Держрибагентство у відносинах з іншими органами вносить на розгляд Міністрові пропозиції щодо формування державної політики у сфері рибного господарства та розроблені Держрибагентством проекти законів, актів Президента України, Кабміну України, забезпечує їх супроводження; вносить на розгляд Міністрові проекти нормативно-правових актів

Мінагрополітики України з питань, що належать до сфери діяльності Держрибагентства, затверджує за погодженням із Міністром схвалені на засіданні колегії річний план роботи Держрибагентства. Держрибагентство згідно покладених на нього задач: узагальнює практику застосування законодавства з питань рибного господарства; здійснює державний контроль технічного стану рибозахисних споруд, проводить рибозахисні заходи на водозабірних та інженерних спорудах меліоративних систем; здійснює контроль за дотриманням лімітів і нормативів використання водних біоресурсів; здійснює контроль за достовірністю подання даних суб'єктами господарської діяльності, пов'язаних з добуванням і використанням риби та інших водних біоресурсів, звітних даних про обсяги використання рибних ресурсів; запроваджує спеціальні форми звітності в галузі згідно з міжнародними стандартами та нормами, забезпечує обмін такою інформацією з відповідними міжнародними організаціями згідно із законодавством та міжнародними договорами України.

У сучасних умовах важливою задачею є збереження генофонду, як основних об'єктів полікультури, так і цінних видів риб, що можуть бути використані в виробництві з метою підвищення його рибопродуктивності, відродження популяцій осетрових видів риб, які занесені до Червоної книги України, а також цінних промислових видів риб, розширення асортименту виробленої екологічнобезпечної продукції. Водні біоресурси внутрішніх водойм та територіальних вод є стратегічним державним харчовим резервом, охорона, зберігання та відновлення якого нерозривно пов'язане як з природними процесами, так і з діяльністю людини. В останні роки стан природного відтворення водних біоресурсів значно погіршився внаслідок дії ряду зовнішніх чинників, головним з яких є антропогенні: несприятливий гідрологічний режим, замулення та заростання нерестовищ, забруднення води, нерегульований вилов (браконьєрський). Утворення дніпровських водосховищ також призвело до суттєвих змін в структурнофункціональних показниках рибного населення і водних екосистем в цілому.

Таким чином, держава, виходячи із своїх функцій, має створювати умови для відтворення та вирощування водних біоресурсів шляхом відновлення і нарощування рибопродуктивності рибогосподарського фонду штучних водойм. Впровадження нових біотехнологій в аквакультурне виробництво, стимулювання їх попиту та пропозиції з боку суспільства, має стати надійним джерелом виробництва цінної продукції безпосередньо біля місць споживання, а державну політику розвитку аквакультури України слід спрямовувати на те, щоб в Україні була запроваджена рибна ідея харчування, яка б сприяла зміцненню здоров'я нації. Це й визначає перспективи подальшого наукового пошуку, який дає змогу сформулювати необхідну науково-методологічну базу, виробити науково-практичні рекомендації щодо розбудови ринкової системи господарювання на основі сталого відтворення водних біологічних ресурсів в Україні, а його результати висвітлюються у наступному підрозділі даної роботи.

3. Регулювання розвитку рибовідтворювальних комплексів

Завдяки значному попиту населення на рибу та рибну продукцію в Україні протягом останніх років створено відповідну матеріальну базу для розвитку галузі. Він здійснюється нині на основі диверсифікації рибного господарства у напрямку розвитку аквакультури з одночасною її переорієнтацією на повне використання потенціалу як складової аграрного сектора на засадах інвестиційно-інноваційної моделі. Усвідомлення необхідності прискореного розвитку аквакультури, переходу до ринкових механізмів регулювання, формування ринкової інфраструктури, ефективної системи її функціонування потрібно здійснювати регулювання діяльності, направлене на створення умов для зростання виробництва реальних обсягів продукції у водних об'єктах. Вирішення питання насичення внутрішнього ринку вітчизняною якісною, безпечною рибою і рибною продукцією за доступними цінами повинно бути вирішене з урахуванням: раціонального використання в інтересах аквакультури всього водного фонду країни, включаючи водойми-охолоджувачі, невеликі водойми місцевого значення, які нині фактично виключені з рибогосподарського використання; захисту екосистем водних об'єктів від їх забруднення різними відходами діяльності господарств аквакультури; підвищення ефективності робіт в галузі випасної аквакультури, збільшення запасів цінних промислових видів риб і збереження генофонду рідких та зникаючих видів гідробіонтів, раціонального їх господарського використання; прискорення науковотехнічного прогресу в аквакультурі за рахунок реконструкції рибницьких господарств, формування спеціальної інфраструктури щодо надання допомоги суб'єктам аквакультури для забезпечення підприємств галузі елітним рибопосадковим матеріалом із рибовідтворювальних комплексів, спеціальних розплідників і збільшення у результаті реального господарського ефекту. За спеціалізацією основного виробництва підприємства рибного господарства на внутрішніх водоймах поділяються на групи: а) рибовідтворювальні комплекси – нерестово-вирощувальні рибні господарства, риборозплідники, розплідники рослиноїдних риб, рибоводні заводи частикових риб, осетрові та форелеві рибоводні заводи; б) виробничі об'єднання рибного господарства, рибоводні та рибницькі підприємства – повносистемні та нагульні ставові, басейнові, садкові, лиманні, озерно-товарні рибні господарства; в) риболовецькі господарства та підприємства; г) рибоводно-меліоративні станції. Основним видом діяльності рибовідтворювальних комплексів є вирощування молоді різних видів риб та вселення їх у внутрішні водойми (стави, водосховища на річках,

водоймиоохолоджувачі енергетичних об'єктів, озера, лимани, затоки та прибережні води Азовського і Чорного морів) для подальшого вирощування, підвищення рибопродуктивності водних об'єктів та збільшення обсягів вилову товарної риби.

В Україні існує п'ять державних установ, які щороку проводять роботи з відтворення та випуску молоді різних видів риб у рибогосподарські водні об'єкти України: Державна установа “Рибоводний завод “Лопушно” (Чернівецька область). Проводить зариблення Дністровського водосховища молоддю форелі; Державна установа “Кримський риборозплідник” (Красноперекопський район, АРК). Проводить зариблення водних об'єктів АРК молоддю рослиноїдних видів риб та коропа, а також молоддю аборигенних видів риб (судак, сом); Державна установа “Виробничо-експериментальний Дніпровський осетровий рибовідтворювальний завод імені академіка С. Т. Артющика” (Херсонська область).

Державна підтримка, з одного боку, повинна виходити з можливостей бюджету, з іншої – бути достатньою для того, щоб разом з іншим інструментарієм державного регулювання (податкова, цінова, інвестиційна, зовнішньоекономічна політика, формування кредитного механізму) дати можливість галузі досягти сталого розвитку. Нині можливості державного бюджету не дають змоги забезпечити необхідні обсяги фінансової підтримки виробництва якісного рибопосадкового матеріалу і, отже, бюджетні засоби не можна розглядати як основне джерело для розвитку рибовідтворювальних комплексів. У даному контексті доцільним є поєднання різних форм і методів державного регулювання, формування умов залучення грошових коштів для їх розвитку, зокрема власний капітал, кредити, приватні інвестиції, за рахунок чого впливати на розширення інвестиційної активності у цій сфері. Саме з цією метою було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 № 794 “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів”.

Удосконалення державного регулювання розвитку рибовідтворювальних комплексів сприятиме створенню умов для забезпечення розвитку рибного господарства та його складової аквакультури, зростанню конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, що дасть змогу задовольнити потреби населення України у рибі та рибній продукції відповідно до науково обґрунтованих норм споживання населенням. Розвиток рибовідтворювальних комплексів сприятиме забезпеченню продовольчої та економічної безпеки держави, створенню

високотехнологічної конкурентоспроможної якісної й екологічно чистої рибної продукції та збільшенню експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

Лекція 4

Тема: Механізм створення бізнесу (власної справи).

План

1. Вибір ідеї та визначення раціональної стартової стратегії
2. Формування статутного фонду та порядок створення нового підприємства
3. Підготовка засновницьких документів
4. Припинення діяльності підприємницьких структур

1. Вибір ідеї та визначення раціональної стартової стратегії

Створення власної справи – це завжди величезний ризик і подолання опору, що неодмінно виникає при народженні нового. Треба знати, що це не лише дає можливість (за сприятливих умов) користуватися благами, які обіцяє це починання, але й необхідно нести всю повноту відповідальності за його функціонування, розвиток, виживання. Кожне рішення приймається, виходячи з конкретної ситуації, проте є дещо загальне для всіх, що складається з таких моментів:

- бажання створити власну справу, стати самому господарем;
- відмова від попереднього способу життя;
- впевненість у тому, що це – заняття престижне й достойне;
- можливість створити власну справу (наявність коштів, умов);
- впевненість у тому, що прийняте рішення цілком реальне й для цього існують всі необхідні зовнішні та внутрішні передумови.

Відправною точкою, з якої починається власна справа, є ідея, яка береться за її основу. У практиці бізнесу ідея виступає вихідним пунктом підприємницької діяльності.

Джерел нових ідей існує дуже багато: публікації, думки бізнесменів, працівників торгівлі, відгуки споживачів, продукція, що випускається конкурентами, науково-дослідні розробки. Носієм нових ідей є людина. Отже, якщо вона хоче відкрити власну справу, дуже важливо, щоб ідея відповідала її здібностям, особистим цілісним установкам.

Коли знайдено ідею, починається *процес вибору виду діяльності* та проектування підприємства, при цьому види діяльності повинні сприяти:

- високому рівню рентабельності;
- швидкості окупності проекту;
- можливості продажу продукції у максимальному обсязі;
- найменшому ризику;
- мобільності;
- підтримці з боку авторитетних органів (податкових, фінансових);
- спроможностям та можливостям підприємця.

Вибір виду діяльності може бути зі сфери виробництва, послуг, інтелектуального бізнесу, комерційної та зовнішньоеко-номічної діяльності. Це важкий і важливий процес, помилки якому дорогого коштують.

Ідея та вид діяльності взаємопов'язані між собою. Не можна вибрати вид діяльності, не знаючи, чим хочеш зайнятись. У конкретній практиці ідея, як дещо чітко сформоване, виступає видом діяльності, тобто набуває власної форми реалізації.

Проте знайти ідею й визначити вид діяльності – це ще не все, необхідно підібрати форму організації підприємства, а для цього слід вирішити такі завдання:

- знайти свою “господарську нішу”, тобто місце в навколишньому середовищі;
- встановити спрямованість або спеціалізацію підприємства;
- визначити мету своєї діяльності та накреслити способи її досягнення, тобто виробити стратегію й тактику бізнесу;
- вибрати технологію виробництва;
- провести аналіз і дати оцінку майбутніх споживачів та конкурентів;
- проаналізувати ресурсну сировинну базу;
- вивчити пільги, привілеї, складності, обмеження, перешкоди;
- розробити цінову політику на свою послугу;
- налагодити рекламу.

Розпочати власну справу можна кількома шляхами:

- 1) організувати індивідуальне підприємство з правом юридичної особи чи без такого права;
- 2) створити приватне чи сімейне підприємство;
- 3) стати засновником або учасником повного, змішаного, з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства;
- 4) купити існуюче підприємство.

Таким чином, проектуючи власне підприємство, маючи ідею та вид діяльності, визначивши форму організації, можна переходити до наступного етапу – розробки засновницьких документів.

2. Формування статутного фонду та порядок створення нового підприємства

До основних засновницьких документів, які підтверджують статус юридичних осіб, належать Статут та Засновницький договір. Створення будь-яких підприємницьких структур без цих документів неможливе. І незважаючи на те, що для одних, тобто тих, хто буде створювати індивідуальні, приватні фірми необхідним документом є Статут підприємства, для других – повного, командитного товариства – Засновницький договір, а для третіх – акціонерних, товариств з обмеженою відповідальністю та різних об'єднань підприємств – треба мати і той, і інший документи, процедура та механізм їхньої організації мало чим відрізняються.

Статут та Засновницький договір підприємств, фірм мають самостійне значення й однакову юридичну силу, тому повинні підтверджуватись і змінюватись в одному й тому ж порядку.

Вони не повинні дублювати один одного, хоча найбільш принципіві положення слід формулювати ідентично.

Чинне законодавство не містить спеціальних вимог до розмежування змісту зазначених документів. У той же час у Законі України “Господарський кодекс України” обов’язкові положення Статуту кожного підприємства. У ньому мають бути визначені власник та назва підприємства, його місцезнаходження, предмет та мета діяльності, органи управління, порядок їх формування, повноваження трудового колективу, порядок утворення майна, умови реорганізації та ліквідації підприємства.

Детально все це фіксується у Статуті. Ці положення можуть також бути й у тексті Засновницького договору, але тільки в узагальненій формі.

Завдання Статуту – дати повне уявлення про правовий статус підприємства як самостійного господарюючого суб’єкта. У цьому розумінні Статут – це внутрішній регламентуючий акт, що доповнює й конкретизує багато положень Засновницького договору.

Зміст Засновницького договору виходить з того, що він є, по суті, одним із різновидів угод щодо спільної господарської діяльності з утворенням юридичної особи. Його зміст полягає в об’єднанні майна та підприємницьких зусиль з метою отримання прибутку. Тому вирішальне значення для Засновницького договору має визначення всіх основних параметрів взаємовідносин між учасниками фірми, в основному майнового та організаційного характеру.

Засновницькі документи – важливий атрибут підприємницького бізнесу. Вони підтверджують юридичний статус підприємства, вказуючи на законність його існування. Ці документи вимагають професійного підходу до їхнього укладання. Процес роботи щодо укладання засновницьких документів передбачає:

- проведення підготовчої роботи, визначення цілей, завдань та методів організації підприємства;
- збирання та узагальнення матеріалів для розробки засновницьких документів;
- юридичні та економічні консультації щодо змісту засновницьких документів.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності

об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить статутний фонд товариства.

Товариство має право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного фонду в порядку, встановленому цим Кодексом та законом, прийнятим відповідно до нього.

Рішення товариства про зміни розміру статутного фонду набирає чинності з дня внесення цих змін до державного реєстру.

Статут акціонерного товариства, крім зазначених у частині другій ст.57 Господарського кодексу України відомостей, повинен містити також відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій.

Статут товариства з обмеженою відповідальністю, крім відомостей, зазначених у частині другій ст.57 Господарського кодексу України, повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів.

Статутом може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових внесків.

Засновницький договір повного товариства і командитного товариства, крім відомостей, зазначених у частині другій ст.57 Господарського кодексу України, повинні визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників командитного товариства в засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Найменування господарського товариства повинно містити зазначення виду товариства, для повних товариств і командитних товариств – прізвища (найменування) учасників товариства, які несуть додаткову відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, а також інші необхідні відомості. Найменування господарського товариства не може вказувати на належність товариства до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

До установчих документів можуть бути включені також відомості щодо інших умов діяльності господарського товариства, які не суперечать закону. Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності господарського товариства, воно вважається створеним на невизначений термін.

Установчі документи господарського товариства у передбачених законом випадках погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

Порушення встановлених вимог щодо змісту установчих документів господарського товариства є підставою для відмови у його державній реєстрації.

3. Підготовка засновницьких документів

Оснoву майна підприємницьких структур складає статутний фонд, за допомогою якого створюється й починає функціонувати підприємство.

Статутний фонд утворюється шляхом внесення вкладів засновників, учасників і може поповнюватись за рахунок прибутку від господарської діяльності підприємств, за рахунок додаткових вкладів учасників, у тому числі спонсорів.

Вкладом до статутного фонду можуть виступати: всі види майна – будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності, грошові кошти засновників, усі види майнових прав на користування землею та іншими природними ресурсами, а також використання винаходів, ноу-хау та інших об'єктів інтелектуальної власності та інші права, що не належать до майнових, але мають товарну вартість.

Вклад, оцінений у гривнях, становить частку учасника та засновника у статутному фонді товариства. Порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, якщо інше не передбачено законом.

Забороняється використовувати для формування статутного фонду товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу. Фінансовий стан засновників – юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного фонду господарського товариства у випадках, передбачених законом, повинен бути перевірений належним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників-громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, завіреною відповідним податковим органом.

Терміни, розмір, порядок внесення та оцінки вкладів кожного учасника до статутного фонду передбачаються у статутних документах.

Протягом року всі учасники підприємства повинні повністю внести свої вклади до статутного фонду. Якщо хтось не виконав своїх обов'язків, то за час прострочки він сплачує 10% річних з недовнесеної суми, якщо інше не передбачено засновницькими документами.

Розмір статутного фонду може бути збільшено чи зменшено, але за умови, що всі учасники повністю внесли свої вклади.

Зміна розмірів статутного фонду набирає чинності з моменту реєстрації його органом, який зареєстрував Статут підприємства.

Кошти статутного фонду йдуть на розвиток виробництва.

Використовувати їх на зарплату, заохочення та інші потреби забороняється. Статутний фонд є власністю учасників у межах їхніх вкладів.

При виході учасника зі складу підприємства чи його ліквідації, йому сплачується вартість частини майна, пропорційно до його частки у статутному фонді. Статутний фонд служить не тільки “перепусткою” для державної реєстрації, й стартовим капіталом, від якого залежить функціонування підприємства.

Державна реєстрація завершує процес створення підприємства. Вона здійснюється у виконавчому комітеті міської (районної) ради народних депутатів за місцем діяльності або проживання суб’єктів бізнесу.

Свідоцтво про державну реєстрацію є підставою для відкриття рахунків у закладах банку.

Державна реєстрація господарського товариства здійснюється в порядку, передбаченому ст. 58 Господарського Кодексу України.

Особливості реєстрації господарських товариств, які здійснюють банківську і страхову діяльність, а також професійну діяльність на ринку цінних паперів, визначаються цим Кодексом та відповідними законами.

Господарське товариство набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Зміни, в установчих документах господарського товариства, внесені до державного реєстру, підлягають державній реєстрації за тими ж правилами, що встановлені для державної реєстрації товариства. Господарське товариство зобов’язане у п’ятиденний термін повідомити орган, що здійснив реєстрацію, про зміни в установчих документах товариства.

Господарське товариство може відкривати рахунки у банках, а також укладати договори та інші угоди лише після його державної реєстрації. Угоди, укладені засновниками товариства до дня його реєстрації, визнаються такими, що укладені з товариством, тільки за умови їх подальшого схвалення товариством в порядку, визначеному законом та установчими документами.

Угоди, укладені засновниками до дня реєстрації товариства і в подальшому не схвалені товариством, тягнуть за собою правові наслідки лише для осіб, які уклали ці угоди.

Державна реєстрація для підприємця пов’язана з певними витратами, тому при створенні власної справи всі ці витрати слід врахувати й порівняти зі своїми можливостями.

З моменту отримання свідоцтва про реєстрацію, підприємство набуває статусу юридичної особи й починає свій шлях у світ бізнесу. Проте й після юридичного оформлення створення підприємства організаційний період ще продовжується. Відбувається остаточне формування органів управління, розробляються організаційні регламенти функціонування підприємства, встановлюються процедури роботи та взаємодії структурних підрозділів, співробітників.

Таким чином, процес організації нового підприємства проходить такі стадії:

- визначається склад засновників та розробляються засновницькі документи;

- оформлюється протокол №1 про призначення директора та голови ревізійної комісії;
- відкривається тимчасовий рахунок у банку – протягом 30 днів повинно надійти 50% статутного капіталу;
- реєстрація за місцем своєї установи;
- занесення до державного реєстру;
- внесення учасниками підприємства повністю своїх вкладів до банку;
- відкриття постійного розрахункового рахунку у банку;
- реєстрація в податковій інспекції;
- отримання круглої печатки та кутового штампу.

4. Припинення діяльності підприємницьких структур

Основною проблемою нового підприємства є створення життєздатного, налагодженого організму, в межах якого працівники чітко усвідомлюють мету своєї діяльності та способи її досягнення. Якщо щойно створене підприємство не перетворюється в налагоджене та кероване підприємство, воно приречене на провал, незважаючи на будь-яку блискучу підприємницьку ідею, залучений крупний капітал, належну якість виготовлюваної продукції й навіть існування високого попиту на неї.

Конкуренція, що відбувається на ринку, приводить одні підприємства до багатства, інші – до банкрутства.

Сьогодні кожне підприємство, будь-яка структура підприємницького бізнесу повинні самостійно вирішувати свої проблеми. І коли підприємство опинилось в обставинах, коли змушене припинити своє існування, то робити це слід цивілізованим способом.

Припинення діяльності здійснюється двома шляхами:

- шляхом реорганізації;
- шляхом ліквідації.

Держава гарантує захист прав та інтересів звільнюваних працівників відповідно до трудового законодавства України.

Підприємства можуть припинити свою діяльність не тільки тому, що вони нерентабельні, й у разі зміни форми функціонування, об'єднуючись з яким-небудь іншим підприємством, або розділу майна та виходу з великого підприємства.

Проте в усіх цих випадках зачіпаються інтереси як власників, так і найманих працівників, які потребують захисту й можуть розраховувати у цих випадках на державу.

Підприємство реорганізується у разі:

- приєднання одного підприємства до іншого;
- злиття підприємства з іншим підприємством та утворення нового підприємства;
- розділу підприємства;
- виділення з підприємства одного чи декількох нових підприємств;

- перетворення одного підприємства в інше.

Ліквідація підприємства здійснюється ліквідаційною комісією, яка створюється власником, а в разі банкрутства – судом.

Майно підприємства, його фінансові кошти після розрахунків з бюджетом, кредиторами, оплатою праці працівників розподіляється між засновниками пропорційно до їхньої частки в майні підприємства.

Припинення діяльності господарського товариства відбувається шляхом його ліквідації або реорганізації відповідно до ст. 59 Господарського кодексу України.

Ліквідація господарського товариства провадиться ліквідаційною комісією, призначеною його вищим органом, а у разі припинення діяльності за рішенням суду – ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до рішення суду.

З дня утворення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами господарського товариства. Ліквідаційна комісія у триденний строк з моменту її утворення публікує інформацію про ліквідацію господарського товариства і здійснює інші дії відповідно до вимог ст. 58–61

Господарського кодексу та інших законів.

Розрахунки з кредиторами у разі ліквідації господарського товариства здійснюються відповідно до ст. 61 Кодексу з урахуванням таких особливостей:

- кошти, що належать господарському товариству, у тому числі від продажу його майна у разі ліквідації, після розрахунків по оплаті праці осіб, які працюють на умовах найму, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками, власниками облігацій, випущених товариством, та іншими кредиторами розподіляються між учасниками товариства в порядку і на умовах, передбачених Господарським кодексом України, законом про господарські товариства та установчими документами товариства, у 6-місячний термін після опублікування інформації про його ліквідацію;

- майно, передане товариству його засновниками або учасниками у користування, повертається у натуральній формі без винагороди. У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості товариства його кошти не підлягають розподілу між учасниками товариства до вирішення цього спору або до одержання кредиторами відповідних гарантій щодо погашення заборгованості.

Ліквідація господарського товариства вважається завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність, з дня внесення запису про його ліквідацію до державного реєстру.

Лекція 5

Тема: Особливості організації виробництва в аквакультури

План

1. Загальна характеристика та структура виробничого процесу.
2. Особливості виробничого процесу у рибництві.
3. Принципи організації виробничого процесу.
4. Організаційні типи виробництва.
5. Основні елементи виробничого процесу в рибництві.
6. Основні факторні показники роботи рибоводних підприємств.

1. Загальна характеристика та структура виробничого процесу

У широкому розумінні «виробництво» - це цілеспрямована діяльність зі створення якого-небудь корисного продукту (продукції виробничого призначення (засобів і предметів праці), предметів широкого споживання, послуг, інформації тощо).

В основі виробничої діяльності підприємства лежить виробничий процес, що є основним об'єктом організації виробництва.

Виробничий процес - це складний процес поступового перетворення вихідної сировини і матеріалів на готову продукцію.

Під виробничим процесом розуміють сукупність різноманітних, але пов'язаних між собою процесів праці і природних процесів, що протікають на окремих робочих місцях і ділянках виробництва з використанням різного обладнання та інструментів і спрямовані на перетворення сировини і матеріалів на готову продукцію.

Основними елементами виробничого процесу є процес праці, предмети і засоби праці.

Під процесом праці розуміється доцільна діяльність людини з видозміни предметів праці за допомогою засобів праці та перетворенню їх в готову продукцію.

Поряд з трудовими процесами в багатьох виробництвах використовуються природні процеси, що протікають без участі людини.

Це, наприклад, біологічні, хімічні процеси в аграрних та аграрно-промислових виробництвах; сушіння; охолодження деталей після термічної обробки; природна сушка виробів після фарбування та ін.

Природні процеси потребують витрат часу, а інші ресурси витрачаються тільки в разі штучної інтенсифікації цих процесів.

Головною складовою виробничого процесу є технологічний процес - сукупність дій зі зміни та визначення стану предметів праці.

На підприємствах здійснюються різноманітні виробничі процеси. Їх ділять за призначенням, протіканням в часі, ступенем автоматизації та іншими ознаками.

За призначенням виробничі процеси поділяються на основні, допоміжні і обслуговуючі.

Основні процеси - це процеси безпосереднього виготовлення основної продукції підприємства, яка визначає його виробничий профіль, спеціалізацію і надходить на ринок як товар для продажу. Основні процеси поділяються на стадії: заготівельну, обробну, що випускає (складальну).

Разом вони утворюють основне виробництво.

До допоміжних процесів належать процеси виготовлення продукції, використовуваних на самому підприємстві для забезпечення нормального перебігу основних процесів. Вони групуються за їх призначенням, утворюючи такі допоміжні виробництва, як ремонтне, інструментальне, енергетичне та ін.

Обслуговуючі процеси забезпечують нормальні умови для здійснення основних і допоміжних робіт. До них належать складські, транспортні процеси, технічний контроль та ін.

За протіканням в часі виробничі процеси поділяються на дискретні (переривчасті) і безперервні.

Дискретним процесам притаманна циклічність, пов'язана з виготовленням виробів визначеного виду, які обчислюються в штуках (машини, прилади, одяг та ін.).

Безперервні процеси властиві виробництву продукції, яка не має усталеного обсягу і форми (сипкі, рідкі, газоподібні речовини). Тому їх протікання не потребує технологічної циклічності.

За ступенем автоматизації розрізняють ручні, механізовані, автоматизовані та автоматичні процеси.

Ручні процеси здійснюються безпосередньо працівником (робітником, службовцем, фахівцем), фізична сила якого є основним джерелом енергії.

Механізовані процеси виконуються працівником за допомогою машин. Працівник управляє машинами, а безпосередньо виконує тільки допоміжні операції.

Автоматизовані процеси виконуються машинами під наглядом працівника. За останнім можуть залишатися деякі допоміжні операції.

Автоматичні процеси здійснюються машинами без участі працівника за попередньо розробленою програмою.

Основною структурною одиницею виробничого процесу є операція, яка представляє собою закінчену частину виробничого процесу, що характеризується однорідністю технологічного змісту, постійністю роботи виконавців, робочого місця, предмета і знарядь праці.

Виробнича операція виконується на одному робочому місці, над одним і тим же предметом праці без переналагодження обладнання або одним робочим, або групою робітників, або без участі робітника (в умовах автоматичного виробництва).

Виробничі операції за значенням у процесі виробництва поділяються на основні (технологічні), допоміжні та обслуговуючі за тими ж принципами, що і виробничі процеси.

Виробничий процес представляє собою сукупність виробничих операцій.

2. Особливості виробничого процесу у рибництві

Основними в рибництві називаються процеси, безпосереднім результатом яких є виробництво товарної риби (продукції).

Допоміжні та обслуговуючі процеси мають інше призначення. В результаті їх створюється продукція, використовувана в основному виробництві даного підприємства, або виконуються роботи, що забезпечують його безперебійне ведення.

На рибоводних підприємствах до допоміжних процесів відносяться ремонт і модернізація гідротехнічних споруд, рибоводних апаратів та ін.; забезпечення господарства електроенергією, холодом та ін. До обслуговуючим процесів відносяться транспортні перевезення, складські операції та ін.

Усі виробничі операції поділяються на технологічні, транспортні, технічного контролю, природні процеси.

Технологічні операції - головна складова частина виробничого процесу, так як вони змінюють стан, розмір, фізико-хімічні властивості, зовнішній вигляд вирощуваних риб, їх продуктивність і наближають виробництво до стадії готової продукції.

Транспортні операції - переміщення сировини, напівфабрикатів, матеріалів і готової продукції всередині і за межами підприємства. До цієї операції відносяться і вантажно-розвантажувальні роботи. У ставковому рибництві, де маса основних матеріалів більш ніж в 5 разів перевищує масу готової рибної продукції, правильна організація використання транспортних засобів суттєво впливає на економіку виробництва.

Організація транспортних операцій в ставковому рибництві ускладнюється малою транспортабельністю риби на різних стадіях вирощування та при її реалізації. На осетрових рибоводних заводах до транспортних операцій відносять перевезення виробників від місць їх видобутку до підприємства, транспортування вирощеної молоді риб до місць її нагулу - в природні водойми та ін.

Технічний контроль включає групу операцій, пов'язаних з наглядом за ходом технологічного процесу для своєчасного внесення до нього необхідних змін. Спостереження за приростом риб в ставках шляхом щодакдних контрольних облов. За даними контрольних облов встановлюють відхилення від графіка приросту риб, змінюють норму годівлі, визначають стан риби та ін. На рибоводних заводах контролюють ступінь заплідненості ікри, швидкість інкубації ікри і викльову личинок, визначають параметри екологічного середовища.

Природні процеси. У рибництві виробничий процес не обмежується операціями, при яких предмети праці піддаються впливу людини, а поєднується з природними процесами, протягом яких риба зазнає біологічних, фізичних і хімічних змін під дією сил природи. Процес праці в цей час абсолютно або майже припиняється. На ефективність виробництва ставкової риби великий вплив чинять також такі природні фактори як температура, тривалість світлового дня, тривалість вегетаційного періоду та ін.

3. Принципи організації виробничого процесу

Виробничий процес і окремі його операції повинні бути раціонально організовані в часі і просторі. Для цього при проектуванні та організації виробничого процесу слід дотримуватися певних принципів, основними з яких є: спеціалізації, пропорційність, паралельність, прямоочність, безперервність, ритмічність автоматичність, гнучкість, гомеостатичність.

Принцип спеціалізації означає підвищення однорідності виробництва шляхом обмеження номенклатури продукції і різноманітності виробничих операцій.

Цей принцип передбачає закріплення за кожним виробничим підрозділом, починаючи і робочих місць і закінчуючи підприємством в цілому, суворо обмеженої номенклатури робіт, підібраних за ознакою їх технологічної, конструкторської та іншої однорідності. Збільшуючи однорідність виробництва, спеціалізація спрощує його організацію і створює передумови для його автоматизації, внаслідок чого поліпшується використання ресурсів підприємства (зростає продуктивність праці і фондівіддача), підвищується якість продукції, знижується собівартість.

Дотримання принципу спеціалізації істотно впливає на здійснення інших принципів раціональної організації виробничого процесу.

Принцип пропорційності означає узгодженість пропускнуої спроможності всіх частин виробничого процесу, усієї взаємопов'язаної системи підрозділів і машин.

Пропорційність досягається тоді, коли сукупна продуктивність технологічно пов'язаних ланок виробництва є пропорційним обсягом виконуваних робіт.

Недотримання цього принципу призводить до виникнення диспропорцій у виробництві: появи «вузьких місць» або неповного завантаження окремих підрозділів.

На підприємствах зі складною структурою виробництва важко досягти повної пропорційності потужностей окремих підрозділів (бригад, дільниць, цехів, виробництв). Вона періодичного порушується внаслідок освоєння нових виробів, неоднакових темпів зниження їх трудомісткості в різних підрозділах та ін., тому виникнення диспропорцій у виробництві - закономірний результат його розвитку і функціонування в динамічному середовищі. Однак їх необхідно передбачати і планомірно мінімізувати.

Принцип паралельності передбачає одночасне (паралельне) виконання окремих операцій і процесів, що досягається поєднанням їх у часі.

Дотримання цього принципу є особливо важливим при виготовленні складних виробів, що складаються з багатьох деталей, вузлів, агрегатів, послідовне виготовлення яких потребувало б надмірно тривалого операційного часу. Паралельність досягається раціональним розчленуванням виробів на складові частини, суміщенням часу виконання різних (основних і допоміжних) операцій, одночасним виготовленням різних деталей.

Принцип прямоочності означає забезпечення найкоротшого шляху проходження виробу по всіх стадіях і операціях виробничого процесу, без зустрічних і зворотних переміщень. Для дотримання цього принципу цехи, дільниці, робочі місця (наскільки це можливо) розміщуються по ходу технологічного процесу. Допоміжні виробництва, служби, склади, у свою чергу, влаштовують якомога ближче до тих підрозділів, які вони обслуговують.

Принцип безперервності потребує, щоб перерви між суміжними (послідовно виконуваними) технологічними операціями були мінімальними або зовсім відсутні.

Найбільшою мірою цей принцип реалізується в безперервних виробництвах (хімічному, металургійному, енергетичному та ін.).

У дискретному виробництві, де технологічний процес має широку диференціацію, повністю ліквідувати міжопераційні перерви неможливо як з технічних, так і з організаційних причин. В умовах дискретного виробництва ставиться завдання мінімізації часу перерв у структурі виробничого циклу шляхом синхронізації операцій, впровадження прогресивних методів оперативного управління виробництвом.

Принцип ритмічності передбачає випуск в рівні проміжки часу однакових або рівномірно зростаючих кількостей продукції. Він полягає в тому, що робота всіх підрозділів і випуск продукції мають здійснюватися за певним ритмом, планомірно повторюючись.

Ритмічна робота забезпечує рівномірне завантаження робочих місць, дозволяє найбільш повно використовувати виробничу потужність підприємства і його підрозділів, виключає понаднормові роботи і знижує шлюб.

Принцип автоматичності передбачає економічно обґрунтоване звільнення людини від безпосередньої участі у виконанні операцій виробничого процесу.

Особливо актуальною є реалізація цього принципу у виробництвах з важкими і шкідливими умовами праці. Автоматизуються не тільки виробничі процеси, а й іншої сфери діяльності людини, в тому числі і управління.

Принцип гнучкості означає, що виробничий процес повинен оперативно адаптуватися до зміни організаційно-технічних умов, пов'язаних з переходом на виготовлення іншої продукції або модифікацією виробів. Гнучкість виробничого процесу дає можливість освоювати нову продукцію в короткі терміни і з найменшими витратами. Значення принципу гнучкості особливо

зростає при прискоренні темпів науково- технічного прогресу, коли об'єкти виробництва часто змінюються.

Гнучке виробництво швидко адаптується до зміни кон'юнктури ринку, що підвищує його конкурентоспроможність. Гнучкість виробничого процесу досягається універсалізацією знарядь праці, засобів автоматизації та методів обробки, впровадженням верстатів з ЧПК, гнучких виробничих систем.

Принцип гомеостатичності полягає в здатності виробничої системи стабільно виконувати свої функції в межах допустимих відхилень і протистояти порушенню цих функцій завдяки наявності в системі механізмів саморегулювання і стабілізації.

До стабілізаційних організаційних систем належать системи оперативного планування та регулювання виробництва, планово-запобіжного ремонту устаткування, резервних запасів та ін.

Розглянуті принципи раціональної організації виробничого процесу тісно між собою пов'язані, доповнюють один одного і в різній мірі реалізуються на практиці. Проектуючи виробничий процес, його організацію, потрібно враховувати ці принципи, але оптимальні організаційно-технічні рішення слід вибрати за критерієм економічної ефективності.

4.Організаційні типи виробництва

Особливості діяльності підприємства, специфіка конкретних технічних та організаційних рішень істотно залежать від типу виробництва.

Тип виробництва - це класифікаційна категорія виробництва, що враховує такі його особливості, як широта номенклатури, регулярність, стабільність і обсяг випуску продукції. Існують три типи виробництва: одиничне, серійне і масове.

Одиничне виробництво характеризується широкою номенклатурою продукції, малим об'ємом випуску однакових виробів, повторне виготовлення яких здебільшого не передбачається.

Серійне виробництво має обмежену номенклатуру виробів, виготовлення деяких із них періодично повторюється певними партіями (серіями) і сумарний випуск може бути значним. Серія - це певна сукупність виробів одного типорозміру, виготовлених за незмінною технічною документацією.

Масове виробництво характеризується вузькою номенклатурою продукції, великим обсягом виробництва безперервного і тривалого виготовлення однакових виробів.

Окремо виділяють дослідне виробництво, яке виробляє зразки або партії (серії) виробів для проведення дослідних робіт, випробувань, доопрацювання конструкції. За дослідними зразками розробляється конструкторська та технологічна документація для серійного або масового виробництва. За своїми характеристиками дослідне виробництво ближче до одиничної.

За ознаками типу виробництва можна характеризувати й виробничі підрозділи: від робочого місця до підприємства в цілому. При цьому

важливою кількісною характеристикою якої є рівень спеціалізації робочих місць, який визначається за допомогою коефіцієнта закріплення операцій, тобто середньої кількості технологічних операцій, виконаних на одному робочому місці за місяць.

Робочі місця одиничного виробництва характеризуються виконанням різноманітних операцій по різних деталях в межах технологічних можливостей устаткування. Останнє є універсальним і розміщується однотипними технологічними групами. Через часту зміну предметів праці багато часу йде на переналагодження обладнання.

Виконання різноманітних операцій в умовах недостатньо відпрацьованих внаслідок часткової зміни об'єктів виробництва технологічних процесів потребує високо кваліфікаційних робітників-універсалів. Орієнтовно для одиничного виробництва $k_{з.о} > 40$.

На робочих місцях серійного виробництва виконуються операції з обмеженою номенклатурою деталей, оброблюваних періодично партіями.

Застосовується універсальне та спеціальне обладнання, яке розміщується як технологічними групами, так і по предметним принципом. Кваліфікація робітників у цілому може бути середньою, за винятком тих висококваліфікованих фахівців, які працюють на машинах з ЧПК та на гнучких автоматизованих лініях.

Залежно від широти номенклатури, величини партій, періодичності їхньої обробки серійне виробництво поділяється на дрібно-, середньо- і великосерійне. Робочі місця мілкосерійного виробництва за своїми характеристиками близькі до робочих місць одиничного виробництва з дещо меншою кількістю операцій, оскільки предмети обробляються малими партіями. Коефіцієнт закріплення операцій орієнтовно коливається в межах $20 < k_{з.о} \leq 40$. Для робочих місць среднесерійного виробництва характерним є ще більше обмеження кількості виконуваних операцій, оскільки партії виробів стабільно повторюються. Обладнання має більш високий рівень спеціалізації, $10 < k_{з.о} \leq 20$. На робочих місцях крупносерійного виробництва предмети обробляються великими партіями, устаткування спеціалізоване, $1 < k_{з.о} \leq 10$.

Робочі місця масового виробництва відрізняються постійним виконанням однієї операції над одним предметом праці, тобто $K_{з.о} = 1$.

Устаткування є вузькоспеціалізованим, застосовується спеціальне оснащення. Принцип розміщення обладнання - предметний. Виконання елементарних операцій на поточкових лініях не потребує високої кваліфікації робітників, але на автоматизованих системах їхня кваліфікація повинна бути на рівні техніка чи навіть інженера.

Слід враховувати, що підприємств зі строго однорідним типом виробництва практично не існує. Так, на підприємствах одиничного виробництва є робочі місця і цілі підрозділи із серійним виробництвом уніфікованих деталей і вузлів для різних виробів (шестерні, валики, кріпильні деталі, ручки, контрольні прилади та ін.). До підприємств одиничного

виробництва належать заводи важкого, енергетичного машинобудівництва, суднобудування та ін.

Підприємства серійного виробництва випускають, як було вже сказано, серії виробів обмеженої номенклатури, які періодично повторюються. На серійних підприємствах робочі місця переважно відповідають серійного типу виробництва. У той же час на цих підприємствах можуть, як і в першому випадку, використовуватися і процеси масового виробництва уніфікованих деталей на потокових лініях.

Типовими прикладами підприємств серійного виробництва є верстатобудівні заводи, підприємства з виробництва сільськогосподарської техніки і т.п.

На робочих місцях підприємств масового виробництва переважають масові процеси, проте в окремих випадках при низькій трудомісткості операцій використовуються і серійні типи виробництва, наприклад, в заготівельних процесах. До таких підприємств належать автомобільні, тракторні заводи, підприємства з виготовлення годинників, теле- і радіоапаратури та ін.

Тип виробництва істотно впливає на його організаційно-технічну побудову та ефективність. Від типу виробництва залежать виробнича структура підприємства і його підрозділів, вибір технологічних процесів, обладнання та устаткування, методів організації виробництва та управління. Найбільш ефективним є масове виробництво, де легко застосовувати високопродуктивне спеціальне устаткування й максимально реалізувати принципи раціональної організації виробничого процесу.

Найбільш технічно і організаційно складним, а також найменш ефективним є одиничне виробництво. Тому важливою передумовою підвищення ефективності виробництва є збільшення його серійності, перехід (по можливості) від одиничного до серійного, а від серійного – до масового виробництва. Досягається це різними способами, зокрема розширенням ринку збуту, що спричиняє збільшення розмірів серій виробів, уніфікацією деталей і агрегатів особливо складних машин і приладів, впровадженням групових методів обробки та ін.

5. Основні елементи виробничого процесу в рибництві

Технологія рибництва включає великий комплекс різних робіт як по обробці ставків, так і по відтворенню і вирощуванню риби. Правильна організація рибоводних процесів створює сприятливі умови для росту і розвитку риби, підвищення її продуктивності та збільшення кількості продукції, одержуваної з гектара ставка.

Основними елементами виробничого процесу у рибництві є: меліорація рибоводних ставків, розмноження риби, заселення ставків рибопосадкового матеріалом, годівлі риби, вилов.

Агрорибоводна меліорація ставків. Рясне накопичення м'якого мулу на дні ставків в результаті розмиву ґрунту на водозбірній площі погіршує

кисневий режим ставків, створюється небезпека виникнення захворювань риб і призводить до зниження рибопродуктивності. Агрорибоводна меліорація поліпшує умови утримання риб. Вона полягає в осушенні, переорювання, боронуванні та вапнування ложа ставків, засіви його вико-вівсяної сумішшю та ін. Особливу увагу слід приділяти систематичної боротьби з заростанням ставків водної рослинністю. Графік вилову риби потрібно скласти таким чином, щоб ставки, в яких повинні бути проведені ці роботи, обловлювати в першу чергу, а зариблення їх навесні посадковим матеріалом проводити в останню чергу. До рибоводної меліорації відноситься також боротьба з смітцевою і хижою рибою як в самих рибоводних ставках, так і в головних водоймах, які є джерелом водопостачання господарств.

Нерестовий кампанія - складна і відповідальна робота в рибництві.

Від своєчасної та якісної підготовки маточного стада до нерестової кампанії залежить кількість ікри, її якість і заплідненість. Для правильної організації нерестової кампанії необхідно забезпечити хороші умови утримання під час нагулу і зимівлі маточного стада, яке за своєю чисельністю задовольняє потреби в мальках. Утримання виробників у вирощених і нагульних ставках спільно з цьоголітками і двулітками може призвести до захворювання останніх, до зниження приросту ваги виробників і травматизації їх під час облову. Крім того, в практиці не поодинокі випадки нересту виробників у цих ставках (дикий нерест), що призводить до перенаселення і уповільнення зростання цьоголіток і двуліток. Утримувати виробників слід в спеціальних маткових ставках, своєчасно проводячи бонітіровку і вибракування їх, правильно організовуючи годування, що є обов'язковою умовою при підготовці маточного стада до нересту. Нерестовікі або інкубаційні цехи повинні бути заздалегідь підготовлені, виробники відібрані і посаджені на нерест в оптимальні терміни з дотриманням установлених норм посадки на одиницю нерестової площі.

З нерестових ставків слід видалити відмерлу рослинність та сміття, ложе провапнувати і засіяти м'якою луговою рослинністю та ін. Важливо правильно виголити час для заливки ставків, тому що передчасне їх заливка сприяє розвитку шкідників молоді (личинок жуків-плавунців та ін.). Виробників після вилову із зимувальних ставків ретельно оглядають.

Недостатньо вгодованих, травмованих і хворих вибраковують. Самок і самців до посадки їх на нерест містять роздільно. З настанням нерестових температур виробників садять в нерестові ставки. При необхідності форсувати дозрівання статевих продуктів застосовують гіпофізарну ін'єкцію.

Важливий момент в нерестової кампанії - правильне визначення часу вилову мальків. При затримці вилову можуть спостерігатися значні відходи молоді через недостатність кормової бази, все зростаючої кількості шкідників, погіршення кисневого режиму. Вилловлювати мальків необхідно в максимально стислі терміни: зазвичай при сприятливих температурних умовах на 6-8-й день після нересту.

Зариблення вирощувальних і нагульних ставків. Велике значення тут має щільність посадки і співвідношення різних видів риби. Тільки враховуючи конкретні умови виробництва, практику попередніх років та передовий досвід, можна встановити оптимальні щільності посадки для певного року.

Оптимальною щільністю посадки буде така, яка забезпечує максимальну рибопродуктивність при плановому штучному навішуванні цьоголіток і дволіток, при мінімальних відходах в вирощувальних, зимувальних і нагульних ставках, найбільш повному використанні харчових ресурсів ставка і заданні корму.

Ущільнення посадки риби саме по собі не може дати позитивного господарського ефекту. Воно повинно супроводжуватися впровадженням нової прогресивної біотехніки, передових методів годування риби, поліпшенням режиму ставків, видового складу риби та ін.

Обов'язкова умова високої продуктивності вирощувальних і нагульних ставків - повне використання вегетаційного сезону. Це означає, що ставки мають бути зариблені якомога раніше, в максимально стислі терміни, вчасно і правильно внесені добрива та налагоджено годування риби за розробленим на кожну декаду планом, який уточнюватиметься відповідно до конкретної обстановки.

Важливий елемент виробничого процесу - контроль за зростанням риби, який здійснюється шляхом щодаєкадних контрольних облов. Такий контроль дозволяє встановити середню штучну масу риби на певну дату і темп їх зростання за останній період, своєчасно виявити виникнення захворювань, нестачу корму та ін.

Виллов риби з вирощувальних і нагульних ставках – найбільш відповідальна, термінова і складна робота. У рибництві бувають такі критичні моменти, коли протягом дуже короткого часу необхідно виконати роботу, яка завершує і визначає результати праці всього року. До таких робіт відноситься виллов риби. Фактор часу має при цьому особливо велике значення в спеціалізованих рибних господарствах з великим обсягом виробництва. Організація робіт з виллову риби в занадто ранні терміни призводить до деяких втрат в рибопродуктивності. При виллові в більш пізні терміни не виключена можливість похмурої погоди і навіть заморозків, при яких продовжити виллов важко або взагалі неможливо.

Тому дуже важливо вибрати оптимальні терміни виллову риби, враховуючи такі фактори: тривалість скидання води з ставків; очікуваний обсяг продукції; рівень механізації; забезпеченість робочою силою; наявність ємності для тимчасового і тривалого зберігання риби, відстань від ставків до садковий ділянки; багаторічні дані про погодні умови у вересні - жовтні і поточний прогноз погоди.

Виллов риби може відбуватися послідовно з кожного ставка чи одночасно з усіх. При послідовному виллові риби збільшується тривалість цього процесу. У разі різкого похолодання не виключена небезпека замерзання ставків і загибелі риби. Перевага такої організації виллову - менша одночасна потреба в робочих транспортних засобах, інвентарі та ін.

Однак у господарствах з великим обсягом виробництва посадкового матеріалу та товарної риби така організація вилову ускладнює і подовжує час облову. У господарствах із залежним водопостачанням послідовний вилов риби - вимушений захід. У цьому випадку ставки, обловлювані першими, втрачають частину вегетаційного періоду.

Виллов риби починається зі спуску води через рибоуловлювачі. У міру накопичення в них риб спуск води призупиняється. З рибоуловлювачів рибу занурюють в живорибні або в пристосовані для цієї мети вантажні машини.

Вилловлену рибу поміщають в сітчасті садки, встановлені на притоці або біля берега залитого водою ставка. Після промивання рибу сортують, зважують і визначають середню штучну вагу по кожному виду і віковій групі риб. Для цього кожному десятку тару (ємність із зважуваною рибою) прораховують і середню масу встановлюють поділом загальної маси риб в одній тарі на їх кількість. Загальна чисельність риб у ставку - це добуток середньої кількості риб в одній тарі на число зважувань.

Після зважування цьоголіток, ремонтний молодняк та виробників пропускають через профілактичні ванни і садять в зимувальні ставки.

Товарну рибу відразу ж відвантажують торговим організаціям або поміщають в садки для тривалого зберігання.

6. Основні факторні показники роботи рибоводних підприємств

Розмір виробництва ставкової риби є наслідком двох факторів: рибопродуктивності і величини ставкової площі.

Біологічна продуктивність водойми - здатність водойми забезпечувати той чи інший темп відтворення організмів.

Загальна кількість організмів, наявна в даний момент у водоймі, називають запасом, приріст біомаси організмів за той чи інший період - продукцією, а частина продукції, що забирається промислом, - врожаєм.

Організми, які можуть використовуватися в якості об'єктів промислу, утворюють біологічні ресурси водойм.

Кількість риби, що вилучається з одиниці площі водойми різними видами і способами рибальства, називають промисловою рибопродуктивністю.

Промислова рибопродуктивність при природному відтворенні рибних запасів залежить від інтенсивності рибальства. Інтенсивність рибальства - це частина рибного стада, яку можна щорічно відловлювати, не порушуючи природного відтворення.

Рибопродуктивність водойм залежить також від їх географічного положення та характеру ландшафту. Орієнтовна рибопродуктивність, наприклад, водосховищ північніше 58⁰ пн.ш. - 5-20 кг/га; між 58⁰ 52⁰ пн.ш. - 20-50 кг/га; південніше 52⁰ пн.ш. - 50-80 кг/га.

Процеси формування рибопродуктивності водосховищ поділяються на три стадії: зростання, максимум і стабілізація. На стадії стабілізації іноді спостерігається поступове підвищення уловів.

Величина рибопродуктивності залежить від видового складу риб, що мешкають у водоймі, і конкуренції цих риб в харчуванні. Так, для окуня конкурентами в харчуванні є судак, вугор, сом, щука і лящ; товстолобика укля та інші планктоноїдні риби; вусаня дніпровського - стерлядь та інші риби, що харчуються донними організмами.

Величина ставкової площі залежить від величини ставкового фонду.

Ставковий фонд - земельні угіддя, зайняті рибоводними ставками та іншими водоймами, спеціально пристосовані для розведення та вирощування риби методами ставкового рибництва.

У ставковий фонд не включають дамби ставків, що входять до земельного фонду, водопостачальні і водоскидні канали та інші споруди.

Вирощуванням риби інтенсивними методами можна займатися також в озерах, водосховищах, лиманах і інших водоймах, які не входять до ставкового та земельного фонду підприємства. Ці водойми можуть також використовуватися для організації садкового господарства.

Земельний фонд спеціалізованих ставкових господарств, а також підприємств із відтворення рибних запасів - це загальний розмір земельної площі, закріпленої за підприємством і використовуваної безпосередньо для розведення та вирощування риб і для інших господарських цілей.

Лекція 6

Тема: Планування підприємницької діяльності в аквакультурі

План

1. Сутність планування підприємницької діяльності
2. Принципи та методи планування
3. Фактори, що впливають на вибір форми планування
4. Система планових нормативів та показників

1. Сутність планування підприємницької діяльності

Планування охоплює усе наше життя. Не задумуючись на тим, ми плануємо свій день, зустрічі із друзями, походи по магазинах, необхідність навчання та подорожі.

Підприємства також планують кількість та асортимент продукції, її якість, необхідну чисельність працівників та обсяг технічних та матеріальних ресурсів.

Підприємцю перш ніж розпочати будь-яку справу, потрібно ретельно продумати, що саме, до якого терміну, якими способами, за допомогою яких засобів і з якою ефективністю необхідно зробити. У протилежному разі сформовані наміри можуть бути нереалізованими.

Планування допомагає уникнути помилок і використати наявні можливості, дозволяє позбутися невизначеності або зменшити ступінь її впливу, впливає на результативність діяльності підприємства. Недооцінка підприємством планування в умовах в умовах сучасного розвитку ринкових відносин може призвести до значних економічних втрат.

Слово «план» походить від латинського слова *planum* – площина, рівне місце. Спочатку даний термін використовувався на позначення креслення (рисунок), що характеризує певну ділянку в масштабі площини. Потім його стали застосовувати для визначення (опису) проектів, реалізація яких передбачає систему взаємозв'язаних завдань, показників та розрахунків.

План – це документ, у якому на конкретний господарський період визначені завдання по економічному і соціальному розвитку підприємства.

Суть планування полягає в розробці та обґрунтуванні поставлених цілей, визначенні найкращих методів і способів їх досягнення при ефективному використанні всіх видів ресурсів, необхідних для виконання поставлених завдань.

Планування є особливою формою управлінської діяльності, що спрямована на розробку і обґрунтування стратегії економічного розвитку як підприємства в цілому, так і його підрозділів на певний період часу відповідно до цілей його функціонування і ресурсного забезпечення. Без планування організація не в змозі чітко визначити свою мету і напрямки діяльності.

Планування – це вид управлінської діяльності, що визначає перспективу й майбутній стан організації, шляхи й способи його досягнення.

Ціль планування – визначення необхідної кількості ресурсів, впровадження нововведень для адекватного реагування на зміни зовнішнього середовища.

Об'єктом планування є взаємозалежна система планово-економічних показників, що характеризують процес виробництва, розподілу і споживання товарів і ресурсів.

Планування є необхідною умовою успішної діяльності організації в майбутньому, це процес підготовки обґрунтованих перспективних рішень.

Серед п'яти основних функцій управління організацією (планування; організація; координація; мотивація і контроль) провідна роль належить саме плануванню (рис.1).

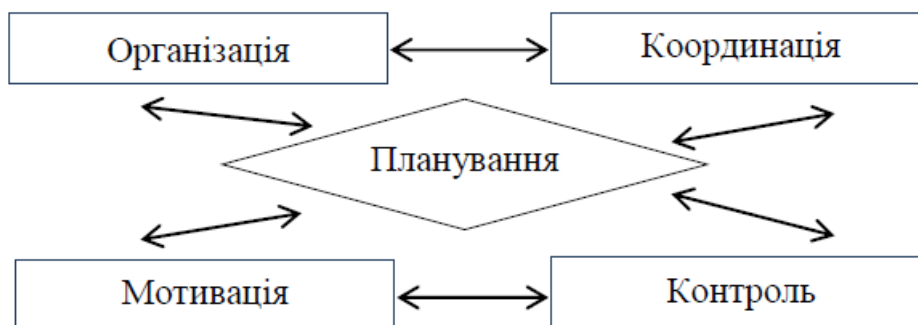

Рисунок 1 – Функція планування у зв'язку з іншими функціями управління

Планування – перший і найзначніший етап процесу менеджменту. На основі системи планів, створених фірмою, у подальшому здійснюються організація запланованих робіт, мотивація залученого для їх виконання персоналу, контроль результатів та оцінка їх з погляду планових показників.

Головне завдання планування, як функції менеджменту, полягає у наступному:

- дає орієнтири майбутнього стану організації;
- сприяє рішенню проблем, які виникають в процесі роботи;
- стимулює організацію, координацію й мотивацію роботи;
- робить необхідним контроль виконаного, облік та аналіз.

Відсутність системи планування призводить до:

- нерозумінню персоналом мети, до якої прагне організація;
- втраті орієнтації в конкурентному середовищі;
- короткостроковому характеру рішень управлінського персоналу – слідство відсутності стратегії;
- інертності персоналу в пізнанні ринкового механізму й виборі лінії поведінки на ринку;
- веденню обліку й контролю формально, без аналізу результатів роботи.

Середньострокове планування – це, власне, деталізований стратегічний план на перші роки діяльності підприємства, складається на термін 1-3 роки. Грань між довгостроковим і середньостроковим планами є досить умовною і

неоднозначною. Середньострокове планування враховує можливості всіх підрозділів на основі їхньої власної оцінки. Розробляється план підприємства з маркетингу, план виробництва, план з праці й фінансовий план.

Поточне (оперативно-календарне) планування полягає в розробці планів на всіх рівнях управління підприємством та за всіма напрямками його діяльності на більш короткі періоди (рік, півріччя, квартал, місяць) і включає планування обсягу виробництва, плану з праці й заробітній платі, планування матеріально-технічного забезпечення, собівартості, прибутку, рентабельності тощо.

Розрізняють три основні *форми організації планування*:

- «зверху вниз»;
- «знизу нагору»;
- «мета вниз – плани нагору».

Планування «зверху вниз» ґрунтується на тому, що керівництво створює плани, які слід виконувати їхнім підлеглим. Така форма планування може дати позитивний результат тільки при наявності твердої, авторитарної системи примусу.

Планування «знизу нагору» засноване на тому, що плани створюються підлеглими й затверджуються керівництвом. Це більш прогресивна форма планування, але в умовах спеціалізації, що заглиблюється, і поділу праці складно створити єдину систему взаємозалежних цілей.

Планування «мета вниз – плани нагору» з'єднує переваги й усуває недоліки двох попередніх варіантів.

Керівні органи розробляють і формулюють мету для своїх підлеглих і стимулюють розробку планів у підрозділах.

Така форма дає можливість створити єдину систему взаємозалежних планів, тому що загальні цільові настанови є обов'язковими для всієї організації.

2. Принципи та методи планування

Планування спирається на певні закономірності, що одержали назву принципів планування. Вони визначають характер і зміст планової діяльності на підприємстві.

Вперше загальні принципи планування сформулював А. Файоль. В якості основних вимог до розробки програми дій та планів підприємства їм були сформульовані п'ять принципів.

Принцип необхідності планування означає повсюдне та обов'язкове застосування планів при виконанні будь-якого виду трудової діяльності. Цей принцип особливо важливий в умовах вільних ринкових відносин, оскільки його дотримання відповідає сучасним економічним вимогам раціонального використання обмежених ресурсів на всіх підприємствах.

Принцип єдності планів передбачає розробку загального або зведеного плану соціально-економічного розвитку підприємства, тобто всі розділи річного плану повинні бути тісно пов'язані в єдиний комплексний план.

Єдність планів передбачає спільність економічних цілей та взаємодію різних підрозділів підприємства на горизонтальному та вертикальному рівнях планування та управління.

Принцип безперервності планів полягає в тому, що на кожному підприємстві процеси планування, організації та управління виробництвом, як і трудова діяльність є взаємопов'язаними між собою і повинні здійснюватися постійно і без зупинки.

Процес планування повинен бути безперервним, виходячи з важливих передумов:

- невизначеності зовнішнього середовища та наявності непередбачених змін, що роблять необхідним постійне коригування планів підприємства відносно змін зовнішніх умов і відповідне їх виправлення та уточнення;

- змінюються не лише фактичні передумови, але й уявлення підприємства про свої внутрішні цінності та можливості. Якщо підприємство не буде враховувати такі зміни, запланований та отриманий результат може виявитися нікому не потрібним.

Принцип гнучкості планів тісно пов'язаний з безперервністю планування і припускає можливість коригування встановлених показників і координації планово-економічної діяльності підприємства у зв'язку з виникненням непередбачуваних ситуацій.

Принцип точності планів визначається багатьма факторами, як зовнішніми, так і внутрішніми. Але в умовах ринкової економіки точність планів важко дотриматися. Тому кожен план складається з такою точністю, яку бажає досягти саме підприємство, з урахуванням його фінансового стану, положення на ринку й інших чинників.

Пізніше Р. Акофф обґрунтував ще один ключовий принцип планування – *принцип участі*, який полягає в тому, що кожний працівник підприємства стає учасником планової діяльності, незалежно від посади і від виконуваних функцій. Тобто, в процесі планування повинні брати участь усі ті, кого воно безпосередньо стосується. При цьому, кожний із учасників планування одержує більш глибоке розуміння цілей підприємства, він отримує більш повну і об'єктивну інформацію про підприємство, про різні сторони його діяльності. Особиста участь працівників підприємства, в тому числі і рядових, призводить до того, що плани підприємства стають їх особистими планами.

До основних проблем побудови ефективної системи планування на підприємстві належать:

- орієнтація на короткострокові результати діяльності, нерозвиненість стратегічного управління, відсутність систематичного контролю за відповідністю результатів поточної діяльності підприємства його стратегічним цілям;

- фрагментарність та відсутність комплексності поточних планів, зниження рівня координації у системі;

- практично повна відсутність роботи па ринку, нерозробленість методично-аналітичної бази для аналізу ринку;

нерозвиненість корпоративного управління, розбіжності інтересів власників, управлінського персоналу та колективу.

Методологія планування являє собою сукупність методів і методик планування.

Метод планування – сукупність прийомів і способів планування. Виділяють наступні методи планування:

- балансовий;
- економічного аналізу;
- нормативний;
- економіко-математичного моделювання, у тому числі мережеве планування;
- техніко-економічного обґрунтування;
- ділове планування (бізнес-планування).

Балансовий метод є панівним у плануванні і являє собою сукупність прийомів, використовуваних для забезпечення ув'язки і узгодження взаємозалежних показників з метою отримання рівноваги (балансу).

Баланси на рівні підприємства дозволяють судити про наявних виробничих потужностях, їх динаміці та використанні; про забезпеченість ресурсами і т.д. У плануванні часто застосовуються такі баланси:

- натуральний (матеріальний);
- вартісний;
- трудовий;
- міжгалузевої та ін.

Так, план товарообігу фірми обов'язково вимагає розрахунку плану його товарного забезпечення, що здійснюється за допомогою балансового методу.

Метод економічного аналізу полягає в застосуванні зіставлень витрат і результатів в порівнюваних періодах, виявленні ступеня і динаміки впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на результати виробництва, в розкладанні процесів на складові частини і визначенні провідних ланок і на цій основі – «вузьких місць» і ключових проблем розвитку та ін.

Нормативний метод базується на системі норм (витрати матеріальних ресурсів, використання потужностей і робочого часу, амортизаційних відрахувань тощо) і нормативів (впливу на навколишнє середовище, трудомісткості та ін.), використовуваних в техніко-економічних розрахунках.

Метод економіко-математичного моделювання являє собою сукупність економіко-математичних прийомів і методів, використовуваних у плануванні: методи лінійного, динамічного, нелінійного і стохастичного програмування; моделі мережного планування, оцінки ефективності бізнес-планів та інвестиційних проектів та ін.

Метод техніко-економічного обґрунтування застосовується для розробки обґрунтувань заходів, що включаються в плани, і показників плану.

Бізнес-планування – це техніко-економічне обґрунтування діяльності підприємств у ринкових умовах, програма його діяльності на основі розробленого бізнес-плану, який характеризує модель підприємства в майбутньому.

3. Фактори, що впливають на вибір форми планування

У практичній діяльності підприємства використовують різні види планування, а найчастіше їхню комбінацію.

Сукупність різних видів планування, застосовувана одночасно на конкретному господарюючому суб'єкті, називається формою планування.

Вибір тієї або іншої форми планування залежить від багатьох факторів.

Домінуюче положення серед них займає специфіка підприємства. Наприклад, підприємство, що займається виготовленням одягу, планує свою продукцію не більше як на 1-2 роки, а суднобудівна верф - не менше, як на 5-10 років.

Серед безлічі факторів, що впливають на форму планування, можна виділити три основні:

- фактори, обумовлені специфікою фірми, наприклад концентрація капіталу, рівень механізації і автоматизації управління фірмою, географічне розташування фірми і т.п.;

- фактори зовнішнього середовища, наприклад характер державного регулювання економіки, рівень і характер конкуренції;

- критерії, зумовлені специфікою самого процесу планування, наприклад повнота, деталізація, точність, ясність, еластичність і гнучкість, економічність і корисність планування і т.п.

Фактори, обумовлені специфікою підприємства.

Найважливішим з чинників, визначальних форми внутрішньофірмового планування, є концентрація капіталу, яка посилюється за рахунок процесів диверсифікації та інтернаціоналізації капіталу.

Вплив науково-технічного прогресу на виробничий процес і управління ним виражається в ускладненні поділу праці та продукції, що випускається і, як результат, ускладненні організаційно-технічної структури підприємства. У структурі найбільших компаній є десятки наукових лабораторій, сотні виробничих підрозділів, складна система матеріально-технічного забезпечення та збуту готової продукції, що включає численних агентів по збуту і підприємства технічного обслуговування споживачів їхньої продукції.

Це висуває жорсткі вимоги до координації учасників виробництва, необхідності планування їх спільних зусиль.

Соціальний і економічний зміст плану приймає різні форми залежно від загальних умов відтворення, науково-технологічного розвитку, методів і особливостей управління підприємством.

Фактори зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище впливає на форму планування через дві групи факторів: прямого й непрямого впливу.

Група факторів прямого впливу включає такі фактори, які визначають безпосередній вплив на прийняті планові рішення у формі різних умов і обмежень. Суб'єктами такого впливу можуть бути постачальники і споживачі, конкуренти, центральні та місцеві органи державної влади і т.п.

У групу непрямого впливу входять фактори, які не роблять однозначного впливу на планове рішення. Але проте вони можуть позначитися на реалізації рішення за допомогою непрямого впливу на інтереси учасників виконання рішення, зміни умов його реалізації тощо. Сюди можна віднести стан економіки, міжнародні події, політичні фактори, науково-технічний прогрес, соціально-культурні фактори.

Число факторів, на які суб'єкти господарювання зобов'язані реагувати, а також рівень варіантності кожного чинника становлять складність зовнішнього середовища, яка може мати різну динаміку зміни.

Жорсткі форми державного впливу, що носять директивний характер, звужують можливості системи внутрішньофірмового планування у формуванні стратегії свого розвитку. Індикативне державне регулювання дозволяє господарюючим суб'єктам більш активно шукати багатоваріантні шляхи розвитку. Наприклад, виконання державних замовлень накладає певний відбиток на організацію діяльності фірми взагалі і на планування зокрема.

Робота за державними замовленнями, з одного боку, сприяє стабілізації господарської діяльності, а з іншого – вимагає ув'язки поточної та перспективної діяльності фірми, орієнтації всієї роботи на певного споживача.

Зовнішнє середовище підприємства безпосередньо впливає на внутрішнє середовище, яке охоплює всю виробничо-господарську діяльність підприємства.

Внутрішні чинники можна умовно розділити на наступні групи:

1. Фактори ресурсного забезпечення виробництва. До них відносяться виробничі фактори (основні фонди, трудові, фінансові, матеріальні, енергетичні та ін. ресурси), тобто все, без чого немислимо виробництво продукції і надання послуг у кількості та якості, необхідних ринком.

2. Фактори, що забезпечують бажаний рівень економічного і технічного розвитку підприємства.

Основним завданням ставляться організаційна та виробнича структури управління, професійний і кваліфікаційний рівень управлінських кадрів.

3. Важливу роль відіграє техніко-технологічне оснащення виробництва, використання прогресивних технологій, що дозволить знизити витрати виробництва і, відповідно, підвищити прибуток підприємства. Оновлення обладнання та застосовуваних технологій сприяє підвищенню гнучкості виробництва і забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції.

4. Фактори, що забезпечують комерційну ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства, в першу чергу, маркетинг. Ці фактори роблять серйозний вплив на підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Фактори, обумовлені специфікою процесу планування. У яких би господарюючих суб'єктах процес планування не здійснювався, він завжди має ту саму структуру, повинен відповідати типовим вимогам, що також позначається на виборі конкретних форм планування.

4. Система планових нормативів та показників

Норми і нормативи – вихідна науково обґрунтована інформація для обов'язкового її врахування при розробці планів, встановлювана підприємством виходячи з вимог законодавства, нормативно-методичних матеріалів відомчих, регіональних і місцевих органів управління, нагляду та контролю, а також розроблена на основі показників виробничих завдань, робочих проектів, технологічних регламентів та інших документів щодо забезпечення безперервності виробничого циклу, охорони праці та безпеки виробництва, соціальних умов праці.

Норми – це планові або тимчасово затверджені для розробки планів виробництва показники: обслуговування засобів праці, питомих величин витрати матеріальних, трудових, фінансових ресурсів.

Нормативи – це показники, використовувані при розрахунку норм, або поелементні складові норм (нормативи оборотних коштів), а також коефіцієнти, що характеризують якісну сторону елементів виробництва: ступінь використання робочого часу, знарядь або предметів праці.

В цілому норми і нормативи виконують такі функції:

- є базою для розрахунків організації виробництва в цілому, а також виробничих і трудових процесів зокрема;
- на їх основі здійснюється планування всіх техніко-економічних показників роботи підприємства і його структурних підрозділів;
- є основою організації заробітної плати всіх категорій працюючих;
- на їх базі організовується оперативний та бухгалтерський облік;
- використовуються як інструмент контролю за використанням ресурсів, а також при проведенні аналізу.

Норми і нормативи можуть бути абсолютними і відносними, плановими і фактичними, перспективними і поточними, кількісними та якісними.

За видами ресурсів розрізняють норми і нормативи, що регулюють величину витрат засобів виробництва, предметів праці, робочої сили на виготовлення одиниці продукції, виконання роботи або надання послуги. За цією ознакою розрізняють також нормативи використання на підприємствах різних виробничих ресурсів.

Нормативи витрат засобів праці та виробництва визначають потребу підприємства в робочих місцях, виробничій площі, технологічному оснащенні та інших основних фондах на виконання встановленого обсягу робіт або послуг.

Норми витрат предметів праці визначають плановану величину витрати основних матеріалів, палива або електроенергії та інших витрат на виробництво одиниці продукції або виконання заданого обсягу роботи.

Система *трудових нормативів* – це сукупність регламентованих витрат праці на виконання різних елементів і комплексів роботи персоналом підприємства.

Вони висловлюють величину витрат праці на здійснення найрізноманітніших видів виробничої, господарської, підприємницької та інших сфер трудової діяльності людини. До складу трудових норм і нормативів входять такі їх види.

Норми часу висловлюють необхідні або науково обґрунтовані витрати робочого часу на виготовлення одиниці продукції, виконання однієї роботи або послуги у хвилинах або годинах.

Норми виробітку встановлюють необхідний обсяг виготовлення продукції за відповідний плановий період робочого часу. Виражаються в штуках, метрах і інших одиницях за зміну, годину або інший відрізок часу.

Норми обслуговування характеризують кількість робочих місць, розмір площі та інших виробничих об'єктів, закріплених за одним робочим, групою, бригадою або ланкою персоналу.

Норми чисельності визначають необхідну кількість працівників відповідних категорій для виконання заданого обсягу роботи або обслуговування виробничих процесів.

Норми керованості регламентують число підлеглих працівників у одного керівника відповідного підрозділу підприємства.

Ефективне використання оборотних засобів багато в чому залежить від правильного визначення їх потреби. На підприємстві визначення потреби в оборотних коштах має бути ув'язано з витратами на виробництво і оперативним планом виробництва. У ньому слід обґрунтувати випуск продукції в потрібній кількості та у визначені терміни.

Визначення величини оборотних коштів, необхідних для утворення запасів готової продукції на складі, що тісно пов'язане з прогнозуванням обсягів випущеної продукції, а також з прогнозуванням попиту на цю продукцію.

За стадіями виробництва виділяють норми і нормативи поточні, страхові, технологічні, транспортні, виробничих запасів, а також нормативи незавершеного виробництва, напівфабрикатів, комплектуючих виробів і готової продукції та ін.

Лекція 7

Тема: Організація інвестиційної діяльності підприємств аквакультури

План

1. Зміст інвестиційної діяльності рибоводних підприємств.
2. Обґрунтування потреби в основному і оборотному капіталі для формування виробничих фондів.
3. Призначення і зміст бізнес-планів підприємства.

1. Зміст інвестиційної діяльності рибоводних підприємств

Економічна діяльність окремих суб'єктів, що ведуть господарську діяльність, до яких відносяться рибоводні підприємства, і країни в цілому значною мірою характеризується обсягами та формами представлених інвестицій.

У найбільш широкому трактуванні інвестиції являють собою вкладення капіталу в об'єкти підприємницької діяльності з метою забезпечення їх зростання в майбутньому. При цьому приріст капіталу повинен бути достатнім, щоб компенсувати інвестору відмову від використання наявних коштів на споживання в поточному періоді, винагородити його за ризик, відшкодувати втрати від інфляції в майбутньому періоді.

Інвестиції підприємства являють собою вкладення капіталу у всіх його формах в різні об'єкти (інструменти) його господарської діяльності з метою одержання прибутку, а також досягнення іншого економічного чи позаекономічного ефекту, здійснення якого базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності.

Джерелом приросту капіталу і рушійним мотивом надання інвестицій є одержуваний від них прибуток.

Практичне надання інвестицій забезпечується інвестиційною діяльністю підприємства, яка є одним із самостійних видів його господарської діяльності і найважливішою формою реалізації його економічних інтересів.

Інвестиційна діяльність підприємства представляє собою цілеспрямовано здійснюваний процес вишукування необхідних інвестиційних ресурсів, вибору ефективних об'єктів (інструментів) інвестування, формування збалансованої по обраним параметрам інвестиційної програми (інвестиційного портфеля) і забезпечення її реалізації.

Інвестиційна діяльність підприємства покликана забезпечувати зростання формування його операційного прибутку в перспективному періоді за двома напрямками:

а) шляхом забезпечення зростання операційних доходів за рахунок збільшення обсягу виробничо-збутової діяльності (будівництва нових філій при впровадженні на інші регіональні ринки; розширення обсягу реалізації продукції за рахунок інвестування в нові виробництва і розширення діючих та ін.);

б) шляхом забезпечення зниження питомих операційних витрат (своєчасної заміни фізично зношеного обладнання; поновлення морально застарілих виробничих основних фондів і нематеріальних активів тощо).

Роль інвестицій у забезпеченні ефективного функціонування підприємства визначається тим, що інвестиції:

- головне джерело формування виробничого потенціалу;
- основний механізм реалізації стратегічних цілей економічного розвитку;
- головний механізм оптимізації структури активів;
- основний чинник формування довгострокової структури капіталу;
- найважливіша умова забезпечення зростання ринкової вартості підприємства;
- основний механізм забезпечення простого і розширеного відтворення основних фондів і нематеріальних активів;
- головний інструмент реалізації інноваційної політики (впровадження результатів технологічного прогресу);
- один із дієвих механізмів вирішення завдань соціального розвитку персоналу.

2. Обґрунтування потреби в основному і оборотному капіталі для формування виробничих фондів

Обсяг інвестиційних ресурсів і особливості розрахунку його величини залежать від того, в яких формах передбачається реалізація інвестицій в засоби виробництва (реальних інвестицій). Так, обсяг інвестицій, пов'язаних з придбанням підприємства як цілісного майнового комплексу визначається на підставі ціни їх реалізації; обсяг капітальних вкладень в просте відтворення основних фондів діючого підприємства залежить від відновлюваної вартості об'єктів, що підлягають заміні; обсяг інвестицій, спрямованих на розвиток підприємства (його розширення, реконструкцію і технічне переозброєння), визначається як сума капітальних витрат на компенсацію вибуття основних фондів, приріст виробничого потенціалу і створення нових фондів і потужностей; і т.п.

У загальній системі розрахунків необхідного обсягу інвестиційних ресурсів найбільшу складність представляє визначення потреби в них при реалізації реального інвестиційного проекту створення нового підприємства. Це пов'язано з необхідністю представлення таких розрахунків за всіма трьома стадіями інвестиційного процесу - передінвестиційної, безпосередньо інвестиційної та експлуатаційної.

Точність обґрунтування потреби в інвестиційних ресурсах обумовлена тим, що недостатній їх обсяг істотно подовжує період створення і освоєння виробничих потужностей нового підприємства, а в ряді випадків взагалі не дає можливості почати його операційну діяльність. У той же час надлишковий обсяг формованих інвестиційних ресурсів призводить до наступного неефективного використання активів підприємства, знижує

норму прибутковості інвестицій. У зв'язку з чим, визначення загальної потреби в інвестиційних ресурсах для створення нового підприємства носить характер оптимізаційних розрахунків її величини.

Оптимізація загальної потреби в інвестиційних ресурсах для створення нового підприємства досягається різними методами, основні з яких є балансовий метод, метод аналогій і метод питомої капіталомісткості.

Балансовий метод оптимізації загальної потреби в інвестиційних ресурсах ґрунтується на визначенні необхідної суми активів, що дозволяють новому підприємству почати господарській діяльність. Цей метод розрахунків виходить з балансового алгоритму: загальна сума активів створюваного підприємства дорівнює загальній сумі інвестованого в нього капіталу.

Розрахунок потреби в інвестиційних ресурсах для створення нового підприємства здійснюється в розрізі таких видів активів:

- основних засобів;
- нематеріальних активів (для довідки: нематеріальні активи – це категорія, що виникає внаслідок володіння правами на об'єкти інтелектуальної власності або на обмежені ресурси та їх використання в господарській діяльності з одержанням доходу);
- запасів товарно-матеріальних цінностей, що забезпечують операційну діяльність;
- грошових активів;
- інших видів активів.

Потреба в основних засобах розраховується за окремими їх групами:

- а. виробничі будівлі та споруди;
- б. машини і обладнання, використовувані у виробничому технологічному процесі;
- в. машини, обладнання, транспортні засоби, що використовуються у допоміжному і обслуговуючому виробництві;
- г. машини і обладнання, використовувані в процесі управління операційною діяльністю.

Потреба в технологічному обладнанні визначається, планованим обсягом виробництва продукції, що потребує використання даного виду обладнання, і експлуатаційної продуктивністю обладнання. Потреба в приміщеннях виробничого призначення визначається виходячи з кількості технологічного обладнання і вимог до його розміщення та експлуатації.

Потреба в нематеріальних активах визначається, виходячи з технології, що використовується для представлення операційного процесу.

Потреба в запасах товарно-матеріальних цінностей розраховується диференційовано в розрізі таких їх видів:

- а. потреба в оборотному капіталі, що авансується в запаси сировини і матеріалів;
- б. потреба в оборотному капіталі, що авансується в запаси готової продукції (для промислових підприємств);

в. потреба в оборотному капіталі, що авансується в запаси товарів (для торгових підприємств).

Потреба в оборотному капіталі, що авансується в запаси товарно-матеріальних цінностей кожного виду, визначається шляхом множення норми одnodенної їх витрати на норму запасу в днях. Норми запасів товарно-матеріальних цінностей кожного виду встановлюються кожним підприємством самостійно, виходячи з галузевих та інших особливостей його господарської діяльності (за новим підприємствам ці норми включаються до складу показників бізнес-плану).

Для усереднених розрахунків у закордонній практиці при розробці бізнес-планів застосовують такі стандартні норми запасів: по сировині і матеріалам - 3 місяці (90 днів); по готовій продукції - 1 місяць (30 днів); по товарах, що реалізуються підприємствами торгівлі - 2 місяці (60 днів).

Потреба в грошових активах визначається на основі майбутнього їх витрачання на розрахунки з оплати праці; за авансовими і податковим платежам; з маркетингової діяльності (витрати по рекламі); за комунальні послуги та інші. У практиці формування грошових активів новостворюваних підприємств потреба в них визначається в розрізі перерахованих видів платежів на майбутні три місяці (що забезпечує достатній запас платоспроможності на першому етапі функціонування підприємства). У процесі подальшої господарської діяльності нормативи активів у грошовій формі знижуються (особливо в умовах інфляції).

Потреба в інших активах встановлюється методом прямого рахунку за окремими їх різновидам з урахуванням особливостей створюваного підприємства.

Загальна потреба в оборотному капіталі може визначатися як сума окремих його елементів-складових, розділена на коефіцієнт оборотності (кількість оборотів) оборотних активів і розраховуватися за формулою:

$$\sum \hat{I} \hat{a} \hat{e} = \frac{\hat{I} \hat{a} \hat{e}_{\hat{e}\hat{d}} + C_{\hat{i}} + C_{\hat{c}\hat{i}} + C_{\hat{a}} + \hat{I} \hat{e}}{\hat{e}_{\hat{i} \hat{a}}},$$

де $\sum Обк$ – загальна сума необхідного оборотного капіталу, грн.;

$Обк_{кр}$ – сума капіталу на кредитування покупців, грн.;

Z_m – витрати на закупівлю матеріалів, грн.;

Z_{zn} – витрати на оплату праці, грн.;

Z_a – орендна плата за рік, грн.;

H_k – сума готівки в касі підприємства, грн.;

$\kappa_{об}$ – коефіцієнт оборотності оборотних активів.

$$\hat{I} \hat{a} \hat{e}_{\hat{e}\hat{d}} = \sum \frac{V_{\hat{i} \hat{d}(+) } \cdot t \cdot \hat{I} \hat{A} \hat{N}}{360(12)},$$

де $V_{np(t)}$ – повний обсяг або частина продукції у вартісному вираженні, яка буде реалізовуватися на умовах кредиту протягом року, грн.;

t – термін надання кредиту в днях (якщо t виражено в місяцях, то в знаменнику формули 6.2 ставиться число 12);

$H_{ДС}$ – коефіцієнт, що враховує податок на додану вартість (при ставці цього податку 20% $H_{ДС} = 1,2$).

У практиці господарювання іноді виникає ситуація, коли загальну потребу в зворотному капіталі необхідно визначити як суму нормованих оборотних активів, величини комерційного кредиту та інших оборотних активів.

За результатами проведених розрахунків визначається загальна потреба у необоротних і оборотних активах новостворюваного підприємства.

Розрахунок потреби в активах нового підприємства пов'язаний з вибором альтернативних рішень:

- а. орендою, будівництвом або придбанням будинків (приміщень);
- б. орендою або придбанням машин, механізмів та обладнання;
- в. формуванням більшого або меншого розміру запасів товарно-матеріальних цінностей
- г. придбанням готових технологічних рішень (у формі нематеріальних активів) або їх самостійної розробки;
- д. формуванням більшого або меншого рівня платоспроможності, а відповідно і розміру грошових активів і т.п.

Тому розрахунок потреби в активах нового підприємства доцільно здійснювати в трьох варіантах:

- а. мінімально необхідна сума активів, що дозволяє розпочати господарську діяльність;
- б. необхідна сума активів, що дозволяє розпочати господарську діяльність з достатніми розмірами страхових запасів за основними видами оборотних коштів (матеріальних і грошових активів);
- в. максимально необхідна сума активів, що дозволяє придбати у власність всі використовувані основні засоби та необхідні нематеріальні активи, а також створити достатні розміри страхових запасів по всіх видах оборотних активів, необхідних на первісному етапі діяльності.

Оптимальний обсяг інвестиційних ресурсів для створення нового підприємства визначається в діапазоні від мінімальної до максимальної суми активів.

При визначенні мінімально необхідної загальної суми активів нового підприємства слід враховувати вимоги чинного законодавства до формування статутного фонду підприємств різних сфер діяльності (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів, підприємств сфери матеріального виробництва тощо) та організаційно-правових форм (акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю).

Загальна сума формованих активів по цих підприємствах не може бути нижчою від мінімального розміру їх статутного фонду, визначеного законодавством.

Метод аналогій заснований на встановленні обсягу використовуваного капіталу на підприємствах-аналогах. Підприємство-аналог для надання такої оцінки підбирається з урахуванням його галузевої приналежності, регіону розміщення, розміру, використовуваної технології, початкової стадії життєвого циклу і ряду інших чинників.

Метод питомої капіталомісткості є найбільш простим, однак дозволяє одержати найменш точний результат розрахунків. Цей розрахунок ґрунтується на використанні показника «капіталомісткості продукції», який дає уявлення про те, який розмір капіталу використовується в розрахунку на одиницю виробленої (або реалізованої) продукції. Він розраховується для галузей і підгалузей економіки шляхом ділення загальної суми використовуваного капіталу (власного і позикового) на загальний обсяг виробленої (реалізованої) продукції. При цьому загальна сума використовуваного капіталу визначається як середня в аналізованому періоді.

Розрахунок загальної потреби в інвестиційних ресурсах для створення нового підприємства на основі показника капіталомісткості продукції здійснюється за формулою:

$${}^2D_I = E_I \times I_I \times I_{DE},$$

де ${}^2D_I$ – загальна потреба в інвестиційних ресурсах для створення нового підприємства, грн.;

K_{II} – показник капіталомісткості продукції (середньогалузевий або аналоговий), грн./грн.;

$ОП$ – планований середньорічний обсяг виробництва продукції, грн.;

$ПР_K$ – передстартові витрати та інші одноразові витрати капіталу, пов'язані зі створенням нового підприємства, грн.

Таким чином, обґрунтування потреби в інвестиційних ресурсах для реалізації різних форм реальних і фінансових інвестицій є обов'язковою умовою їх раціонального використання, запорукою ефективної діяльності та успішного розвитку підприємства.

3. Призначення і зміст бізнес-планів підприємства

Сучасна практика підприємництва свідчить про те, що підприємець для здійснення реального інвестування у формі капітальних вкладень повинен мати чіткі уявлення про передбачуваний бізнес, його масштаби та форми; найважливіших показниках маркетингу, виробничої та фінансової діяльності; сировинному, технічному та кадром забезпеченні проекту; обсязі необхідних інвестицій і терміни їх повернення; ризики, пов'язані з реалізацією проекту та інших його характеристиках.

Як результат досліджень, проведених з метою прийняття обґрунтованого інвестиційного рішення основними учасниками реалізації проекту (ініціаторами, інвесторами, кредиторам), на передінвестиційній стадії реального інвестування розробляється підсумковий максимально компактний документ - бізнес-план (інвестиційний проект), що є головним інструментом інвестора (підприємця).

Бізнес-план - це документ, що описує всі основні аспекти діяльності підприємства, аналізує проблеми, з якими воно може зіткнутися, і визначаючий способи вирішення цих проблем.

Особливе значення має бізнес-план як документ, що обґрунтовує ефективність інвестування, і дієвий інструмент залучення інвестиційних ресурсів.

Крім того, бізнес-план є хорошим інструментом управління підприємством, який допомагає його керівництву розібратися в перспективах розвитку, передбачати можливі зміни і проблеми в майбутньому, контролювати поточну діяльність.

Лекція 8

Тема: Стандартизація продукції аквакультури

План

1. Органи і система стандартизації продукції аквакультури в Україні.
2. Міжнародні стандарти, їх будова і сфера діяльності.
3. Галузеві органи і система стандартизації продукції аквакультури.

1. Органи і система стандартизації продукції аквакультури в Україні

Стандартизація – це діяльність з розробки, опублікуванню і застосування стандартів; також діяльність по встановленню норм, правил і характеристик з метою забезпечення безпеки продукції, робіт і послуг для навколишнього середовища, життя, здоров'я та майна, технічної та інформаційної сумісності, а також взаємозамінності продукції; якості продукції, робіт і послуг відповідно до рівня розвитку науки, техніки і технології; єдності вимірювань; економії всіх видів ресурсів; безпеки господарських об'єктів з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій; обороноздатності та мобілізаційної готовності країни. Стандартизація спрямована на досягнення оптимального ступеня упорядкування в певній галузі шляхом встановлення положень для загального і багаторазового застосування щодо реально існуючих або потенційних завдань.

Стандартизація відіграє істотну роль у підвищенні ефективності виробництва й поліпшенні якості товарів народного споживання. При стандартизації продукції харчової промисловості, зокрема рибної, враховують максимально можливе задоволення потреб, попиту й інтересів споживачів при одночасному досягненні рентабельності роботи виробничих підприємств і максимально економічно можливих витрат сировини й матеріалів.

Стандарти на товари є засобом керівництва їх якістю. В них вказані норми показників якості й способи їх визначення, правила прийому й методи оцінки якості, правила маркування й пакування, умови транспортування й зберігання, тобто стандартизація – це діяльність зі встановлення норм, правил і характеристик товарів народного споживання.

Завдання стандартизації:

забезпечення взаєморозуміння між розробниками, виробниками, продавцями й споживачами (замовниками);

встановлення вимог до якості готової продукції на основі стандартизації її якісних характеристик, а також характеристик сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів, необхідних для виготовлення продукції більш високої якості;

розробка й встановлення єдиної системи показників якості продукції, методів

і засобів контролю й випробувань, а також необхідного рівня надійності виробів з урахуванням їх призначення й умов експлуатації;
встановлення норм, вимог і методів в області проектування й виробництва з метою забезпечення оптимальної якості й виключення нераціонального різноманіття видів, марок і типорозмірів продукції;
розвиток уніфікації промислової продукції, підвищення рівня взаємозамінності, ефективності експлуатації й ремонту виробів;
забезпечення єдності й вірогідності вимірів, створення державних еталонів одиниць фізичних величин, а також методів і засобів вимірів вищої точності;
встановлення єдиної термінології й позначень у галузі науки й техніки, а також у різних галузях народного господарства;

8. встановлення єдиних систем документації, систем класифікації й кодування техніко-економічної інформації;

9. встановлення систем стандартів в області забезпечення безпеки праці, охорони природи й поліпшення використання природних ресурсів.

Основні цілі стандартизації:

захист інтересів споживачів і держави з питань якості продукції, процесів і послуг;

забезпечення безпеки для життя та здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна та охорони довкілля;

створення умов для раціонального використання всіх видів національних ресурсів та відповідності об'єктів стандартизації своєму функціональному призначенню;

4. інформування споживачів про якість продукції, процесів та послуг;

5. підтримка розвитку міжнародної конкурентоспроможності продукції та торгівлі товарами і послугами.

17 травня 2001 р. був прийнятий Закон України "Про стандартизацію", що встановлює правові й організаційні основи стандартизації в Україні.

Цей Закон направлений на забезпечення єдиної технічної політики в сфері стандартизації. Регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації й застосуванням її результатів, і розповсюджується на суб'єкти господарювання незалежно від форми власності й видів діяльності, органи державної влади, а також на відповідні громадські організації.

Суб'єктами стандартизації є:

центральний орган виконавчої влади з питань стандартизації;

рада стандартизації й технічного регулювання;

технічні комітети стандартизації;

інші суб'єкти, які займаються стандартизацією.

Об'єктами стандартизації є конкретна продукція, процеси й послуги, зокрема матеріали, складові частини, оснащення, системи, їх сумісність, правила, процедури, функції, методи або діяльність, а також вимоги до розфасовки, упакуванню, маркування, етикуванню, термінології, позначенню та ін., що мають перспективу багаторазового застосування в науці, техніку, промислового й сільськогосподарському виробництві,

будівництві, на транспорті, у культурі, охороні здоров'я й міжнародної торгівлі.

Стандартизація здійснюється на різних рівнях (рис. 1). Рівень стандартизації відрізняється залежно від того, учасники якого географічного, економічного, політичного регіону світу приймають стандарт, тобто залежно від форми керівництва стандартизацією й сфери дії стандартів розрізняють:

- а) Міжнародну
- б) Регіональну
- в) Національну стандартизацію.

Рисунок – 1 Рівні стандартизації

Міжнародна стандартизація – стандартизація, яка проводиться на міжнародному рівні, брати участь у якій можуть відповідні органи всіх країн.

Регіональна стандартизація – стандартизація, яка проводиться на відповідному регіональному рівні, брати участь у якій можуть відповідні органи країн певного географічного або економічного простору.

Національна стандартизація – стандартизація, яка проводиться на рівні однієї держави. При цьому вона може здійснюватися на різних рівнях: на державних, галузевих, адміністративно-територіальному рівнях, у тім або іншому секторі економіки (наприклад, на рівні міністерств), на рівні асоціацій, виробничих фірм, підприємств (фабрик, заводів) і установ.

Адміністративно-територіальна стандартизація – стандартизація, яка проводиться в адміністративно-територіальній одиниці (області, краї та ін.)

Орган стандартизації – орган, який займається стандартизацією, визнаний на національному, регіональному або міжнародному рівні, основними функціями якого є розробки, схвалення або затвердження стандартів.

Консенсус – загальна згода, яка характеризується відсутністю принципових заперечень, щодо важливих питань, у більшості зацікавлених

сторін і досягається в результаті процедури, направленої на врахування думок всіх сторін і зближення розбіжних точок зору.

Нормативний документ (НД) – документ, що встановлює правила, загальні принципи або характеристики, що стосуються певних видів діяльності або їх результатів і доступний широкому колу споживачів.

Залежно від об'єкта стандартизації, положень, які містить документ, та процедур надавання йому чинності, розрізняють такі нормативні документи:

1. стандарти
2. кодекс постійної (сталого, зміцненого) практики
3. технічні умови.

1. Стандарт – документ, який розроблений на основі консенсусу й затверджений уповноваженим органом, котрий встановлює призначені для загального й багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності або її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, упакування, маркування або етикування, які застосовуються до певної продукції, процесу або послуги.

2. Кодекс постійної (сталого, зміцненого) практики (звід правил) – документ, який містить практичні правила або процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкцій або виробів. Кодекс стійкої практики може бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом.

3. Технічні умови – це документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинні задовольняти продукція, процеси або послуги.

Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом.

Технічний регламент – нормативно-правовий акт, прийнятий органом державної влади, який встановлює технічні вимоги до продукції, процесів або послуг безпосередньо або через посилання на стандарти або відтворює їх зміст.

Міжнародні й регіональні стандарти – стандарти, прийняті відповідно міжнародним і регіональним органом стандартизації.

Національні стандарти – державні стандарти України, прийняті центральним органом виконавчої влади в сфері стандартизації й доступні для широкого кола користувачів.

Органи стандартизації – містять у собі організації, установи, співтовариства і їхні підрозділи, основною діяльністю яких є керівництво роботами по стандартизації.

До Державних органів стандартизації в Україні відносять:

Центральний орган виконавчої влади з питань стандартизації;

Рада стандартизації й технічного регулювання;

Технічні комітети стандартизації;

Інші суб'єкти, які займаються стандартизацією.

Керівництво українською стандартизацією здійснює Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації – Держстандарт України.

Центральний орган виконавчої влади в сфері стандартизації організовує, координує й проводить діяльність щодо розробки, схвалення, прийняття, перегляду, зміни, поширення національних стандартів відповідно Закону України "Про стандартизацію" і як національний орган стандартизації представляє Україну в міжнародних і регіональних організаціях зі стандартизації.

Центральний орган виконавчої влади в сфері стандартизації виконує такі основні функції:

забезпечує реалізацію державної політики в сфері стандартизації;
вживає заходи щодо гармонізації розроблювальних національних стандартів з відповідними міжнародними (регіональними) стандартами;
бере участь у розробці й узгодженні технічних регламентів і інших нормативно-правових актів з питань стандартизації;
встановлює правила розробки, схвалення, прийняття, перегляду, зміни й втрати дії національних стандартів, їх позначення, класифікації по видам і іншим ознакам, кодування й реєстрації;
вживає заходів щодо виконання зобов'язань, обумовлених участю в міжнародних (регіональних) організаціях стандартизації;

6. співпрацює в сфері стандартизації з відповідними органами інших держав;

7. формує програму робіт зі стандартизації й координує її реалізацію;

8. приймає рішення щодо створення й припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначає їх повноваження й порядок створення;

9. організовує створення й введення національного фонду нормативних документів і національного центру міжнародної інформаційної мережі

10. організовує надання інформаційних послуг з питань стандартизації.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації може виконувати інші функції й повноваження відповідно до законів України. Держстандарт вносить подання в Кабінет Міністрів України щодо делегування повноважень щодо організації розробки, схвалення, прийняття, перегляду й зміни національних стандартів в області будівництва й промисловості будівельних матеріалів центральному органу виконавчої влади в цій сфері діяльності.

II. Рада стандартизації є колегіально консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

Персональний склад Ради й положення про нього затверджує кабінет Міністрів України.

Основною метою діяльності Ради є:

урегулювання взаємин між виробниками, споживачами продукції й органами державної влади,

узгодження інтересів у сфері стандартизації,

сприяння розвитку стандартизації.

Рада формується на паритетних засадах із представників органів виконавчої влади, центрального органа виконавчої влади у сфері стандартизації, суб'єктів господарювання, Національної академії наук України, галузевих академій наук і відповідних громадських організацій.

Діяльність Ради базується на основі відкритості й гласності.

Основною функцією Ради є вивчення, аналіз і розробка пропозицій щодо вдосконалення діяльності в сфері стандартизації відносно:

створення технічних комітетів стандартизації й визначення напрямків їх діяльності;

прийняття міжнародного, регіонального або іншого стандарту, як національного стандарту;

проведення експертиз проектів технічних регламентів і інших нормативних документів з питань технічного регулювання;

програм робіт зі стандартизації.

Рада має право:

одержувати від органів виконавчої влади інформацію й матеріали з питань, які належать до її компетенції;

залучати у випадку потреби у встановленому порядку до роботи в Раді фахівців органів виконавчої влади, науково-дослідних установ і організацій;

вносити пропозиції у відповідні органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування з питань, які належать до її ведення.

III. Технічні комітети стандартизації

Центральний орган виконавчої влади в сфері стандартизації створює технічні комітети, на які покладаються функції з розробки, розгляду й узгодження міжнародних (регіональних) і національних стандартів.

Технічні комітети стандартизації формуються з урахуванням принципу представництва всіх зацікавлених сторін.

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА СТАНДАРТИЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ АКВАКУЛЬТУРИ

Якість риби та продукти її переробки характеризуються цілим комплексом стандартів таких як:

ГОСТ 24896-81 «Риба жива. Технічні умови»;

ДСТУ 2284-93 «Риба жива. Загальні технічні умови»;

ГОСТ 1368-2003 «Риба. Довжина й маса»;

ДСТУ 2641-94 «Риба, морські безхребетні, водорості, молюски та продукти їх переробки. Пакування»;

ГОСТ 7631-85 «Риба, морські ссавці, морські безхребетні й продукти їх переробки. Правила приймання, органолептичні методи оцінки якості, методи відбору проб для лабораторних випробувань»;

ДСТУ 4868-2007 «Риба заморожена. Технічні умови»;

ДСТУ 4739-2007 «Риби, інші водні живі ресурси та харчова продукція з них. Методи відбору й приготування проб для мікробіологічного аналізування. Оцінювання результатів аналізування за трикласною системою»;

ДСТУ 2641-2007 «Продукти рибні. Пакування»;

- ДСТУ 6025-2008 «Риба солена. Технічні умови»;
- ДСТУ 7442-2004 «Ікра зерниста осетрових риб. Технічні умови»;
- ДСТУ 4740-2007 «Консерви з риби та інших водних живих ресурсів.

Метод візуального контролю та виявлення недопустимих дефектів».

Існують інші види стандартів, як галузевого так і міжнародного направлення. У цих стандартах детально розглядаються біологічні, токсикологічні, органолептичні показники до якості риби й морепродуктів та харчову продукцію з неї.

2. Міжнародні стандарти, їх будова і сфера діяльності

Робота із стандартизації може проводитись на різних рівнях: структурного підрозділу, підприємства, об'єднання, галузі економіки, окремої країни, на рівні економічного чи географічного регіону, а також у міжнародному масштабі.

Міжнародна стандартизація - це робота із стандартизації, участь в якій відкрита для відповідних органів двох чи більше країн.

Результатом міжнародної стандартизації є міжнародні стандарти, що використовуються країнами-партнерами для полегшення науково-технічних і торгівельних зв'язків.

Основні міжнародні організації у сфері стандартизації:

- міжнародна організація по стандартизації – ІСО (ISO);
- міжнародна електротехнічна комісія – МЕК (IEC);
- продовольча й сільськогосподарська організація ООН – (ФАОООН)
- всесвітня організація охорони здоров'я (ВІЗ);
- європейська рада по стандартизації (ЕС);
- європейський комітет зі стандартизації (СЕН)
- міжнародна організація міри й ваги (МОМВ) та інші.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПО СТАНДАРТИЗАЦІЇ – ІСО

(International Organization for Standardization) – це всесвітня федерація національних органів стандартизації. Україна є повноправним членом ISO з 1993 року.

Ця організація була створена 23 лютого 1947 року у Лондоні, після закінчення війни, на засіданні, у якому брали участь 24 країни світу.

Міжнародна організація по стандартизації – ISO прийняла свій устав і було вирішено для аббревіатури використовувати грецьке слово "isos" – рівний.

Мета діяльності ISO -

- сприяння розвитку стандартизації й суміжних видів діяльності у світі з метою забезпечення міжнародного обміну товарами й послугами
- розвитку співробітництва в інтелектуальній, науково-технічній і економічній областях.

МІЖНАРОДНА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА КОМІСІЯ.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МЭК

Ця всесвітня організація по стандартизації – ІЕС (International Electrotechnical Commission) була створена у 1906 році на підставі рішення, яке було прийнято на Міжнародному електротехнічному конгресі у 1904 році.

МЭК займається стандартизацією в області електротехніки, електроніки, радіозв'язку, приладобудування. Ці області не входять у сферу діяльності

Структура ІЕС така ж сама, як ISO. Найвищий орган – Рада. Крім Ради, міжнародна електротехнічна комісія має комітет дії, технічні комітети, підкомітети, робочі групи. У 1963 р. ІЕС приєдналася до ISO на автономних правах як електротехнічний відділ. Україна є повним членом ІЕС з 1 січня 1993 року.

Міжнародні стандарти МЭК можна розділити на два види:

– загально технічні, що носять міжгалузевий характер до них відносять нормативні документи на термінологію, стандартні напруги й частоти, різні види випробувань.

– стандарти, які містять технічні вимоги до конкретної продукції. Ці стандарти охоплюють величезний діапазон від побутових електроприладів до супутників зв'язку.

Щорічно в програму МЭК включається більше 500 нових тем по міжнародній стандартизації.

МЭК прийнято більше 2 тис. стандартів. По змісту вони відрізняються від стандартів ISO більшою конкретикою: у них викладені технічні вимоги до продукції й методів її випробувань, а також вимоги по безпеці, що актуально не тільки для об'єктів стандартизації МЭК, але й для найважливішого аспекту підтвердження відповідності – сертифікації на відповідність вимогам стандартів по безпеці. Для забезпечення цієї області, що має актуальне значення в міжнародній торгівлі, МЭК розробляє спеціальні міжнародні стандарти на безпеку конкретних товарів.

ПРОДОВОЛЬЧА Й СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ООН (ФАО ООН)

Незважаючи на те, що стандартизація не є прямою метою ФАО, багато служб цієї організації стикаються зі стандартизацією:

– відділення розвитку земель і вод, яке займається проблемами іригації, дренажу, постачанням сільської місцевості водою;

– відділення сільськогосподарської техніки, головна увага якої спрямована на механізацію сільськогосподарських робіт, сільське будівництво;

– відділення по вирощуванню й захисту рослин;

– відділення тваринних продуктів;

– відділення лісових ресурсів; відділення лісової промисловості й торгівлі; відділення рибних ресурсів.

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВІЗ)

Ціль ВІЗ визначена її Уставом – досягнення всіма народами можливо вищого рівня здоров'я (здоров'я трактується як сукупність повного фізичного, духовного й соціального добробуту). ВІЗ має консультативний статус в ІСО. Зокрема, приділяється увага якості води для пиття. ВІЗ брала участь у роботах по стандартизації труб для питної води, дослідженнях пластмас, які використовуються для цього, і встановленню вимог до них.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА ПО СТАНДАРТИЗАЦІЇ (ЄС)

Діяльність цієї регіональної організації спрямована на зближення законодавчих, розпорядницьких і адміністративних рішень країн-членів.

Для початку робіт зі зближення національних стандартів у рамках усунення технічних бар'єрів у торгівлі здійснюється перехід на створення єдиних європейських стандартів – ЄВРОНОРМ EN. (Євронорма вважається прийнятою, якщо проти проекту подано не більше 20% голосів).

Але головним напрямком, що реально усуває технічні бар'єри в торгівлі, є прийняття Директив ЄС прямої дії, тобто утримуючі законодавчі положення й вимоги до параметрів конкретних видів товарів або процесів (процедур). Якщо в них є посилання на євронорму або технічний регламент, це переводить зазначені нормативні документи в ранг обов'язкових до виконання. У такий спосіб зроблений перехід від гармонізації окремих національних стандартів і технічних регламентів до гармонізації законодавчих положень – технічного законодавства.

При розробці євронорм широко використовуються національні стандарти країн-членів, наприклад, німецькі стандарти DIN, французькі AFNOR, а також міжнародні. Якщо зазначені нормативні документи відповідають вимогам інтеграції західноєвропейських країн, їх застосовують як європейські стандарти.

Основні практичні завдання по регіональній стандартизації в Європі покладені на організації CEN і CENELEC.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОМІТЕТ ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ CEN

CEN – закрита організація, що поєднує тільки держави – учасники ЄС і Європейської асоціації вільної торгівлі (ЕАСТ). ЕАСТ, поєднує сім країн: Австрію, Великобританію, Данію, Норвегію, Португалію, Швейцарію, Швецію.

CEN розробляє стандарти в таких областях, як обладнання для авіації, водонагрівальні газові прилади, газові балони, що комплектують деталі для піднімальних механізмів, зварювання й різання, трубопроводи й труби, насосні станції.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ МІРИ Й ВАГИ (МОМВ)

Міжнародна організація мір і ваг заснована у 1875 р. з метою уніфікації застосовуваних у різних країнах систем одиниць виміру, встановлення однаковості еталонів довжини й маси.

У цей час МОМВ крім одиниць довжини й маси займається системами одиниць часу й частоти, а також електричними, фотометричними, стабілізованими лазерними, гравітаційними, термометричними й радіометричними вимірами.

Вищим міжнародним органом з питань установа одиниць, їх визначень і методів відтворення є Генеральна конференція по мірам і вагам, у роботі якої беруть участь представники всіх 47 держав, що приєдналися до Конвенції. Головує на Генеральній конференції президент

Паризької академії наук. Конференція обирає Міжнародний комітет мір і ваг (МКМВ), який керує роботою всієї організації в перервах між

Генеральними конференціями. Відповідно до Конвенції створена й функціонує наукова лабораторія – Міжнародне бюро мір і ваг (МБМВ) зі штаб-квартирою в Севрі (Франція).

4. Галузеві органи і система стандартизації продукції аквакультури

Органи галузевої служби стандартизації

До них відносяться:

- служба стандартизації міністерства або відомства
- головні (базові) організації зі стандартизації;
- служба стандартизації підприємства (організації).

Служба стандартизації міністерства або відомства здійснює керівництво і координацію діяльності з питань стандартизації в галузях народного господарства. Для цього при міністерстві чи відомстві організується відділ стандартизації, на який покладено організацію і планування робіт по створенню проектів державних і галузевих стандартів на проектування і виготовлення продукції, а також організацію найважливіших наукових досліджень з стандартизації для забезпечення випуску продукції високої якості.

Головні (базові) організації зі стандартизації здійснюють проведення науково-дослідних робіт і розробку нормативних документів з стандартизації, як правило, галузевого рівня.

Служба стандартизації на підприємстві (організації) здійснює організацію і проведення робіт з стандартизації. Це може бути відділ (на великому підприємстві або об'єднанні), група або навіть відповідальний за стандартизацію.

Головним завданням служби стандартизації на підприємстві і в організації є науково-технічне та організаційно-методичне керівництво роботами з стандартизації, а також безпосередня участь у проведенні цих робіт.

Керівник служби стандартизації несе відповідальність на рівні з керівником підприємства за:

- дотримання стандартів і технічних умов в технічній документації, що розробляється підприємством,
- якість і техніко-економічне обґрунтування розроблених підприємством стандартів і технічних умов,
- відповідність їх показників сучасному рівню техніки,
- своєчасний перегляд стандартів і технічних умов з метою приведення їх у відповідність зі зростаючими вимогами народного господарства.

Рибна галузь України відіграє значну роль для розвитку продовольчого комплексу країни. Незважаючи на значне зниження середньодушового споживання рибної продукції (з 17,5 кг в 1990 році до 5,9 кг в 1998 році) на душу населення, у м'ясо-рибному балансі країни питома вага її становить близько 40 відсотків (у білковому розрахунку). У ряді регіонів країни (в першу чергу прибережних: Автономній Республіці Крим, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській областях) рибне господарство є одним із вагомих джерел зайнятості населення.

Специфічною особливістю рибної галузі України є те, що близько 80 відсотків сировини добувається в межах виключних економічних зон іноземних країн та відкритій частині Світового океану і лише 20 відсотків риби – у виключній економічній зоні держави та внутрішніх водоймах України, включаючи товарне рибництво.

Зазначені особливості зумовлюють необхідність будівництва суден рибпромислового флоту різного призначення (промислових, переробних, транспортних та інших), а також створення обслуговуючої їх інфраструктури (бази флоту, судноремонтні заводи, порти тощо).

Рибогосподарський комплекс тісно пов'язаний з іншими галузями і залишається потенційним постачальником сировини для виготовлення біологічно активних речовин, лікувальних препаратів, а також кормового рибного борошна для підприємств і організацій агропромислового комплексу.

Водночас рибне господарство є споживачем продукції та послуг значної кількості галузей народного господарства, зокрема, суднобудування, машинобудування, транспорту та інших.

У 1999 році вилов риби та добування морепродуктів становили 338,8 тис. тонн, що нижче рівня 1990 року на 68,4 відсотка, виробництво товарної харчової рибної продукції, включаючи консерви рибні, – 254,2 тис. тонн, що менше від 1990 року на 62,9 відсотка.

За дефіциту власних обігових коштів та неможливості, через високі відсоткові ставки, залучення кредитних ресурсів близько 80 відсотків продукції вітчизняні судновласники змушені залишати в районах промислу для забезпечення експлуатаційних витрат флоту, оплати ліцензій за право лову тощо.

Це негативно впливає на споживчий ринок країни, завантаження виробничих потужностей берегових рибпереробних підприємств, а також зумовлює падіння експортних цін на рибпродукцію і тим самим зменшує обсяги валютної виручки.

Складні економічні обставини, порушення господарських зв'язків, погіршення екологічного стану водойм, недостатній обсяг робіт по відтворенню рибних запасів зумовили значне зменшення порівняно з 1990 роком обсягів вирощування товарної риби, вилову риби у внутрішніх водоймах та Азовському і Чорному морях.

Слід зазначити, що зміни, спрямовані на удосконалення управління галуззю (створення відповідно до Указу Президента України від 30

листопада 1994 року Міністерства рибного господарства України), сприяли стабілізації виробництва. Порівняно з 1994 роком за період 1995-1997 років обсяги вилову риби та морепродуктів зросли на 34,9 відсотка (з 308,3 тис. тонн до 415,9 тис. тонн), виробництва товарної харчової рибної продукції, включаючи консерви рибні, – на 25,1 відсотка (з 256,8 тис. Тонн до 321,3 тис. тонн).

Проте негативний вплив процесів, характерних для всієї економіки України, зокрема, прогресуюче моральне старіння і фізичний знос основних виробничих фондів, обмеженість джерел накопичення власних коштів і залучення інвестицій, дефіцит обігових коштів, інфляційні процеси, зумовлює зниження обсягів виробництва в рибній галузі. Навіть при збереженні тенденції збільшення виробництва рибної продукції в господарствах Азово-Чорноморського басейну та на підприємствах внутрішніх водойм, яка мала місце в 1998-1999 роках, рибогосподарський комплекс не в змозі без реальної державної підтримки забезпечити зростання обсягів виробництва рибної продукції.

Специфічні особливості галузі потребують здійснення невідкладної державної підтримки щодо створення сприятливих умов у сфері кредитування, податкової та митної політики, фінансування за рахунок коштів державного бюджету, виділених для організацій, що займаються вивченням, охороною та відтворенням рибних запасів, і науково-дослідних організацій, які виконують тематичні роботи, що мають загальнодержавне значення.

Результати аналізу економічної ситуації, що склалася в рибному господарстві, а також тенденції можливих змін свідчать, що в разі відсутності державної підтримки галузі не будуть подолані негативні закономірності в її розвитку.

Лекція 9

Тема: Підприємницький ризик в аквакультурі та управління ним

План

1. Сутність ризику як економічної категорії
2. Фактори виникнення ризику та його функції
3. Методи оцінювання підприємницьких ризиків
4. Методи управління та зменшення ризиків

1. Сутність ризику як економічної категорії

В умовах ринкової економіки ризик є ключовим елементом підприємництва. Розвиток підприємництва в Україні спричинює необхідність вивчення проблем, пов'язаних з ризиками. Перехід підприємств на ринкові умови господарювання обумовлює виникнення ризикової ситуації наступними **чинниками**:

- непередбачені зміни у внутрішніх і зовнішніх умовах діяльності;
- наявність альтернативних рішень;
- імовірність виникнення збитків;
- імовірність одержання додаткового прибутку.

В умовах політичної й економічної нестабільності ступінь ризику значно зростає. У сучасних умовах розвитку економіки України проблема посилення ризиків дуже актуальна, що підтверджується даними про зростання рівня збитковості підприємств промисловості.

Перехід до соціальної ринкової економіки в умовах глибокої економічної кризи, необхідність виходу з кризи й забезпечення в перспективі стійкого економічного зростання неможливі без формування цивілізованого підприємництва, органічним компонентом якого є ризик.

Ризик – це можливість виникнення несприятливих ситуацій у ході реалізації планів та виконання бюджетів підприємства. Справді ризик пов'язаний з несприятливими господарськими результатами, втратами ресурсів та прибутків. І скасування ризику, усунення його є необхідністю.

Завдяки вивченню джерел і факторів ризику, його причин, можна запобігти ризику або вийти з ризикової зони.

Під **ризиком** прийнято розуміти імовірність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності.

Для більш повної характеристики визначення поняття "ризик" доцільно визначити поняття "ситуація ризику", оскільки воно безпосередньо пов'язане зі змістом терміну "ризик".

Поняття "ситуація" можна визначити як поєднання, сукупність різних обставин і умов, що створюють певну обстановку для того чи іншого виду діяльності.

При цьому обставини можуть сприяти чи перешкоджати здійсненню даної дії. Серед різних видів ситуацій ситуації ризику займають особливе місце, що зумовлено наступними.

Функціонуванню і розвитку багатьох економічних процесів властиві елементи невизначеності. Це обумовлює виникнення ситуацій, що не мають однозначного результату (рішення). Якщо існує можливість кількісно і якісно визначити ступінь імовірності появи того чи іншого варіанта, то це і буде ситуація ризику.

Звідси випливає, що **ризикова ситуація** пов'язана зі статистичними процесами і її супроводжують одночасно три умови:

- наявність невизначеності;
- необхідність вибору альтернативи (при цьому варто мати на увазі, що відмова від вибору також є різновидом вибору);
- можливість оцінити імовірність здійснення обраних альтернатив.

Слід зазначити, що ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Ситуація невизначеності характеризується тим, що імовірність досягнення результатів подій чи рішень стосовно цих подій немає одностайної альтернативи.

Таким чином, ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеності, коли настання подія ймовірне і може бути визначене, тобто в цьому випадку об'єктивно існує можливість оцінити імовірність подій, що виникають у результаті спільної діяльності партнерів по виробництву, контрдій конкурентів чи супротивника, впливи природного середовища на розвиток економіки, впровадження науково-технічних досягнень тощо.

Ризик – це дія (діяння, вчинок), виконувана в умовах вибору (в ситуації вибору в надії на щасливий результат), коли у разі невдачі існує можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (ніж у разі нездійснення цієї дії).

Найбільш повне визначення ризику наведено в книзі "Ризик і його роль у суспільному житті":

Ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість кількісно і якісно оцінити імовірність досягнення передбаченого результату, невдачі чи відхилення від мети.

Таким чином, категорію "ризик" можна визначити як небезпеку втрати ресурсів чи недоодержання доходів у порівнянні з варіантом, що розрахований на раціональне використання ресурсів.

Під **підприємницьким ризиком** мається на увазі ризик, що виникає при будь-яких видах підприємницької діяльності, спрямованих на одержання прибутку і пов'язаних з виробництвом продукції, товарів і послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також реалізацією науково-технічних проектів.

Підприємницький ризик пов'язаний насамперед з вибором і ухваленням управлінського рішення на різних рівнях структури управління: галуззю, підприємством чи його підрозділами. Ризик підприємницької діяльності, крім

елементів господарського ризику, включає специфічні види ризику, пов'язані з особистими майновими грошовими внесками в дане підприємство.

Підприємницький ризик включає ризик повної чи часткової втрати майна або грошового внеску, у тому числі й ризик банкрутства, характерний для ринкових відносин.

Оскільки ризик — невід'ємна риса господарських рішень, то з еволюцією умов господарювання змінюється й його характер.

Особливістю сучасного ризику є його тотальність, всеосяжність. Пояснюється це багатьма причинами, але визначальною є та, що стрижнем сучасної цивілізації є науково-технічний прогрес. Передбачити його результати з абсолютною точністю неможливо, оскільки він ґрунтується на науковій творчості.

Для існування ризику необхідна не тільки демократія, а й можливість прийняття одноособових рішень (елементи централізму). Навіть під час прийняття рішення на повністю демократичних засадах (наприклад, голосуванням) кожен із членів колективного органу управління приймає одноособове рішення, віддаючи голос за ту чи іншу альтернативу, а отже, ризикує. Про це свідчать коливання рейтингу депутатів за результатами поіменного голосування у країнах з розвинутою демократією. Проте при будь-якому ступені демократизації суспільства є сфера компетенції саме одноособових глобальних рішень (наприклад, право вето президента США), де ризик є величезним.

Підприємницька діяльність – це інноваційна ризикова діяльність. Застосовуючи нові технології, нову техніку, нові методи організації праці, виробництва, інноваційний маркетинг, менеджмент і т. д., підприємець, звичайно, ризикує понести збитки, втратити частину чи повністю ресурси. Проте він розраховує не на втрати, а на отримання підприємницького доходу. І, як свідчить практика, у багатьох випадках отримує його. Ось чому фірми інноваційного типу мають більш високу рентабельність і більш високий рівень конкурентоспроможності порівняно з тими, які здійснюють процес відтворення з використанням традиційних технологій, методів організації та управління.

2. Фактори виникнення ризику та його функції

Ризикологія має свою філософію, яка відображена в аксіоматичному апараті. Перша аксіома всеохоплюваності стверджує, що безризикових видів діяльності не існує, адже рішення приходить приймати суб'єкту керування. А там, де є суб'єкт, є невизначеність, а невизначеність приваблює ризик з його непередбачуваними наслідками. Проте не можна сказати, що у вітчизняній економіці проблема ризику, а отже, і ризикозахисту є новою.

Однак, якщо б ризик був пов'язаний тільки з негативними результатами господарської діяльності, то у економічного агента не було б потреби ризикувати. Так, М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова відзначають, що "хоча наслідки ризику частіше всього проявляються у вигляді втрат або неможливості одержання очікуваного прибутку, проте ризик — це не тільки

небажані результати прийняття рішень. При певних варіантах підприємницьких проєктів існує не тільки небезпека не досягти наміченого результату, але і ймовірність перевищити очікуваний прибуток.

Низка авторів вважають ризик об'єктивною категорією, так як існування ризику зумовлюється імовірнісною сутністю реально існуючих в житті явищ, процесів, аспектів діяльності людей, дозволяє регулювати багатоваріантні матеріальні та ідеологічні відносини між індивідуумами, трудовими колективами, організаціями та іншими суб'єктами суспільного життя. Роль будь-якої категорії розкривається в тих функціях, які вона виконує в науці та практиці. В економічній літературі виділяють чотири функції ризику: аналітична; інноваційна; регулятивна; захисна. При прийнятті помилкового рішення підприємство може понести такі види втрат:

1) морально-психологічні втрати — це втрати, обумовлені тим, що будь-яке підприємство є складною соціальною системою і порушення рівноваги цієї системи може призвести до небажаних для нього наслідків;

2) соціальні втрати — це такі види втрат, які пов'язані з нанесенням збитку здоров'ю та життю людей;

3) матеріальні втрати — являють собою непередбачені планом розвитку підприємства додаткові витрати або прямі втрати виробничих фондів;

4) екологічні втрати — це нанесення шкоди навколишньому середовищу, що веде до необхідності побудови очисних споруд та збільшує витрати на медичне обслуговування і відпочинок своїх робітників;

5) фінансові втрати — це прямий грошовий збиток, який може бути нанесений підприємству внаслідок реалізації певного ризику або групи ризиків;

6) втрати часу — це такі втрати, які пов'язані з нераціональним його використанням внаслідок виникнення певних видів ризику.

Найбільш суттєвими **зовнішніми факторами** ризику, які сформувалися в сучасний момент в Україні, є: спонтанність природних процесів і явищ, стихійні лиха, а також екологічна ситуація, яка передбачає виникнення подій техногенного характеру; можливі зміни в економіці і їх потенційний вплив на рівень цін і зайнятості, наприклад, темпи інфляції; політична ситуація в країні; несвоєчасність державного регулювання, виражена очікуванням значних законодавчих змін з низькою ймовірністю введення їх в дію; зниження загального життєвого рівня населення, ріст безробіття, страйків, зміна потреб, кримінальна обстановка;

До **внутрішніх факторів** ризику можна віднести: випадковість різного роду аварій, вихід з ладу обладнання, нещасні випадки на транспорті і т. п.; виробничі фактори, які визначаються специфікою галузевої належності підприємства, використовуваного обладнання, техніки та технології, організацією і політикою в сфері менеджменту та інші.

Для прийняття обгрунтованого рішення підприємство повинне ідентифікувати всі можливі види ризиків, характерні для певного проєкту, які є багаточисельними та різноманітними.

Таким чином, ризик — це універсальна категорія, яка стосується до всіх видів діяльності, проте особливо велике значення ризик має в діяльності підприємств. Проведені дослідження показали, що в сучасній економічній літературі існує безліч підходів до розуміння терміна "ризик", деколи навіть несумісних між собою. В зв'язку цим було узагальнено існуючі підходи до визначення терміна "ризик", що дасть змогу більш всесторонньо розкрити сутність цього поняття та допоможе при формуванні політики управління економічним ризиком.

3.Методи оцінювання підприємницьких ризиків

Процес оцінки ризику визначаємо як зіставлення варіантів пропонуваніх рішень з урахуванням можливих вигод та втрат.

Вихідними даними для оцінки ризику є:

- інформація, отримана в результаті аналізу ризику у вигляді кількісних оцінок, які стосуються кожної із запропонуваніх альтернатив;
- економічні та інші дані, які стосуються витрат на здійснення кожної з альтернатив та передбачуваних зисків.

Методологічний підхід до оцінки ризику полягає у проведенні багатокритеріального порівняння й вибору альтернативного рішення та передбачає застосування сукупності методів і комплекс заходів, які можна поділити на декілька складових.

По"перше, аналіз стану зовнішнього середовища. Інформація надходить від комерційної служби підприємств, яка провадить маркетингові дослідження попиту та пропозиції таких же товарів конкурентами. Аналіз зовнішнього середовища включає дослідження кредитних, валютних ринків, ринку цінних паперів, ринку страхування тощо.

По"друге, аналіз внутрішнього середовища підприємства.

Аналізується соціально_економічне становище підприємства, його фінансова стійкість та здатність приймати ризиковані дії.

По"третє, аналіз інформації, складання переліку результатів аналізу з метою їх визначення та класифікації.

По"четверте, оцінка конкретного виду ризику з використанням різних методів.

По"п'яте, визначення фінансової спроможності (ліквідності) комерційного проекту, визначення економічної доцільності (ефективності вкладання фінансових коштів).

По"шосте, визначення допустимого ризику й оцінка окремих комерційних угод за обраним рівнем ризику, вибір варіанта дій.

По"сьоме, застосування результатів оцінки ризику в прийнятті рішення та розробка заходів щодо нейтралізації можливих втрат.

Один із найбільш прийнятних підходів до оцінки ризику, пов'язаний з інтегральною його оцінкою, включає два взаємопов'язаних аспекти — кількісний та якісний.

Кількісна оцінка ризику — це кількісне визначення розміру окремих ризиків та ризику проекту в цілому.

Якісна оцінка – порівняння передбачуваних позитивних результатів з можливими негативними наслідками, виявлення імовірних впливів аналізованих результатів на рішення, що будуть прийняті у майбутньому.

Оцінюючи ступінь ризику, слід виділити зони ризику залежно від розміру втрат.

Безризикова зона, тобто зона, де втрати практично не очікуються. Цій зоні відповідають або нульові, або негативні втрати. Це область, у якій втрати не очікуються, тобто де економічний результат господарської діяльності є позитивним, називається безризиковою зоною.

Зона допустимого ризику – область, у межах якої величина імовірних втрат не перевищує очікуваного прибутку, отже, діяльність підприємства має економічну доцільність. Межа зони допустимого ризику відповідає рівню втрат, рівному розрахунковому прибутку. У межах цієї зони підприємницька діяльність зберігає свою доцільність. У цій зоні втрати можуть бути, але вони, як правило, менші за очікувану вигоду та прибутки.

Зона критичного ризику – область можливих втрат, що перевищують величину очікуваного прибутку аж до величини повної розрахункової виручки (суми витрат і прибутку). Вона характеризується розміром втрат, що перевищує розмір очікуваного прибутку. Ця зона характеризується небезпекою виникнення втрат, які за своїм граничним розміром можуть привести до безповоротної втрати всіх ресурсів, вкладених підприємством у справу. Тут підприємець ризикує не тільки не одержати доходу, але й понести прямі збитки в розмірі всіх здійснених витрат.

Зона катастрофічного ризику – область імовірних втрат, що перевищують критичний рівень і можуть досягнути розміру, що дорівнює або перевищує майновий стан підприємства. Тобто цей ризик приводить до банкрутства підприємства. Крім того, до категорії катастрофічного ризику (незалежно від величини майнового збитку) варто віднести ризик, пов'язаний із загрозою життю і здоров'ю людей і виникненням економічних катастроф.

Для оцінки підприємницького ризику можуть бути використані різні методи.

Найбільш розповсюдженими є три групи методів:

- статистичні методи;
- методи експертних оцінок;
- розрахунково-аналітичні методи.

Статистичні методи. Статистичний метод полягає у вивченні статистики втрат і прибутку, що мали місце на даному чи аналогічному підприємстві, з метою визначення імовірності події, встановлення величини ризику.

Імовірність означає можливість одержання певного результату. Тут вивчається статистика втрат, котра має місце в аналогічних видах підприємницької діяльності, встановлюється частота їх появи.

Метод експертних оцінок. Існують ситуації, коли з різних причин, часто через відсутність достовірної інформації, використання статистичних методів неможливе. У таких випадках застосовуються методи, що

ґрунтуються на використанні результатів досвіду й інтуїції, тобто евристичні, або методи експертної оцінки.

Особливістю даного методу є відсутність чітких математичних доказів оптимальності рішень. Загальною спрямованістю даного методу є використання людини як "вимірювального" приладу для одержання кількісних оцінок процесів і суджень, що через неповноту і невірогідність наявної інформації не піддаються безпосередньому виміру.

Розрахунково-аналітичний метод. Зміст цього методу полягає в тому, що витрати за кожним напрямом діяльності, а також за окремими її елементами мають різний ступінь ризику. Наприклад, ступінь ризику за витратами, пов'язаними з придбанням сировини, буде вищим, ніж за витратами на зарплату.

Таблиця 1

Зміст і умови використання різних методів оцінки підприємницького ризику

Методи оцінки ризику	Зміст методу	Умови використання
Статистичний метод	Кількісне визначення імовірності настання ризикової ситуації і розмірів фінансових збитків	Прояв ризиків у діяльності конкретного чи аналогічних підприємств, наявність достатньої інформації про кількість ризикових ситуацій і їх фінансових наслідків
Методи експертної оцінки	Якісне визначення імовірності настання ризикової ситуації на основі вивчення думки експертів з цих питань і факторів, що обумовлюють рівень ризику	Наявність кваліфікованих експертів, що мають досвід роботи менеджерів по ризиках; збір і обробка ними інформації про діяльність підприємства і фактори, що обумовлюють певний рівень ризику (за спеціально розробленим переліком)
Розрахунково-аналітичні методи	Якісне вивчення рівня ризику на основі кількісної оцінки фінансових наслідків ризикової ситуації при різних допущеннях щодо факторів, що обумовлюють імовірність їхнього прояву	Наявність точної і об'єктивної інформації щодо фінансового стану і ефективності використання всіх видів ресурсів підприємства, а також учасників ринку

Таким чином, ризик може виявлятися різними способами: від складного аналізу в моделях дослідження операцій до чисто інтуїтивних здогадів. Нині українські підприємці в управлінні ризиками звичайно спираються на інтуїцію, чийсь авторитет і на попередній досвід. Лише незначний відсоток керівників здатний оцінювати ризик із застосуванням математичних методів.

4. Методи управління та зменшення ризиків

Вибір засобів впливу на ризики має на меті мінімізувати можливий збиток у майбутньому. Зниження ризику передбачає зменшення розмірів

можливого збитку чи імовірності настання несприятливих подій. Збереження ризику — найчастіше відмова від дій, спрямованих на компенсацію збитку, чи його компенсація з якихось спеціальних джерел (фонд ризику, фонд самострахування, кредити і т.д.). Це може бути, наприклад, залишення ризику за інвестором, тобто на його відповідальності. Так, інвестор, вкладаючи венчурний капітал, заздалегідь упевнений, що він може за рахунок власних коштів покрити можливу втрату венчурного капіталу.

Передача ризику — передача відповідальності за нього третім особам (часто за винагороду) при збереженні існуючого рівня ризику. Це означає, що підприємець передає відповідальність за ризик комусь іншому, наприклад, страховій компанії. У цьому випадку передача ризику здійснюється шляхом страхування ризику.

Наступним етапом є безпосереднє використання прийомів і методів зниження ризику. У системі заходів щодо управління ризиками на підприємстві головна роль належить їх профілактиці. Група заходів для профілактики ризиків покликана забезпечити зниження імовірності їх виникнення. У системі ризику менеджменту використовуються звичайно такі форми профілактики ризиків (рис. 1).

Рисунок 1 – Основні форми профілактики ризиків

Усунути ризик, який має об'єктивні причини, досить складно. Наприклад, неможливо уникнути землетрусів, засухи. Важко передбачити всі зміни в поведінці конкурентів на ринку, обставини в інноваційній діяльності. Можна, звичайно, не приймати ризикових рішень, проте у такому разі підприємець втрачає шанс отримати доход, прирікає підприємство на застій та рутинні методи господарювання. У такому разі збільшується імовірність банкрутства.

Необхідно уникати катастрофічних ризиків, коли за ними можуть настати втрати, близькі до обсягів власних обігових коштів.

До організаційних методів зниження ризику відносяться:

- відхилення ризику

- недопущення збитків
- мінімізація збитків
- передача контролю за ризиком
- метод розподілу ризиків
- пошук інформації
- контроль або опанування ризиком

Відхилення ризику. У даному випадку передбачається відмова від певних управлінських рішень, якщо рівень ризику по них перевищує його прийнятний рівень для підприємства.

Метод радикальний, але мало застосовуваний.

Недопущення збитків. Підприємство може спробувати зменшити, але не усунути конкретні збитки. Попередження втрат означає можливість уникнути випадковостей за допомогою конкретного набору превентивних дій (заходи, спрямовані на попередження непередбачених подій з метою зниження імовірності та розміру збитків). Кожне підприємство зацікавлене у попереджувальній діяльності, проте її здійснення не завжди можливе з технічних та економічних причин.

Мінімізація збитків. Підприємство може спробувати попередити значну частину своїх збитків. Дотримуючись правил, встановлених урядом, воно може уникнути додаткових штрафних санкцій у разі будь-якого інциденту в його діяльності. Підтримуючи добрі взаємовідносини зі споживачами та постачальниками продукції, підприємство може зменшити розміри фінансових претензій, які воно буде змушене задовольнити.

Передача контролю над ризиком. Виділяють три причини, за яких передача ризику вигідна як для сторони передавальної (трансферу), так і для приймаючої (трансфері):

Перша причина – це втрати, що великі для сторони, яка передає ризик, можуть бути незначні для сторони, що бере на себе цей ризик.

Друга причина – трансфері може знати кращі способи і мати кращі можливості для скорочення можливих утрат, ніж трансфер.

Третя причина передачі контролю за ризиком - це коли трансфері може знаходитися в кращій позиції для мінімізації втрат чи контролю за господарським ризиком.

Метод розподілу ризику полягає в тому, що ризик імовірної шкоди чи втрати розподіляється між учасниками так, щоб можливі втрати кожного були невеликими. Цей метод лежить в основі ризикового фінансування.

Пошук інформації. Цей метод спрямований на зниження ризику шляхом знаходження та використання необхідної інформації для прийняття підприємством ризикового рішення. Щоб визначити кількість необхідної інформації та доцільність її купівлі, слід порівняти очікувані від неї граничні вигоди з витратами, пов'язаними з її отриманням. Якщо очікувана вигода від купівлі інформації перевищує очікувані граничні витрати, то таку інформацію слід придбати, і навпаки.

Контроль або опанування ризиком. Це необхідно, якщо потенційні втрати у ризиковому підприємстві незначні, коли робиться все необхідне для попередження й зниження шкоди від впливу непередбачених обставин і є шанси на отримання підприємницького доходу.

Ризик неприпустимий у разі, якщо він містить у собі загрозу значних економічних та соціальних втрат, і навпаки, якщо є засобом для досягнення суспільно корисної мети, отримання підприємницького прибутку методами, які не завдають шкоди суспільству.

До **економічних методів зниження підприємницького ризику належать:**

- Створення спеціального резервного фонду (фонду ризику)
- Створення страхового товарного запасу
- Страховий запас коштів
- Розробка і впровадження системи штрафних санкцій
- Страхування ризику

Створення спеціального резервного фонду (фонду ризику) здійснюється за рахунок відрахувань з прибутку на випадок виникнення непередбачених ситуацій. Самострахування за рахунок резервного фонду доцільно в тому випадку, коли вартість майна, яке страхується, відносно невелика в порівнянні з майном і фінансовими критеріями всього бізнесу, імовірність збитків незначна.

Створення страхового товарного запасу здійснюється з метою компенсації коливань попиту на товари. Позитивним моментом є забезпечення нормального функціонування в умовах невиконання графіків поставок і ажіотажного попиту на товар. З іншого боку, спостерігається заморожування частини оборотних коштів, подовження операційного циклу, збільшення потреби у фінансових ресурсах.

Страховий запас коштів створюється з метою компенсації коливань надходжень і використання коштів підприємства. Його розмір визначається статистично. Для цих цілей використовуються моделі М. Міллера і Д. Орра, що базуються на гіпотезі нормального закону розподілу надходжень і платежів підприємства близько його середнього рівня.

Розробка і впровадження системи штрафних санкцій використовується тільки по тих видах ризику, імовірність виникнення яких залежить від контрагентів підприємства.

Розмір фінансових санкцій має повною мірою компенсувати фінансові збитки підприємства внаслідок виникнення ризикової ситуації.

Страхування ризику. Можна сказати, що найбільш важливим і найбільш розповсюдженим прийомом зниження ступеня ризику є його страхування, оскільки найсерйозніші економічні ризики страхуються за допомогою зовнішнього страхування.

Страховий захист таких ризиків забезпечують спеціальні страхові компанії (страхувальники), що залучають кошти страхувальників і використовують їх для відшкодування понесених ними збитків при виникненні певних обставин.

Лекція 10

Тема: Управління результативністю та ефективністю діяльності підприємств аквакультури

План

1. Продуктивність виробничої діяльності як міра результативності виробничого менеджменту
2. Показники результативності функціонування виробничих систем
3. Моделювання процесу управління продуктивністю виробничої системи
4. Шляхи підвищення продуктивності виробничої системи

1. Продуктивність виробничої діяльності як міра результативності виробничого менеджменту

Вимірювання продуктивності є основним засобом для порівняння якості менеджменту різних підрозділів підприємства або менеджменту різних підприємств. Продуктивність охоплює та характеризує всі зусилля, витрачені підприємством і є найголовнішим показником компетентності менеджменту.

Постійне підвищення продуктивності є одним з найскладніших завдань менеджменту, оскільки продуктивність розглядається як баланс між багатьма чинниками, і лише деякі з них піддаються чіткому визначенню та вимірюванню.

Продуктивність підприємства означає баланс між усіма чинниками виробництва (матеріальними, фінансовими, людськими, інформаційними тощо), який забезпечує найбільші обсяги виробництва при найменших витратах. Дане поняття продуктивності підприємства відрізняється від загальновідомого показника продуктивності на одного працюючого або на одну людину-годину.

Необхідно зазначити, що продуктивність підприємства є категорією ринковою, оскільки тільки ринок через систему попиту і пропозиції може визначити, наскільки продуктивно функціонує підприємство. І тому поняття продуктивності підприємства як економічної категорії слід розуміти як здатність операційної системи задовольняти потреби споживачів в продуктах і послугах із затребуваними на ринку споживчими властивостями при забезпеченні постійного зростання доходу в розрахунку на витрачену одиницю ресурсу.

Управління продуктивністю підприємства ставить за мету оптимізацію співвідношення виробленої продукції та затрачених на це ресурсів і передбачає реалізацію комплексу стратегічних та оперативних заходів, практичних дій, спрямованих на її досягнення. Сучасне управління продуктивністю потребує наявності таких принципових елементів: загальної політики менеджменту продуктивності; методів вимірювання та оцінки продуктивності; методів контролювання та підвищення продуктивності; ефективного впровадження всіх елементів.

Управлінню продуктивністю належить вирішальна роль у забезпеченні ефективного функціонування промислового підприємства, тому в умовах постійного зниження продуктивності підприємства, що є наслідком кризового періоду, особливо важливою є проблема знаходження того обсягу виробництва, який би забезпечив так звану достатню продуктивність підприємства.

Продуктивність у широкому розумінні - це відносна ефективність та економічність організацій. Одним із головних складників ефективності є якість.

Необхідно розрізнити зовнішню та внутрішню продуктивності. Якщо внутрішня продуктивність полягає у тому, що підприємство повинно виготовляти якісні товари, то зовнішня продуктивність передбачає якісне виготовлення товарів, які користуються попитом у споживачів.

Зовнішня продуктивність виконує вирішальну роль, оскільки споживачу продукції байдуже, яка кількість ресурсів була витрачена на її виробництво, для нього важливе лише те, якою мірою продукція задовольняє його потреби.

Зовнішня продуктивність визначається як відношення ціни продукції, за якою вона може бути реалізована, до витрат на її виробництво. Чим більше виручка від реалізованої продукції, тим вище продуктивність. Саме висока зовнішня продуктивність забезпечує підприємству стійке положення на ринку.

Поряд з цим зовнішня продуктивність забезпечується підвищенням внутрішньої продуктивності, тобто підвищенням продуктивності використовуваних в процесі виробництва економічних ресурсів. При оцінці продуктивності треба враховувати також взаємозаміну ресурсів, зміну попиту на продукцію та інші впливові фактори.

2. Показники результативності функціонування виробничих систем

Результати діяльності операційної системи проявляються у зовнішньому середовищі на виході системи й можуть бути бажані (планові, прогнозні, нормативні) та фактичні. Результат виробництва створює продукція, яку реалізують покупцям зовнішнього і внутрішнього середовища. Споживачі платять за продукцію (товари, послуги), отримують її, використовують, реагують на неї, а виробники можуть і повинні стежити за результатами виробництва.

Результативність виробництва є наслідком того, що виробляються необхідні, потрібні речі, які забезпечують стабільний довготерміновий успіх системи в досягненні своїх цілей. Вимірювання результативності за своєю суттю - різновид управлінського контролю. На практиці результативність функціонування операційної (виробничої) системи оцінюють за допомогою семи показників: дієвості, економічності, якості, прибутковості (рентабельності), продуктивності, якості трудового життя і впровадження нововведень.

На кожному підприємстві існують різноманітні системи, розроблені для обліку, оцінювання, контролю та регулювання показників результативності

системи. Наведені показники результативності системи можна розглядати як багатоцільові або багатокритеріальні системи вимірювання. Розглянемо наведені вище показники детальніше.

1) Під **дієвістю** розуміють ступінь досягнення системою поставлених перед нею цілей, ступінь завершення "потрібної" роботи.

Для оцінювання ступеня дієвості виділяють такі показники:

- - **якість**: чи робимо ми "потрібні" речі відповідно до наперед визначених вимог?

- - **кількість**: чи робимо ми всі потрібні речі?

- - **своєчасність**: чи робимо ми потрібні речі вчасно?

Для вимірювання дієвості необхідно передусім порівняти те, що планували зробити, з тим, чого фактично досягли. Дієвість стосується продукції або досягнення мети. Вона є одним із показників результативності виробничої системи, оскільки фіксує увагу на обсязі випуску продукції. Можна розрахувати індекси дієвості, які показують ступінь досягнення мети в одному періоді порівняно з іншим періодом.

2) Під **економічністю** (Е) розуміють ступінь використання системою необхідних їй ресурсів.

Величину в чисельнику знаходять за кошторисом, нормативом, прогнозом, оцінкою, припущеннями, інтуїцією тощо. Величину в знаменнику визначають на основі бухгалтерського обліку, звітності, оцінок тощо. Якщо знаменник менший від чисельника, коефіцієнт буде більший за одиницю, і ми можемо говорити про економічність. Якщо ж чисельник менший від знаменника, коефіцієнт буде менший за одиницю, і ми можемо констатувати збитковість (неекономічність). Отже, економічність являє собою вимірювач, який характеризує результативність виробничої системи відносно ресурсних витрат. Можна визначити індекси, які б характеризували динаміку економічності в окремі періоди, і порівнювати їх між собою.

3) Показник **якості** відображає ступінь відповідності системи вимогам, специфікаціям та її очікуванням. Вона характеризується якісними ознаками (властивостями), що їх закладають при конструюванні й створенні даного продукту та прагнуть проявити при його експлуатаційних випробуваннях. Основні питання, пов'язані з якістю, такі:

- - чи виготовлено і доставлено продукт так, як це було задумано чи вимагалось?

- - чи задоволений покупець товаром чи послугою?

- - чи буде товар або послуга виконувати те, для чого він призначений?

4) **Прибутковість** (Пр) характеризується як співвідношення між валовими доходами та сукупними витратами.

Величину в чисельнику знаходять за кошторисом, нормативом, прогнозом, оцінкою, припущеннями, інтуїцією тощо. Величину в знаменнику визначають на основі бухгалтерського обліку, звітності, оцінок тощо. Якщо знаменник менший від чисельника, коефіцієнт буде більший за одиницю, і ми можемо говорити про економічність. Якщо ж чисельник менший від знаменника, коефіцієнт буде менший за одиницю, і ми можемо констатувати

збитковість (неекономічність). Отже, економічність являє собою вимірювач, який характеризує результативність виробничої системи відносно ресурсних витрат. Можна визначити індекси, які б характеризували динаміку економічності в окремі періоди, і порівнювати їх між собою.

5) **Якість трудового життя** показує, як особи, причетні до системи, реагують на соціально-технічні аспекти даної системи.

6) **Впровадження нововведень** можна трактувати як прикладну творчість. Це процес, за допомогою якого ми отримуємо нові, сучасніші конкурентоспроможні товари та послуги. Нововведення є вирішальним фактором продуктивності. Підприємство, яке не впроваджує нові продукти, послуги, технологічні процеси, найімовірніше не зможе витримати конкуренцію протягом тривалого часу своєї діяльності на ринку.

Усі наведені показники результативності функціонування операційної системи взаємопов'язані. Це говорить про те, що результативність системи багатогранна і що високі показники за одним або навіть шістьма критеріями із семи ще не забезпечують успіху і виживання підприємства. Якщо продукція чи послуга неконкурентоспроможні за функціональними характеристиками, дизайном, естетикою, ціною, попитом тощо, то їх не купуватимуть. Через це основними завданнями менеджера є визначення того, яка значимість і відносна вага кожного показника результативності та як ув'язати систему виміру з підвищенням продуктивності.

Таким чином, сукупність кількісних та якісних факторів (параметрів стану) і показників їх динаміки є комплексною характеристикою якоїсь узагальненої категорії, яка виражає відповідність операційної системи її цілям, інтегральну якість її функціонування, успіх її діяльності. Цю категорію називають **результативністю виробничої системи**. Всі показники результативності взаємопов'язані та для забезпечення виживання підприємства в ринкових умовах господарювання їх не можна розглядати окремо, а лише в сукупності.

3. Моделювання процесу управління продуктивністю виробничої системи

Продуктивність можна розглядати в різних аспектах. Традиційний підхід - це вимірювана продуктивність праці, яка характеризує ефективність затрат праці в матеріальному виробництві.

Підвищення продуктивності - результат управління і втручання у вирішальні перетворення. Воно відбувається за дотримання будь-якої з перелічених нижче умов:

- продукція зростає, затрати зменшуються;
- продукція зростає, затрати залишаються незмінними;
- продукція зростає, затрати зростають, але повільнішими темпами;
- продукція залишається незмінною, затрати зменшуються;
- продукція скорочується, затрати скорочуються, але швидшими темпами.

Алгоритм процесу управління продуктивністю операційної системи організації охоплює такі етапи:

- чітке встановлення межі системи;
- визначення організаційного оточення;
- ухвалення цілей організаційної системи;
- виокремлення основних підгруп ресурсів, які споживає операційна система;
- визначення основних видів перетворень, які мають місце в операційній системі з метою перетворення витрат у продукцію;
- планування бажаних результатів, які сподіваються отримати від реалізації продукції;
- розроблення критеріїв чи вимірювачів результативності та їхніх пріоритетів;
- визначення видів і пріоритетів коефіцієнтів продукції, витрат, які забезпечують менеджера допоміжною корисною інформацією продукціонування системи;
- розробка критеріїв оцінки, регулювання зворотного зв'язку та планування поліпшень.

Традиційно ефективність використання трудових ресурсів на вітчизняних підприємствах втілюється в зміні продуктивності праці — результативному показникові роботи підприємства, в якому поєднуються задовільні сторони роботи та її недоліки.

Продуктивність живої праці визначається затратами робочого часу в даному виробництві, на даному підприємстві, а продуктивність суспільної праці - затратами живої і суспільної праці.

Загальноприйнятий рівень продуктивності праці характеризується двома показниками:

- виробленням продукції за одиницю часу (прямий показник);
- трудомісткістю виготовлення продукції (зворотний показник).

Усі фактори, що впливають на продуктивність праці, можна розділити на дві групи.

Перша група включає фактори, які діють у напрямку підвищення продуктивності праці, поліпшення організації праці і виробництва, соціальних умов життя трудящих.

Другу групу представляють фактори, що негативно відбиваються на продуктивності праці. До них відносяться несприятливі природні умови, погана організація виробництва і праці, напружена соціальна обстановка.

На рівні окремого підприємства та організації усі фактори можна розділити на внутрішні і зовнішні.

Перші включають рівень технічної озброєності підприємства, ефективність застосовуваної технології, енергооснащеність праці, організацію праці і виробництва, дієвість застосовуваних систем стимулювання, навчання кадрів і підвищення кваліфікації, поліпшення структури кадрів тощо, тобто все те, що залежить від колективу підприємства і його керівників.

До зовнішніх факторів варто віднести зміни асортименту продукції і її трудомісткості в зв'язку зі зміною державних замовлень чи попиту та пропозиції на ринку; соціально-економічні умови в суспільстві і регіоні; рівень кооперації з іншими підприємствами; надійність матеріально-технічного постачання, природні умови. За своїм внутрішнім змістом і сутністю усі фактори прийнято поєднувати в три основні групи:

1) матеріально-технічні, зв'язані з рівнем розвитку техніки і технології, впровадженням у виробництво наукових відкриттів і розробок, удосконалюванням знарядь і засобів праці;

2) організаційні, обумовлені організацією виробництва, праці і керування;

3) соціально-економічні, зв'язані зі складом працівників, рівнем їхньої кваліфікації, умовами праці і побуту, відношенням працівників до власності, ефективністю стимулювання праці і зацікавленістю в кінцевих результатах виробництва, тобто з усім, що стосується людини і її відношення до праці.

Плани розвитку продуктивності одночасно є основою для контролю за нею. Об'єктивна оцінка продуктивності (функція процесу контролю) необхідна для того, щоб можна було переконатися в досягненні поставленої мети і створити справедливу основу для винагороди людей за підвищення продуктивності діяльності. Отже, сутність **процесу управління продуктивністю** полягає в тому, щоб спонукати до планування продуктивності й забезпечення заходів щодо управління нею за допомогою системи вимірювання продуктивності [66].

Система вимірювання продуктивності на підприємстві має вказати керівництву, коли виникає необхідність у плануванні і на якому рівні треба втрутитися. Вона повинна надати інформацію, яка б доповнювала інші системи вимірювання результативності виробничої діяльності. Ця система має вказати, коли й куди необхідно спрямувати зусилля, оскільки сама система не може приймати рішень і недостатня для того, щоб зросла продуктивність.

Процес управління продуктивністю операційної системи складається з таких складових:

- вимірювання та оцінювання продуктивності;
- планування контролю і підвищення продуктивності на основі інформації, яку отримують в процесі вимірювання та оцінювання;
- здійснення заходів контролю та підвищення продуктивності;
- вимірювання та оцінювання впливу цих заходів.

Наведений концептуальний апарат управління продуктивністю має достатньо загальний характер і може використовуватись для системи будь-якого типу виробничого підприємства або підприємства сфери послуг.

4. Шляхи підвищення продуктивності виробничої системи

В сучасних умовах господарювання успіх функціонування будь - якого підприємства, незалежно від форми власності та видів його діяльності, визначається ефективністю його діяльності. Проведення постійного моніторингу за результатами діяльності підприємства дозволить забезпечити успішний розвиток підприємства та збільшити його економічні вигоди, адже показники, що характеризують ефективність дозволяють виявити доцільність використання ресурсів підприємства та співвіднести фінансові результати і затрати на їх отримання. Тому актуальним є вивчення та систематизація напрямків підвищення ефективності діяльності підприємства. У практичній діяльності керівництву необхідно знайти діючі напрямки підвищення ефективності функціонування підприємства. Для розв'язання цього питання важливого значення здобуває класифікація чинників її зростання.

На думку науковця до групи «управління витратами і ресурсами» можна віднести наступні заходи: зростання продуктивності праці; зниження фондомісткості, матеріаломісткості. До групи «напрямки розвитку і удосконалення виробництва» відносяться заходи: впровадження в діяльність підприємства результатів науково-технічного прогресу; удосконалення організаційної та виробничої систем управління; підвищення конкурентоспроможності продукції. До групи «напрями удосконалення системи управління підприємством» можна віднести наступні заходи: соціальні програми; впровадження інноваційних технологій в діяльність підприємства; державна підтримка.

На економічну ефективність підприємств мають великий вплив зовнішні чинники (табл. 1).

Таблиця 1 – Зовнішні фактори впливу на діяльність підприємства

Фактори зовнішнього середовища	Вплив на підприємство
Технологія	З одного боку удосконалення технології дає можливість зменшити рівень трудомісткості та матеріалоемності процесу виробництва, рівень собівартості одиниці продукту. Але з іншої сторони, якщо постійно вдосконалювати, змінювати, закуповувати нові й нові технології, які є досить недешевими, то це може привести до не виправданого зростання загальних витрат підприємства.
Стан економіки	Підприємство зазнає досить великого впливу від даного чинника: від характеру економіки та економічних процесів; від загальної кон'юнктури національного ринку; від розмірів та темпів зростання ринку, на якому працює організація; від інвестиційних процесів; від ставки банківського проценту та вартості кредиту; від рівня безробіття.
Інфляція	Впливає на такі показники діяльності підприємства як собівартість (зростають видатки підприємства), прибутковість та рентабельність (зменшується їх рівень).

Так економіка України в останні роки характеризується: скороченням об'ємів виробництва в реальних секторах; скороченням експорту та імпорту товарів і послуг; стійким зростанням девальвації гривні; зростанням рівня безробіття в країні; банкрутством компаній; нестабільністю банківської системи; нестабільною політичною ситуацією; зниженням платоспроможності населення; орієнтованістю ринку на споживача; наявністю на ринку безлічі товарів та послуг, асортимент яких невпинно зростає; наявністю жорсткої конкуренції на ринку серед однотипових товарів та ін.

Отже, складні зовнішні умови унеможливають використання українськими підприємствами багатьох заходів підвищення ефективності діяльності підприємства. Наприклад, впровадження інновацій – є дуже затратним заходом, який значно збільшить собівартість виробництва.

Виведення нових продуктів на ринок теж вимагає значних витрат та є дуже ризикованим в умовах економічної кризи. Тому цілі та пріоритети розвитку вітчизняних підприємств у ринковому середовищі значно залежать від економічних умов, в яких вони функціонують.

У фазі кризи необхідно прагнути до стабілізації фінансовоекономічного стану, тому першочергове значення набуває підтримка платоспроможності підприємства. Стратегія ж максимізації прибутку відкладається на другий план. Тому для розробки заходів щодо підвищення ефективності діяльності у сучасних умовах підприємству необхідно відповісти на два запитання: визначитися, що дійсно важливо для споживача та виробити розуміння того, що на підприємстві можуть чи не можуть зробити краще.

У даних умовах щоб зберегти позиції на ринку підприємствам, перш за все, необхідно знижувати ціни та при цьому зберігати якість продукції, що виробляється. Таким чином, комплексне ефективне управління підприємством як складною системою дасть змогу підприємствам стабільно функціонувати в ринкових умовах і лідирувати серед вітчизняних товаровиробників.

Лекція 11

Тема: Державне регулювання підприємницької діяльності в аквакультури

План

1. Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності в аквакультури
2. Передумови та механізми державного регулювання підприємництва
3. ЗУ «Про аквакультуру». Права та обов'язки у сфері аквакультури
4. Обліково-аналітичне забезпечення підприємств аквакультури

1. Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності в аквакультури

Необхідність державного регулювання економіки визначається насамперед тим, що приватний бізнес не зацікавлений вкладати капітал у такі проекти, які не дають високого прибутку, проте для суспільства вони є життєво необхідними. Ринкова економіка не спроможна регулювати всі економічні та соціальні процеси в інтересах суспільства. Вона не забезпечує справедливого розподілу доходів, не гарантує права на працю, не націлює на охорону навколишнього середовища й не підтримує незахищені верстви населення. Про все це повинна дбати держава.

Економіка не буває нерегульованою. Держава, виконуючи свої функції, за всіх часів втручалася в економічні процеси. В сучасних умовах під державний вплив підпадають всі сторони господарського життя, серед них і бізнес. У нашій країні перехід від планової економіки до ринкової означає не повну відмову від участі держави у господарській діяльності, а заміну методів централізованого, директивного управління методами державного регулювання. Нині відзначається посилення ролі держави в економічному житті суспільства. Це виявляється у розробці нормативних актів, спрямованих на регулювання ринку, банківської діяльності, митних правил, бізнесу, цін, соціального захисту населення.

Державне регулювання бізнесу – це вплив держави на діяльність підприємницьких структур, суб'єктів бізнесу та ринок з метою забезпечення нормальних умов їх функціонування.

Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності виходить з об'єктивно притаманних державі економічних *функцій*.

Основними з них є:

- Забезпечення правової основи. Держава розробляє й приймає закони, які визначають права власності й регулюють підприємницьку діяльність. Спираючись на правове поле, держава забезпечує законні правила, які регулюють відносини між суб'єктами підприємницької діяльності.

- Створення належного правопорядку в країні та національної безпеки. Держава повинна забезпечити безпеку всіх суб'єктів ринкової економіки, а також суспільства в цілому. Якщо ця функція не виконується, то у країні

створюються умови для розвитку кримінальної обстановки: злочинності, мафії, корупції, що згубно впливає на економіку країни.

- Стабілізація економіки, тобто стабільний розвиток економіки, коли підтримуються на оптимальному рівні основні макроекономічні показники: обсяг валового національного продукту, національний дохід, рівень інфляції та безробіття, дефіцит бюджету. Якщо держава не буде домагатися стійкого розвитку економіки, то це негативно вплине на підприємницьку діяльність та економіку в цілому.

- Захист конкуренції як основного регулюючого механізму в ринковій економіці. Конкуренція – це основа прогресу в усіх сферах економіки, вона спонукає виробників запроваджувати все нове й передове, поліпшувати якість продукції та знижувати витрати виробництва.

- Забезпечення соціального захисту та соціальної гарантії. Зміст цієї політики – у гарантованому забезпеченні усіх працюючих мінімумом заробітної плати, пенсіями, допомогою по безробіттю, захисту найбільш вразливих верств населення. Здійснюючи таку політику, держава не допускає соціального напруження у суспільстві.

- Фінансування суспільних благ та послуг. Благоустрій населених пунктів, будівництво доріг, музеїв.

- Розробка антимонопольного законодавства та здійснення контролю за його реалізацією.

- Регулювання зовнішньоекономічних відносин.

2. Передумови та механізми державного регулювання підприємництва

Умови та передумови втручання держави в економіку можуть бути позитивними та негативними.

Негативні умови – це явища та тенденції у різних сферах діяльності, які можуть негативно вплинути на підприємницьку діяльність та економіку країни в цілому. Такими умовами можуть бути: національна безпека, соціальна напруженість у суспільстві, спад виробництва, інфляція, високий рівень безробіття, дефіцит бюджету, погіршення стану навколишнього середовища.

Роль держави полягає у своєчасному виявленні цих тенденцій та явищ, причин їх виникнення та вживанні відповідних заходів щодо їх усунення.

Позитивні умови – це різні явища та процеси у сферах діяльності, які позитивно впливають на підприємницьку діяльність та економіку країни в цілому. Роль держави у такому разі своєчасне вжиття відповідних заходів щодо їх підтримки.

Крім знання умов та передумов, держава повинна знати ще й їх *критерії*, щоб вибрати адекватні заходи для їх усунення.

Безробіття – це невід’ємний елемент ринкової економіки. Її рівень в межах 4–6% вважається нормальним, або природним. Держава повинна регулювати безробіття лише в разі, якщо вона починає перевищувати

природний рівень, тобто починається циклічне безробіття, пов'язане зі спадом виробництва. Таким чином, критерієм для безробіття є її рівень.

Дефіцит бюджету – це перевищення витрат держави над її доходами. Тут критерієм є частка дефіциту у валовому національному продукті та внутрішній валовий продукт. А завдання держави полягає в тому, щоб не перевищити допустимого рівня цього критерію.

Інфляція – це підвищення загального рівня цін на товари.

Через те, що ціни не є постійними величинами й перебувають у безперервному русі, то інфляція до певного рівня не є серйозною небезпекою, а більш високий рівень її вже є загрозою для економіки. Розрізняють помірну, галопуючу та суперінфляцію. За помірної інфляції ціни зростають менше 10% на рік, за галопуючої – від 10 до 200%, а за гіперінфляції ще швидше. Роль держави полягає у вживанні протиінфляційних заходів, які залежать не тільки від рівня інфляції, а й від причин її виникнення.

Механізм державного регулювання бізнесу – це система заходів, розроблених державою з урахуванням вимог ринку та інтересів суб'єктів бізнесу. Вона складається з правових та фінансових механізмів, механізмів стимулювання й контролю, державних органів і фондів, покликаних займатися діяльністю підприємницьких структур та суб'єктів бізнесу.

Для регулювання економіки держава використовує як економічні (непрямі), так і адміністративні (прямі) методи впливу на підприємницьку діяльність. Світовий досвід показує, що в умовах реформування економіки, у кризових ситуаціях роль держави зростає, а в умовах стабільності – зменшується. Проте в усіх випадках держава повинна впливати на підприємницьку діяльність та економіку країни, щоб не руйнувати ринкової основи й не допустити кризових явищ.

До економічних важелів, які застосовуються державою, належать податки, ціноутворення, перерозподіл доходів, кредитно-фінансові механізми.

Адміністративні важелі використовуються державою у разі, якщо економічні методи не придатні або недостатньо ефективні.

Жорстке розмежування економічних та адміністративних методів або переважання одних на шкоду іншим – не переконливі. З одного боку, елементи адміністрування несуть у собі будь-який економічний регулятор, з іншого боку, в кожному адміністративному регуляторі є дещо економічне, тому що воно впливає на поведінку учасників економічного процесу.

Існує нагальна потреба у прямому державному контролі над монопольними ринками. Механізм державного регулювання цього явища в Україні закріплено в Законі “Про обмеження монополізму та недопущення несумлінної конкуренції в підприємницькій діяльності”.

Державна політика у сфері обмеження монополізму в бізнесі, здійснення заходів, які стосуються фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки підприємців, реалізується уповноваженими на це органами влади та управління.

Важливим методом державного регулювання підприємництва є амортизаційна політика – складова частина загальної науково-технічної політики держави. Встановлюючи норми амортизації, порядок її нарахування та використання, держава тим самим регулює темпи та характер відтворення, насамперед швидкість оновлення основних фондів.

Наступний механізм – вплив держави на підприємницьку діяльність за допомогою фінансової (бюджетної) політики.

Вона спрямована, насамперед, на вирівнювання економічних коливань. Здійснюючи лише цю політику, держава не може виконувати свої функції без відповідної кредитно-грошової політики, особливо в умовах економічної кризи.

Важливим важелем впливу на підприємницьку діяльність та економіку країни є інвестиційна політика держави. За допомогою цієї політики держава безпосередньо може впливати на темпи обсягу виробництва, на зміну структури виробництва, на прискорення науково-технічного прогресу.

Основним завданням в умовах переходу до ринкової економіки є звільнення держави від функції основного інвестора та створення таких умов, за яких приватний сектор економіки був би зацікавлений в інвестиційній діяльності.

З плануванням тісно пов'язане регулювання. Держава здійснює регулювання у разі, якщо заплановані макроекономічні показники у ході їхньої реалізації не виконуються.

3. ЗУ «Про аквакультуру». Права та обов'язки у сфері аквакультури

Законодавство України про аквакультуру ґрунтується на нормах Конституції України і складається з Закону України «Про аквакультуру», законів України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про тваринний світ», інших законодавчих актів, міжнародних договорів України, які застосовуються в Україні в порядку, передбаченому Законом України «Про міжнародні договори України», та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Статтею 5 Закону визначено права та обов'язки суб'єктів аквакультури. Так, згідно з частиною 1 цієї статті суб'єкти аквакультури мають право:

- на користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами), рибогосподарськими технологічними водоймами, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, землями водного фонду для здійснення аквакультури;

- на власність об'єктів аквакультури та продукції аквакультури, а також отримання доходу від їх реалізації;

- на проведення робіт з рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), які використовуються для цілей аквакультури.

Згідно з частиною 2 статті 5 Закону суб'єкти аквакультури зобов'язані: додержуватися нормативно-правових актів у сфері аквакультури; не

допускати погіршення екологічного середовища та умов існування водних біоресурсів у результаті своєї діяльності;

- подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, звітну інформацію щодо обсягів виробництва продукції аквакультури у визначені строки за формами, затвердженими в установленому порядку;

- подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, інформацію стосовно намірів розведення та/або вирощування чужорідних та немісцевих видів гідробіонтів та відповідне науково-біологічне обґрунтування;

- дотримуватися під час здійснення заходів із вселення, переселення, інтродукції, акліматизації та реакліматизації водних біоресурсів у водних об'єктах (їх частинах) вимог цього та інших законів; проводити заходи рибогосподарської меліорації;

- здійснювати заходи з профілактики і боротьби із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури;

- не допускати несанкціонованого, у тому числі випадкового, потрапляння чужорідних, немісцевих та генетично змінених організмів у водні об'єкти (їх частини).

Облік виробництва продукції аквакультури на кожному з етапів технологічного процесу вирощування об'єктів аквакультури, а також вилову тарної продукції, має здійснюватися згідно наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.06.2012 № 362 «Про затвердження спеціальних форм первинної документації для суб'єктів рибного господарства галузі аквакультури», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 05.07.2012 за № 1126/21438. Дія цього наказу поширюється на юридичних фізичних осіб, які здійснюють виробництво рибопосадкового матеріалу товарної продукції в умовах аквакультури, у тому числі у межах рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), наданих їм відповідно до закону в користування на умовах оренди.

Суб'єкти аквакультури мають подавати територіальному органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері рибного господарства за місцезнаходженням/місцем проживання респондента органи рибоохорони Держрибагентства), звітну інформацію щодо обсягів виробництва продукції аквакультури у визначені строки та за формою, затвердженою наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21.03.2012 № 141 «Про затвердження форми звітності № 1А-риба (річна) «Виробництво продукції аквакультури за 20 р.» та інструкції щодо її заповнення» (із змінами), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 09.04.2012 за №514/20827, та погодженим Державною службою статистики України.

Відповідно до Закону України «Про аквакультуру» суб'єктами аквакультури є юридичні чи фізичні особи, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури відповідно до цього Закону. Такі суб'єкти мають право на користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх

частинами), рибогосподарськими технологічними водоймами, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, землями водного фонду для здійснення аквакультури; на власність об'єктів аквакультури та продукції аквакультури, а також отримання доходу від їх реалізації; на проведення робіт з рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), які використовуються для цілей аквакультури.

Водночас суб'єкти аквакультури зобов'язані: додержуватися нормативно-правових актів у сфері аквакультури; не допускати погіршення екологічного середовища та умов існування водних біоресурсів у результаті своєї діяльності; подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, звітну інформацію щодо обсягів виробництва продукції аквакультури у визначені строки за формами, затвердженими в установленому порядку; подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, інформацію стосовно намірів розведення та/або вирощування чужорідних та немісцевих видів гідробіонтів та відповідне науково-біологічне обґрунтування; дотримуватися під час здійснення заходів із вселення, переселення, інтродукції, акліматизації та реакліматизації водних біоресурсів у водних об'єктах (їх частинах) вимог цього та інших законів; проводити заходи рибогосподарської меліорації; здійснювати заходи з профілактики і боротьби із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури; не допускати несанкціонованого, у тому числі випадкового, потрапляння чужорідних, немісцевих та генетично змінених організмів у водні об'єкти (їх частини). Законом можуть бути встановлені й інші права та обов'язки.

Об'єктами аквакультури є гідробіонти, що використовуються з метою розведення, утримання та вирощування в умовах аквакультури. Такі об'єкти можуть перебувати в державній, комунальній чи приватній власності. Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної власності, є об'єктами права державної або комунальної власності. Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються суб'єктами аквакультури у межах наданих їм відповідно до закону у приватну власність, в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, у межах належних їм технологічних пристроїв і споруд (рибницький басейн, плавучий рибницький садок тощо) або набуті іншим не забороненим законом шляхом, перебувають у їх приватній власності.

Не можуть перебувати у приватній власності об'єкти аквакультури, що потрапили в умови природної волі за межі наданих суб'єктам аквакультури в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору)

внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України або цілеспрямовано вселені у водні об'єкти (їх частини).

4. Обліково-аналітичне забезпечення підприємств аквакультури

Аквакультура — це розведення та вирощування водних організмів (гідробіонтів) у переважно контрольованих людиною умовах. Важливими проблемами сучасного етапу розвитку вітчизняної аквакультури є стабілізація і подальше нарощування обсягів виробництва, поліпшення якості та розширення асортименту риби. Для того, щоб досягти поставлених завдань, необхідно бути добре поінформованими про всі зміни, які відбуваються у рибних запасах та їх видовому складі, наявних виробничих потужностях.

Тенденції розвитку світового рибного господарства вказують на приріст добування водних біологічних ресурсів саме за рахунок аквакультури.

Вітчизняному риболовецького бізнесу в умовах жорсткої конкуренції і динамічних змін зовнішнього середовища боротися за власне існування неможливо без постановки ефективної системи збору, систематизації, узагальнення та аналізу достовірної, повної та оперативної обліково-аналітичної інформації. Насамперед це стосується витрат на вирощування риби, іншої рибопродукції галузі, виходячи з того, що рибництво відноситься до матеріаломістких галузей, які відрізняються високою питомою вагою витрат на сировину і матеріали та різноманітних перетворень предметів праці.

Міжнародні стандарти з виробничого обліку і практики його організації в економічно розвинених країнах передбачають різні варіанти класифікації витрат залежно від цілей та напрямів обліку витрат, під якими мають на увазі діяльність, де необхідний відокремлений облік витрат на виробництво.

Під обліково-аналітичним забезпеченням управління бізнеспроцесами розуміємо побудову інформаційної системи управління в єдності обліку, аналізу та аудиту, яка за допомогою певного інструментарію генерує інформаційний потік в розрізі бізнес-процесів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу, спрямовану на задоволення інформаційних потреб користувачів.

Специфікою рибництва обумовлене велике значення групування витрат за етапами (стадіями) виробничого процесу, яке необхідне для здійснення контролю за рівнем витрат, наближенням його функцій до центрів використання ресурсів і створення продукції. Групування витрат за місцями споживання матеріальних, трудових і грошових ресурсів призначене для вирішення двох основних завдань: забезпечення контролю за роботою підприємства та підвищення точності і ступеня деталізації калькулювання собівартості продукції.

Облік витрат виробництва в рибництві слід побудувати таким чином, щоб мати змогу щомісячно узагальнювати витрати на окремі види робіт за

товарною рибою та рибопосадковим матеріалом, а по завершенні циклу обчислювати фактичну собівартість продукції. Сформувати адекватну систему контролю витрат за місцем виникнення та центрами відповідальності дозволяє ідентифікація і планування бізнес-процесів залежно від специфіки підприємства.

Для цілей формування обліково-аналітичного забезпечення управління пропонуємо виділяти бізнес-процеси ведення основної діяльності підприємств аквакультури:

- на етапі входу ресурсів як процеси, що забезпечують своєчасне постачання і зберігання запасів, необхідних для основного виробництва (рибопосадковий матеріал), закупівля матеріалів для вирощування (корми, вітаміни тощо), плата за оренду та підготовчі роботи, підготовка до інкубації гідробіонтів, підготовка ставків, садків, басейнів для утримання, розведення та вирощування гідробіонтів, селекційна діяльність, заготівля (підготовка) рибопосадкового матеріалу, підготовка обладнання, інструменту та матеріалів для технологічних операцій, проведення профілактичних заходів);

- на етапі перетворення ресурсів, як процеси, що забезпечують виробництво основних видів продукції та передачу її на склад (зариблення ставів, басейнів, садків; годівля риби; підтримання умов середовища для утримання, розведення та вирощування гідробіонтів; контроль за технологічними процесами утримання, розведення та вирощування гідробіонтів; вилов товарної риби та її утримання до моменту реалізації);

- на етапі одержання (виходу) результату, як процеси, що спрямовані на продаж, зберігання і відвантаження основного виду продукції, за які споживач готовий платити гроші (утримання товарної риби, продаж живої риби, переробка риби (охолодження та заморозка), зберігання продукції переробки).

Використання спеціальних форм первинної документації (акт зариблення ставів, акт про облов, акт про внесення добрив, акт про результати інкубації ікри, і т. д.), дає змогу здійснювати прогноз розвитку ринку продукції аквакультури для того, щоб, у поточному році до наступного облову суб'єкти ринку могли визначити обсяги виробництва, тактику збуту, обрати канали, які б забезпечували ефективність торговельних операцій.

Отже, завданням обліково-аналітичної системи є визначення результативності кожного бізнес-процесу в необхідні для управління терміни, забезпечення контролю за використанням ресурсів на вході, їх перетворення на рівні центрів відповідальності, що забезпечить безперебійну роботу управлінського апарату, визначить сильні та слабкі сторони його діяльності, надасть змогу управляти ризиками та вести бізнес у напрямі стратегії розвитку.